

= Topotéma =

TÖRTÉNKIWIŐ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > A politikai rendőrség fővárosi terjeszkedése, 1945–1956 **Müller Rolf**
- > Titkos randevúk a láthatatlan-városban----- **Takács Tibor**
- > A Kámen akció Csehszlovákiában, 1948----- **Krajcsír Lukács**

= 2024 = 03
//////////

Impresszum

Főszerkesztő: *Szécsényi András*

Szerkesztők: *Krajcsár Lukács*

Lengyel Eszter

Pap Péter István

Takács Tibor

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép: Budapest V. Balassi Bálint (Személynök) utca, a Belügyminisztérium épülete, a mai Képviselői Irodaház („Fehér Ház”), 1950 (Fortepan / Magyar Rendőr).

Szövegközi fotók: Válogatás az ÁBTL és a *Fortepan* archívumából.

Kiadja: *Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti Kulturális Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

ÁBTL

**Allambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

=== Topotéma ===

MÜLLER ROLF

Az erőszak térfoglalása.

A politikai rendőrség fővárosi terjeszkedése, 1945–1956 7

TAKÁCS TIBOR

Titkos randevúk a láthatatlan városban.

Hálózati találkozási helyek Nyíregyházán a Kádár-korszakban 41

KRAHULCSÁN ZSOLT

Gorbacsov Budapesten.

A szovjet pártfőtitkár 1986-os budapesti látogatásának biztosítása. 69

KRAJCSÍR LUKÁCS

Megtévesztésből jeles.

A csehszlovák állambiztonság *Kámen* fedőnevű akciója. 95

SEMSEI FERENC

Megküzdési stratégiák a Markó utcai börtönben. 119

=== Szemle ===

HEVŐ PÉTER

Határesetek.

A belnémet határátkelőhelyek és a Stasi kapcsolatának forrásai 137

FŐCZE JÁNOS

Hogyan nem lett Berettyóújfaluból Berettyóújváros? 147

Budapest VI. szemben közén az Eötvös utca 7-es számú ház, 1973.

Fortepan / FŐFOTÓ

= Topotéma =
////////////////////////////////

Budapest VI. Andrásy út (Népköztársaság útja) 60.,
a Csengery utca sarkon. CHEMOKOMPLEX székház, 1972.

Fortepan / FŐFOTÓ

===== Müller Rolf =====

/// **Az erőszak térfoglalása**

A politikai rendőrség fővárosi terjeszkedése, 1945–1956

A magyarországi sztálinista diktatúra leginkább szimbolikus helyszíne a budapesti Andrassy út 60.¹ Kevésbé ismert azonban, hogy a főváros impozáns sugárútján álló épületet csak 1945 és 1950 között használta a politikai rendőrség, vagyis a hatalma teljében lévő Államvédelmi Hatóság már nem itt működött. Az sem köztudott, hogy a második világháború után az ominózus házon kívül számos környező és környékbeli ingatlant is megszálltak Péter Gáborék, s így pár éven belül saját „negyedét” alakítottak ki Budapest szívében.² Sőt a főváros más részein ugyancsak voltak objektumaik, miként a katonai nyomozásokért felelős hírhedt Katpolnak is. Ezeknek a helyeknek majd mindegyike kötődött az erőszakhoz, annak fizikai, pszichikai, demonstratív vagy rejtett formájához, amelyek a szóban forgó szervezetek működését és persze megítélését alapvetően meghatározták. Tanulmányomban az ingatlanbirodalom-építés budapesti kezdeteinek és folyamatának rekonstruálására teszek kísérletet a forradalomig bezárólag. Miközben számba veszem a titkos nyomozások, a vizsgálat, a büntetés, a felügyelet legfontosabb helyszíneit, az azok működtetéséhez szükséges gazdasági, kiszolgáló, képzési, elhelyezési funkciók – ha nem is teljes, de szélesebb körű – „feltérképezésére” is törekszem.³

== Bölcsők

A politikai rendőrség korai történetének ugyan még számos pontját homály fedi, abban biztosak lehetünk, hogy nem az Andrassy út 60. volt az első vele kapcsolatba hozható fővárosi ingatlan, hanem a kommunisták Tisza Kálmán (később Köz-

1 == A kutatás az NKFI támogatásával valósult meg (a projekt száma: K138048).

2 == Az „állambiztonsági negyed” fogalmat használja: Tabajdi, 2011; Ungváry–Tabajdi, 2012: 88–90. „Államvédelmi blokkról”, „bázisnegyedről” ír: Müller, 2012: 223–229. „Államvédelmi negyedként” jelenik meg: Tabajdi, 2015: 15–19.

3 == Tematikai okokból nem foglalkozom az államvédelem által használt titkos villákkal és konspirációs lakásokkal. A dolgozatban szereplő helyekről bővebb információk találhatóak a www.topotema.hu oldalon.

társaság, ma II. János Pál pápa) tér 27. szám alatti központja. Az épület az 1940-es évektől a német nemzetiszocializmussal és a Harmadik Birodalom érdekeivel szimpatizáló szervezetek (Birodalmi Németek Egyesülete, annak népjóléti intézménye, majd a Magyarországi Németek Népi Szövetsége, a Volksbund VIII. kerületi szervezete) használatában állt.⁴ Ezek 1944 végén, 1945 elején, a Vörös Hadsereg bevonulása előtt hagyták el a házat.⁵ Péter Gábor és felesége 1978-ban úgy emlékezett, hogy a Szovjetunióból hazatért Kossa István választotta ki a párt számára a megüresedett épületet, amely korábban „Volksbund Házként” volt ismeretes.⁶ Vas Zoltán memoárja szerint valamikor január 15. után ő kérte meg Kossát a székházkeresésre, aki azért találhatta alkalmasnak ezt a helyszínt, mert az „csodálatos kivételként” kevés háborús sérülést szenvedett, így a Kossa mellé rendelt szovjet gépkocsivezető őrmesterrel egy fehér kartonlapra felírták magyarul és oroszul a párt nevét, majd kifüggesztették a kapura, ezzel jelezve annak birtokbavételét.⁷

Péter Gábor pár héttel később így elevenítette fel a zászlóbontás időszakát: „Egyénenként válogattuk össze a politikai rendőrség részére az embereket. Jó keretet igyekeztünk teremteni, amelyből kiindulva megpróbáltuk később kiszélesíteni, szaporítani. Pár nap múlva a K[özponti] V[ezetőség] olyan határozatot hozott, hogy menjek kétheti betegszabadságra, helyettesemül Kádár [János] elvtársat bízta meg erre az időre. Nem tudtam volna nyugodtan feküdni, amíg legalább egy keretet nem teremtünk, hogy a politikai rendőrség munkája meginduljon. Beköltöztünk a pártházba, így a politikai rendőrség munkája is a pártházból indult ki.”⁸ A szervezésben Péter jobbkeze Fehér Lajos volt, aki évtizedekkel később szintén megemlékezett az indulásról: „A Központban a kapuban Veres Péterrel találkoztam elsőnek. Majd mindjárt Péter Gáborral. Ő felvetette, hogy meg kellene alakítani a demokratikus rendőrséget, s ezen belül a politikai rendőrséget. És meghívott maga mellé: vegyek részt ebben a munkában. [...] Egy-két nap múlva a Tisza Kálmán téri központ egyik hátsó udvari szobájában, ahol csupasz szalmazsákokon aludtunk, mert nem volt más, és szék sem volt – a szalmazsákokon ülve, Kádár János,

4 == Tulipán, 2014: 9. Budapesti távbeszélő névsor, 1942: XXVI, 47. A belügyminiszter 280.666/1946. IV. 14. BM számú rendelete a Magyarországi Németek Szövetsége anyaegyesületének, budapesti kerületi és környéki csoportjainak feloszlataásáról. *Magyar Közlöny*, 1946. március 20. 3.

5 == Miután a Volksbund Lendvay utcai központi székházát bombatalálat érte, az irodákat a sváb-hegyi Lóránt utcába költöztették át, ahonnan a vezetőség egy része novemberben távozott Sopronba. Az apparátus második része december elején követte őket. Tilkovszky, 1973: 25. Minden bizonnyal ekkor vagy ezt követően hagyta el a Tisza Kálmán téri épületet a VIII. kerületi szervezet is. Az épületre vonatkozó anyaggyűjtésben köszönöm Semsei Ferenc kollégám közreműködését.

6 == Gyarmati, 2002: 67.

7 == Vas, 1982: 24.

8 == Péter Gábor beszámolója a politikai rendőrség munkájáról, 1945. február. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 73–76., lásd 73–74.

Péter Gábor, Ratulovszky István [helyesen: János] és jómagam megalakítottuk a demokratikus rendőrséget. Én a politikai rendőrségre kerültem Péter Gábor mellé, annak helyetteseként. A VI. kerületi Eötvös utcában, nem sokkal később az Andrassy út 60.-ban meg is kezdtük a munkát. Feladatköröm elsősorban a személyi állomány összehozása volt.”⁹

Ide érkezett meg a hónap végén Debrecenből Tömpe András is. A spanyol polgárháborúban és a Nógrádi-partizánegységben edződött kommunista az Ideiglenes Nemzeti Kormánytól – amelynek ekkor a cívisváros Pénzügyi Palotája (Kossuth utca 12–14.) adott helyet – kapott megbízást a politikai nyomozások megkezdésére. Elmondása szerint miután a Tisza Kálmán téri székházban szembesült a konkurenciával és azzal, hogy annak már őrizetesei is vannak, egységével az Andrassy út 60.-ba vonult át, ahová „némi habozás után” Péter is követte.¹⁰ Akkori jelentése szerint utóbbi még ekkor sem tudott „elszakadni a pártháztól”, és ragaszkodott ahhoz, hogy ott egy különítmény állomásozzon, amelyet csak Vas „erélyes fellépése” nyomán vont ki onnan.¹¹

Péter Gábor és Tömpe András szervezeteivel párhuzamosan a háborús bűncselekmények felderítése katonai vonalon is megkezdődött. Erre az időszakra vonatkozóan egy résztvevő, Tanács György szolgáltatott adatokat évekkel későbbi leltartóztatása során. Önvallomása szerint 1945. január 16-án első útja a Tisza Kálmán térre, Kiss Károlyhoz vezetett, aki átküldte az Andrassy út 86.-ba, mivel ott szervezés alatt állt egy nyomozócsoport, élén Matheidesz Gézával, soraiban mások mellett egy Vészy nevezetű személlyel.¹² Matheideszről tudható, hogy a Szentgyörgyi Albert körül szerveződő ellenállás egyik támogatójaként működött, Vészy István pedig ekkoriban honvédszázadosnak adta ki magát.¹³ (Az említett helyszín a szakirodalomban Andrassy 36., illetve 26.-ként is megjelenik, de nagy valószínűséggel csak Tanács vallomásának félreolvasásáról van szó.¹⁴) A szemtanú kitért arra is, hogy a szovjet városparancsnoksággal kapcsolatban álló szervezet nekilátott az egykori nyilasházakban, köztük az Andrassy út 60.-ban a megmaradt dokumentumok összegyűjtésének. Az iratok nagy részét aztán Tömpe András vette át tőlük, a csoport pedig feloszlott. Vészy ezt követően Debrecenbe utazott, ahonnan Vörös János honvédelmi miniszter felhatalmazásával tért vissza, és a Veres Pálné utca 10. alatt újabb

9 == PSZL V. 867. f. f-112/IV. Fehér Lajos visszaemlékezése, 1977. április 28.

10 == PSZL V. 867. f. t-101. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16. Tömpe András jelentése Gerő Ernőnek és Farkas Mihálynak a politikai rendőrség megszervezéséről és működéséről, 1945. február 12. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 87–89., lásd 87.

11 == Tömpe András jelentése Péter Gáborról az MKP Központi Vezetőség Titkárságának, 1945. március 27. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 99–103., lásd 100.

12 == ÁBTL 4.1. A-2126/91. Tanács György önvallomása, d. n.

13 == Okváth, 2011: 57–58.; Markó, 1988: 19.

14 == Gyarak, 1995: 106.; Okváth, 2000: 59.; Dávid, 2013: 45.; 2014: 123.

katonai nyomozó szervezetet alakított.¹⁵ Ezt a kutatások a Honvédelmi Minisztérium (HM) 40. Osztályaként azonosítják, működésének megkezdését pedig február végére teszik. Időközben Debrecenben is zászlót bontott egy katonai hírszerző-kémelhárító szerv, amely előbb a HM Hadműveleti Nyilvántartó Osztály, majd a HM Katona Politikai Osztály (Katpol) elnevezést kapta. A kommunista Pálffy György vezérkari százados vezette nyomozócsoporthoz április közepén érkezett Budapestre, ahol az Alkotmány utca 5.-ben rendezkedett be, egyúttal feloszlatta a túlkapásai miatt addigra már nemkívánatos 40. Osztályt, a lelepleződött „álszázados” Vészyt eltávolította, a beosztottak egy részét viszont átvette.¹⁶

= = = Kitérő

Azt pontosan nem tudni, a politikai rendőrség mikor hagyta el a Tisza Kálmán téri pártházat. Fehér Lajoshoz és Tömpe Andrásához hasonlóan Péter Gábor sem ejtett szót annak idejéről: „Az elvtársak véleménye azt volt, hogy a politikai rendőrséget a pártházból minél előbb költöztessük ki. Ezért az Eötvös utcai helyiséget választottuk ki ideiglenes főkapitányságnak. De miután itt összesen egy szoba állt rendelkezésünkre, és az egész rendőrségi apparátus ott volt, a politikai osztály munkája ott nem folyhatott. Mikor elértük azt, hogy a főkapitányság átköltözött a városházára, a politikai osztály áthelyeződött az Eötvös utcába. Később az Eötvös utcából az Andrássy útra” – írta a már idézett 1945. februári beszámolójában.¹⁷ Pár hónappal később Rákosi Mátyásnak megküldött jelentésében már meg sem említette a Tisza Kálmán téri kezdeteket: „A politikai osztály az Eötvös utcai volt rendőrségi útlevél-osztály hely[í]ségeiben kezdte meg komolyabb működését. Amikor a főkapitányság, amellyel kezdetben egy épületben dolgozott, elköltözött a városházára, mi az Andrássy út 60. sz. házat választottuk munkánk helyéül.”¹⁸

Tehát annyi tudható, hogy Péter és csapata elhagyta a pártházat, és először az Eötvös utca 7. szám alá vette be magát. Mindez január vége felé történhetett, erre utalnak a Tömpével érkező Timár Istvánnak (később ő is Péter egyik helyettese lett) a szavai: „Január 29-én indultunk el szovjet teherautókon Pestre, és az akkori Tisza Kálmán téren a pártközpont előtt szálltunk le. A csoportot Tömpe András vezette, aki több más partizánnal együtt januárban érkezett Debrecenbe. [...] Másnap reggel [...] az Eötvös utcában működő rendőrkapitányságra indítottak bennünket. A csoportot ekkor is Tömpe András vezette, akiről úgy tudtuk, hogy a politikai rendőrség vezetője lesz. Az Eötvös utcai épület udvarán arra lettem figyelmes, hogy Tömpe, aki igen magas ember volt, egy hozzá képest rendkívül alacsony

15 = = ÁBTL 4.1. A-2126/91. Tanács György önvallomása, d. n.

16 = = Okváth 2000: 58–60.; 2011: 57.; Dávid 2013: 45–63.; 2014: 123–130.; Kornis 1988: 61, 64. Lásd még: ÁBTL 3.1.9. V-77995. Jegyzőkönyv Dudás Béla kihallgatásáról, 1947. június 14.

17 = = Péter Gábor beszámolója a politikai rendőrség munkájáról, 1945. február. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 73–76., lásd 74.

18 = = Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április 12. körül. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 109–116., lásd 110.

termetű emberrel hangosan vitatkozik. Pár perc múlva megtudtam, hogy ez az alacsony ember Péter Gábor, aki azt kiáltozta, hogy ennek a debreceni csoportnak itt semmi keresnivalója nincs, őt a Budapesti Nemzeti Bizottság bízta meg a politikai rendőrség megszervezésével, s itt Budapesten nem ismerik el az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Tömpe nyugodt hangon vitatkozott vele, és Péter Gábor végül is hajlandó volt hozzájárulni, hogy mi is részt vegyünk az Andrássy út 60. alatt lévő, addig a nyilasok által Hűség Házának nevezett épület kitakarításában, mert ez lesz a politikai rendőrség székhelye.”¹⁹

A nagy találkozáskor – amelyre Timár szerint január 30-án került sor – Péterék tehát már az Andrássy útra merőleges Eötvös utcában álló egykori Schneiderpalotában állomásoztak, amelyet még 1939 tavaszán vásárolt meg az akkori tulajdonostól a Kivándorlási Alap, majd bérbe adta a rendőrségnek. Az ingatlant 1939. június végétől használta a budapesti főkapitányság Útlevélosztálya, de 1943 januárjától a Belügyminisztérium újonnan felállított XXI. (lakásügyi) Osztálya is itt működött.²⁰ Mivel az ostrom alatt a főkapitányság Ferenc József (ma Széchenyi István) téri központját bombatalálat érte, apparátusát ideiglenesen az Útlevélosztály irodáiban helyezték el, ami Sólyom László főkapitány sajtónyilatkozata szerint január 25-re megtörtént.²¹ Ide költözött a politikai rendőrség is, amely e falak között szervezte meg Panaszfelvevő Irodáját. Jól érzékeltetik a korabeli állapotokat az egyik munkatárs sorai: „Közvetlenül a felszabadulás után [...] néhány hónapig egyik vezetője voltam a Péter illegalitásbeli csoportjából alakult politikai rendőrség egyik részlegének, amely a »Panaszfelvevőiroda a nyilas bűntettek felderítése« néven működött az Eötvös utca 7.-ben. Februárban, amikor még kevés szobának volt beüvegezett ablaka, szobámat két elvtárral osztottam meg: Kádár Jánossal [ekkor főkapitány-helyettes] és Fehér Lajossal. Tizenkét órás munkánk ellenértéként napi fizetésünk egy fél kiló kenyér volt.”²²

A zsúfoltságot valamelyest enyhítette (miként arra fentebbi soraiban maga Péter is utalt), hogy a főkapitányság elköltözött a Városháza egyik szárnyába; a korabeli sajtóhírek alapján ez január utolsó és február első napjaira tehető.²³ A hátrahagyott helyiségeken a politikai rendészeti és az eredeti lakó, az Útlevélosztály osztozkodhatott. Bár az irattár és a berendezések (asztalok, székek, szekrények) átvé-

19 == Zinner–Róna, 1986a: 85. (Timár István visszaemlékezése.)

20 == Az útlevélhivatal július elsején az Eötvös-utcába költözik. *Nemzeti Újság*, 1939. június 23. 8.; Költözik a főkapitányság útlevélosztálya. *Friss Újság*, 1939. június 27. 7.; Lakásügyi osztály a belügyminisztériumban. *Magyar Nemzet*, 1943. január 17. 12.; A palota építészettörténetéhez lásd Vadas, 2004; Székér, 2024.

21 == A debreceni kormány szellemében normalizáljuk a lakosság életét – mondja Sólyom László rendőrfőkapitány. *Szabadság*, 1945. január 25. 3.

22 == Háty, 2000: 32–33.

23 == Az újjászervezett Budapesti Főkapitányság. *Szabadság*, 1945. január 28. 3.; A budapesti rendőrség főkapitánysága... *Szabadság*, 1945. február 3. 4.

szelték az ostromot, továbbra is nehezítette a rendeltetésszerű használatot, hogy a bomba- és gránáttalálatok miatt a tetőzet 90, az ablakok 80%-a megrongálódott, valamint a papírkészletnek, az írógépeknek és egyéb irodai felszereléseknek nyoma veszett.²⁴ Az Eötvös utca 7.-ben február 20-ig tovább működött Péter szervezetének segédhivatala, ami aztán követte a többiekét az Andrássy út 60.-ba, az állampolgári bejelentéseket azonban szeptember–októberig itt fogadta a Panaszfelvevő Iroda (amit aztán a Csengery utca 41. szám alá költöztettek át).²⁵ Az útlevelügyeket és a külföldiek ellenőrzését még évekig az Eötvös utcában folytatták, azt követően is, hogy 1948 végén ezek átkerültek az államvédelem feladatkörébe. Ezzel a ház újra a politikai rendőrség ingatlana lett, ahol szemináriumi és pártklubhelyiséget alakítottak ki.²⁶

= = = Andrássy út 60., 62...

Az Eötvös utca 7.-től nem messze található Andrássy út 60. elfoglalásának körülményeire Tömpe András több helyütt is utalt. 1945. február 7-én Erdei Ferenc belügyminiszternek küldött jelentésében így írt: „Első feladatunk a munka előfeltételeinek megteremtése volt. Az Andrássy út 60. sz. alatt lévő épületet elég jó állapotban találtuk s néhány nap alatt sikerült az épületet olyan állapotba hoznunk, hogy a munka megindulhasson. A helyreállítási munkálatok most is folyamatban vannak és mindent elkövetünk annak érdekében, hogy az osztály zavartalan működésének biztosításához szükséges összes technikai előfeltételeket a fennálló nehéz viszonyok mellett is megteremtsük.”²⁷ Öt nap múlva pártja vezetőinek ekképpen számolt be ugyanerről: „Január 28-án Debrecenből való elutazásom előtt Farkas elvtárs utasított, hogy amint kialakulnak budapesti munkám keretei, részletes jelentéssel szolgáljak úgy Debrecenbe, mint Budapestre a Központi Vezetőségnek. Jelentésem két heti munka után a következőkben tehetem meg: Budapestre érkezve itt találtam a már működő politikai osztályt 19 főnyi létszámmal, akiknek birtokában már néhány őrizetes is volt. Az osztály székhelye a pártházban volt és így első

24 = = BFL VI. 12. a. 1. 256/1945. Jelentés a Budapesti Főkapitányság Útlevelosztályának működésével kapcsolatban, 1945. február 8.

25 = = Péter Gábor beszámolója a politikai rendőrség munkájáról, 1945. február. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 73–76., lásd 75.; ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 1/1945. sz. napiparancsa, 1945. február 12.; uo. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 8/1945. sz. napiparancsa, 1945. február 20.; Felhívások tanúvallomásokra az Eötvös utca 7.-be: Szabad Szó, 1945. szeptember 7. 5–6.; Felhívások tanúvallomásokra a Csengery utca 41.-be: Szabadság, 1945. október 21. 6.

26 = = ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 21/1949. sz. napiparancsa, 1949. január 2.; uo. A BM vezetőjének 97/1949. sz. napiparancsa, 1949. április 27.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 106/1949. sz. napiparancsa, 1949. május 7.; MNL OL XIX-B-1-ax. Hitelnyilvántartás az 1950. évre. (15. d.)

27 = = Tömpe András jelentése Erdei Ferencek a politikai rendőrség működéséről, 1945. február 7. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 76–79., lásd 76.

feladatomból azt tűztem ki, hogy a leggyorsabban a pártháztól függetlenül rendezem be a politikai osztályt. Ez sikerült is 3 napon belül, az Andrássy út 60. szám alatt (a régi nyilas hűségházban). Az épület természetesen teljesen feldúlt állapotban volt, úgy, hogy 3 napi belső építési, takarítási és berendezési munka után még mindig szűk keretek között folyt munkánk és az épület egészének rendbehozatala még ma sem fejeződött be teljességgel. Ma mindenesetre már minden emeleten dolgozunk...”²⁸

Márciusban újra a pártvezetést informálta többek között arról, hogy kezdetben az „elvtársak részéről hiányzott a kellő megértés és erély, úgyannyira, hogy mikor három nappal megérkezésem után az Andrássy út 60. beköltözhető állapotba került, ők még mindig ragaszkodtak a pártházhoz” – mint már szó volt róla, a vonakodók közé sorolta Péter Gábort is.²⁹ Tömpe évtizedekkel később is hasonlóan rekonstruálta a történeteket: „A budapesti pártközpontot ekkor Vas Zoltán irányította, aki nagy örömmel fogadta érkezésünket. A vele való megbeszélés folyamán döntöttünk úgy, hogy az Andrássy 60.-at, a hírhedt nyilas központot foglaljuk le a Magyar Államrendőrség Politikai Osztályának céljára. [...] Másnap reggel nekiláttunk az Andrássy út 60. megtisztításának. Az épület viszonylag kevésbé sérült meg, persze az összes ablakai kitörték, egyes szobáiban tűznyomok is maradtak. A nyilasok sebbel-lobbal távoztak, sok iratot otthagytak. A pincében a nyilasok által halála kínzott foglyok megfagyott holttesteit találtuk. Néhány nap alatt olyan állapotba hoztuk az épületet, hogy elkezdhattuk a munkát.”³⁰

A beszámolója alapján egyértelműen Tömpe volt az első, aki csoportjával nekilátott a nyilasok által hátrahagyott Andrássy úti ingatlan rendbehozatalának valamikor január végén, február elején. Ennek Péter Gábor korábban idézett sorai sem mondtak ellent, ő ugyanis átsiklott azon, hogy ki is volt az Andrássy út 60. első lakója – talán épp azért, mert nem ő volt az. 1945. áprilisiában keletkezett jelentésében „politikai osztályának” megalakulását február 2-ára tette a helyszín konkretizálása nélkül, míg nem egészen két hónappal később úgy fogalmazott: „Budapest ostromának megszűntekor a vezetésem alatt szervezett és felállított politikai rendőrség f. év január hó 25.-én kezdte meg Andrássy út 60. sz. alatti székházában és társépületeiben működését.”³¹ Ugyanakkor a kommunista párt január 19-i

28 == Tömpe András jelentése Gerő Ernőnek és Farkas Mihálynak a politikai rendőrség megszervezéséről és működéséről, 1945. február 12. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 87–89., lásd 87.

29 == Tömpe András jelentése Péter Gáborról az MKP Központi Vezetőség Titkárságának, 1945. március 27. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 99–103., lásd 100.

30 == PSZL V. 867. f. t-101. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16.

31 == Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április 12. körül. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 109–116., lásd 110.; Jelentés Erdei Ferencnek a politikai rendőrség személyzetének étkeztetéséről, 1945. június 6.; uo. 137–140., lásd 137.

vezetőségi ülésén Kádár János már azt jelentette, hogy „10–12 ember elfoglalt egy bizonyos házat a politikai rendőrség részére, elfoglalta az Andrássy út 60.-at, mint nyilas internálóláhzat”.³² Hogy kikből is állhatott ez a csoport, nem tudni pontosan. Akár az említett Matheidesz-féle katonai „iratgyűjtő” alakulat is lehetett, de a „legelső” épületfoglalókra utalhatott Timár is, amikor arról beszélt, hogy az Eötvös utcai találkozásokor „Péter Gábor végül is hajlandó volt hozzájárulni, hogy *mi is részt vegyünk* az Andrássy út 60. alatt lévő, addig a nyilasok által Hűség Házának nevezett épület kitakarításában, mert ez lesz a politikai rendőrség székhelye”.³³

A helyzetet tovább bonyolítja Rácz Béla 1970-ben megjelent tanulmánya, amelyben Szentiványi József kiskgazda belügyi tisztviselő emlékei alapján ez olvasható: „A Tömpe által szervezett részleg különben január végén, valószínűleg 26-án fel is utazott a felszabadított Pestre. Az Andrássy út 60.-ban akart megszállni, de a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának parancsnoka, Péter Gábor az Erdei belügyminiszter parancsát hozó debreceni egységet nem engedte be a házba, amely már az ő székhelye volt. Másnap a nézeteltérések tisztázódtak, s a debreceni egység a budapesti politikai rendészettel egy épületben, az Andrássy út 60.-ban helyezkedett el.”³⁴ Szentiványi 1945 októberében lett Kovács Béla közbenjárására a BM igazgatásrendészeti ügyeinek a felelőse, és elképzelhető, hogy az Eötvös utcai konfliktust tette az Andrássy útra az évtizedekkel későbbi interjújában. Számunkra mindenesetre nem érdektelen, hogy létezett olyan történet is, amely Péternek vindikálta az épület megszerzésének elsőbbségét.

Az Andrássy úti székházfoglalás körül sok a bizonytalanság, az viszont kétségtelen, hogy – ha kisebb fáziskéséssel is – Péter Gábor és Tömpe András is itt kötött ki. Egy olyan helyen, amely súlyos erőszak hagyományokkal bírt. A főváros új sugárútján 1882-re felépült historizáló stílusú, háromemeletes, belső udvaros, alapincézett sarokház három évvel később került Perlmutter Jakab, a Kőbányai Serház Társaság korábbi elnökének tulajdonába, majd amikor 1932-ben örököse, Izsák nevű unokája is meghalt, az ingatlan annak nevelt lányára, Ali Achmed Mirza herceg özvegyére szállt.³⁵ Ő adta ki több helyiségét 1937-ben a Fajvédő Szocialista Pártnak, amely még abban az éven egyesült más szélsőjobb oldali pártokkal Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven. Az összefogáshoz csatlakozott Szálasi Ferenc is. A feloszlításuk után 1939-ben zászlót bontott Nyilaskeresztes Párt központja szintén a Hűség Házára átkeresztelt saroképület lett, ahol 1944 novemberé és 1945 januárja között pártszolgálatosai válogatott módszerekkel bántal-

32 == MNL OL M-KS 274. f. 2. cs. 11. ő. e. Jegyzőkönyv az MKP Központi Bizottságának 1945. január 19-i üléséről.

33 == Zinner–Róna, 1986a: 85. (Timár István visszaemlékezése.) (Kiemelés – M. R.)

34 == Rácz, 1970: 93.

35 == Keresztessy, 2002: 409–413.

maztak zsidókat, bűjtatóikat, katonaszökevényeket, akik közül sokakat a pincében végeztek ki.³⁶

Az épület – mint olvashattuk Tömpénél – komolyabb károk nélkül átvészelte az ostromot, és ami ugyancsak vonzó szempont lehetett: üresen állt. Így a front elvonulása után egyszerűbben el lehetett foglalni és aránylag hamar beköltözhető állapotba hozni.³⁷ Minden bizonnyal ez vezethette oda a debreceni küldöttet, de Péter is részben ezzel indokolta a választást, illetve kiemelt egy másik szempontot is : „Nem véletlen az sem, hogy az Andrássy út 60. épületét foglaltuk le a politikai rendőrség számára. Mi, akik itt élünk, tudjuk, hogy az 1944-es események elsősorban az Andrássy út 60.-ból indultak ki, s innen indult ki mindaz, ami 1944. október 15. után történt. Az volt a véleményünk, hogy a bűnösök nyerjék el büntetésüket abban az épületben, ahonnan elindultak. Ezt Szálasinak is megmondtam Salzburgban. Másik oka az Andrássy út 60. kiválasztásának az volt, hogy nem volt a városban villamos, nem volt telefon, szükséges volt tehát, hogy a politikai rendőrség épülete a város középpontjában legyen.”³⁸ A praktikus okok mellett tehát az épület szimbolikus jelentése és erőszakérténelmi múltja is szerepet játszott annak elfoglalásában, rendészeti célú használatbavételében.

Péter első, február 12-én kiadott napiparancsában az Andrássy út 60. első és második emeletét jelölte meg osztálya elhelyezéseként.³⁹ Tömpe ugyanezen a napon azt közölte pártja vezetőivel, hogy a ház az ott dolgozókkal és az őrizeteseikkel együtt több mint 350 főt fogad be.⁴⁰ A létszám folyamatosan emelkedett, pár nappal később már 370-en voltak, közülük 109 őrizetes (rajtuk kívül többeket a Conti utcai volt katonai fogházban helyeztek el); ekkor egyébként a magyarok mellett a szovjet hírszerzés-elhárítás is képviseltette magát az épületben.⁴¹ Visszaemlékezése szerint a két parancsnok közül Tömpe volt az, aki felismerte, hogy az Andrássy úti „társbérlet” hosszabb távon fenntarthatatlan, ezért pár hét elteltével,

36 == Paksa, 2012a: 99–101. Paksa, 2012b: 228–231. A házban történt erőszakos cselekményekről és onnan a Duna-partra történő elszállításokról és kivégzésekről több elkövető és tanú is beszámolt. Lásd pl.: ÁBTL 3.1.9. V-19699., V-91236., V-104277.; Zinner–Róna 1986b: 249. (Kun András vallomása); Karsai–Karsai, 1988: 608. (Valló Dezső vallomása); Csonka, 2014: 4. (Müller Károly vallomása).

37 == Tömpe András jelentése Erdei Ferencnek a politikai rendőrség működéséről, 1945. február 7. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 76–79., lásd 76–77.

38 == Jegyzőkönyv az operatív csoportvezetők első értekezletéről, 1947. április 11–12. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 123–202., lásd 123.

39 == ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 1/1945. sz. napiparancsa, 1945. február 12.

40 == Tömpe András jelentése Gerő Ernőnek és Farkas Mihálynak a politikai rendőrség megszervezéséről és működéséről, 1945. február 12. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 87–89., lásd 87.

41 == Andreánszky István jelentése Erdei Ferencnek a politikai rendőrség működéséről, 1945. február 15. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 90–94., lásd 90–91.

a Gerő Ernőtől kapott engedély alapján a Vilma királynő útra vonult át.⁴² Pontosan nem ismert, hogy a korábbi (és jelenlegi) Városligeti fasor melyik villájába, de valószínűleg csak rövid időt tölthetett ott. Amikor ugyanis májusban rendezték a két szervezet jogállását, és területi elv alapján osztották meg köztük a feladatokat, felállítva a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályát (PRO) Péter, a Vidéki Főkapitányság alá tartozó PRO-t pedig Tömpe vezetésével, utóbbi 1945. július 1-jén a Bajza utca 52. szám alatt kezdte meg működését.⁴³ Az Andrássy útról egy sarokra lévő, háromszintes palotaépület 1945 előtt is a Magyar Királyi Rendőrség Vidéki Főkapitányságának adott otthont. Tömpe innen szállt ki vidéki szemléire, egészen addig, amíg 1946 októberében be nem olvasztották szervezetét a Péterébe, amelynek elnevezését egyúttal a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályára (ÁVO) változtatták.

1946 elejére az Andrássy út 60. földszintjén a budapesti PRO nyomozásokkal és fogdaüggyekkel megbízott II. alosztálya és a fényképészeti műterem működött, az emeleteken pedig az A, illetve a B főcsoportot helyezték el: előbbi a munkaszolgálatos alakulatok, a volksbundisták és a ss-ek ügyeivel foglalkozott, utóbbi a jobboldali és szélsőjobboldali betiltott pártokkal és egyesületekkel kapcsolatos nyomozásokat végezte.⁴⁴ Azonban Péter szervezete sem maradt sokáig egy helyen. 1945 áprilisára már 410-en dolgoztak a keze alatt, míg a házfogdában 639 személyt tartottak fogva.⁴⁵ Az épület tehát hamar szűknek bizonyult, így megkezdődött a környező ingatlanok „megszállása”. Májusban már zaljott a szomszédos, Andrássy út 62. alatti épület „elfogadható állapotba hozása”, októberben pedig annak első emeleti, ún. barokk termében hallgatta ki Péter a Nyugatról hazaszállított, háborús bűnökkel vádolt Szálasi Ferencet és társait. Az év végére teljesen kijavították a ház sérüléseit.⁴⁶ Földszintjén őrszobát, bűnjelkamrát és nyomtatványraktárt alakítottak ki, első emeletét a szintén nyomozásokkal foglalkozó I. alosztály foglalta el, Péter irodája előtt a titkárságot rendezték be. A második emeletet a helyetteseinek, a személyügyi előadónak, a szervezési alosztálynak és a segédhivatalnak a szobái foglalták el, míg a legfelső szintet a Politikai-Bűnügyi Nyilvántartó Iroda.⁴⁷

42 == PSZL 867. f. t-101. Tömpe András visszaemlékezése, 1969. szeptember 16.

43 == MNL OL XIX-B-1-r. 736-138127/1945. Szebenyi Endre levele Péter Gábornak, 1945. július 1.

44 == ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 12. sz. körözüvénye, 1946. január 28.

45 == Péter Gábor beszámolója Rákosi Mátyásnak a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április 12. körül. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 109–116., lásd 110, 114.

46 == Mafirt Krónika, 10. Lásd még Bojár Sándor képriortját a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában. MNL XIX-B-1-ax.; Gyuris Aladár levele a VI. kerületi Előljáróságnak az Andrássy út 93. és 62. számú házak ügyében, 1947. január 18. (5. d.)

47 == ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 12. sz. körözüvénye, 1946. január 28.

Kicsit feljebb, az Andrássy út 68. szám alá szintén igen korán beköltözött a politikai rendőrség. 1945 februárjának közepén Tömpe András arról panaszkodott a budapesti főkapitánynál, hogy a ház előtt posztoló rendőrét lefegyvereztette az épp arra elhaladó szovjet városparancsnok.⁴⁸ Áprilisban Péter Gábor utalta ki az egyik ottani lakást beosztottjának, és az épületben később is biztosítottak szálláslehetőséget a vidékről a fővárosba utazó ávosoknak.⁴⁹ Az államvédelmi központ „főbejárata” is hamar a keresztutcába került át, mivel a foglyokat rendszerint a kevésbé feltűnő Csengery utca 39. kapuján szállították be, majd vitték ki onnan őket (utóbbi fényképfelvétel is megörökítette⁵⁰). A ház ezután nyomozócsoporthoz és az orvosi rendelőnek adott helyet.⁵¹ Minden bizonnyal az előbbieket „zavartalan” működésének biztosítása indokolta, hogy 1947-ben Péter Gábor elrendelte ablakainak redőnyökkel való elsötétítését, azért, hogy a szemközti, akkor még lakásoknak otthont adó házakból ne láthassanak be. Ugyanez vonatkozott a mellette lévő 41. számú épületre is.⁵² A Csengery utca 41.-et 1945 októberétől már bizonyosan használtba vette a szervezet, ekkor az Eötvös utca 7.-ből ide költözött át a Panaszfelvevő Iroda (előbb a harmadik emeleten, majd a földszinten működött 1946. júliusi megszüntetéséig). Az épület első emeletén az ellátórészleg, a garázsiroda és a sofőrpihenő, a másodikon az épületkezelőség, a harmadikon pedig a Gazdasági Hivatal volt.⁵³

Volt pár, az Andrássy út 60.-tól valamelyest távolabb fekvő ingatlan, amely szintén hamar a politikai rendőrség használatába került. Az Andrássy út 93. szám alatti Herzog-palotában 1945 júniusában a Budapesti Rendőregyesület VI. kerületi tagozata rendezkedett be, de helyiségeit Péter Gábor osztálya is igénybe vette ünnepségekre és oktatási célra. A belső átalakítási munkákat és a homlokzat felújítását is ez a szervezet végeztette el. 1948 januárjában a földszintjén nyitották meg az ÁVO tornatermet, ahol dzsúdó-, ökölvívó- és birkózóedzéseket tartottak.⁵⁴

48 == Tömpe András jelentése a fegyverviselési jog ügyében, 1945. február 17. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009: 94–95.

49 == ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 43/1945. sz. napiparancsa, 1945. április 4.; Összefoglaló a külső osztályok vezetőinek második értekezletéről, 1947. május 17. (Alpár Zoltán felszólalása). Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 204–238., lásd 233.

50 == Müller, 2024.

51 == ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 12. sz. körözüvénye, 1946. január 28.

52 == ÁBTL 1.2. Az ÁVO vezetőjének 152/1947. sz. napiparancsa, 1947. július 11.; uo. Az ÁVO vezetőjének 260/1947. sz. napiparancsa, 1947. november 18.

53 == Felhívások. (Jelentkezés a politikai rendőrség Panaszfelvevő Irodájában). *Szabadság*, 1945. október 21. 6.; ÁBTL 1.1. Péter Gábor 12. sz. körözüvénye, 1946. január 28.

54 == MNL XIX-B-1-ax. Gyuris Aladár levele a VI. kerületi Előjáróságnak az Andrássy út 93. és 62. számú házak ügyében, 1947. január 18. (5. d.); Hírek. (A Rendőregyesület új székházának avatása az Andrássy út 93.-ban). *Szabadság*, 1945. június 26. 4.; ÁBTL 1.2. Az ÁVO vezetőjének 59/1947. sz. napiparancsa, 1947. március 14.; uo. Az ÁVO vezetőjének 138/1948. sz. napiparancsa, 1948. június 18.

A Benczúr utca 35/c. alatti épület több lakásába – az Andrássy út 68.-hoz hasonlóan – 1945 áprilisában a testület beosztottjai költözhettek be.⁵⁵ Az ÁVO továbbá 1946 októberétől saját Népügyészségi Kirendeltséget tartott fenn az v. kerületi Markó utca 27. szám alatti törvényszék földszintjén.⁵⁶

Mindezzel párhuzamosan a Pálffy György vezette Katpol 1945 júniusában az Alkotmány utcából átvonult a Nádor utca 9.-be.⁵⁷ A második világháborús ostromban az épület komoly károkat szenvedett (a keleti udvarszárnya elpusztult, teljes helyreállítása 1947-ig váratott is magára⁵⁸), ám alkalmasak bizonyult arra, hogy a pincéjében zárkákat, emeletén irodákat és kihallgatóhelyiségeket rendezzenek be. Itt várták mindazok jelentkezését is, akik információval szolgálhattak a munkaszolgálatos századokban, a gyűjtőtáborokban történt embertelen bánásmódról vagy az ellenállási mozgalom felszámolásában részt vett katonai személyekről.⁵⁹ A szervezetet 1947. február 15-én a HM Katona Politikai Csoportfőnökségévé alakították át, amely júniusban (a szintén Pálffy irányítása alatt álló Határőr-főparancsnoksággal együtt) a budai, Bartók Béla út 24–26. szám alatti Hadik-laktanyába tette át a központját.⁶⁰ Ezzel a katpolosok a Péter Gábor-féle államvédelemhez hasonlóan egy, a politikai nyomozásokról és a kínzásokról már hírhedtté vált épületet kaparintottak meg, hiszen 1945 előtt itt működött a katonai kémelhárítás (2. vkf. osztály DEF alosztálya). A laktanya 1947. október végén Zalka Máté nevét vette fel.⁶¹ A következő évben hozzájuk került a Mártírok útja (ma Margit körút) 85. szám alatti katonai börtön is, amely 1949-től a Budapesti Katonai Ügyészség Büntetőintézeteként működött. Az intézmény udvarán több, a katonai bíróság által halálra ítélt személyt végeztek ki, köztük a Rajk-ügy mellékperében elítélt Pálffy Györgyöt 1949. október 24-én.⁶²

55 == ÁBTL 1.1. A Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya vezetőjének 43/1945. sz. napiparancsa, 1945. április 4.

56 == Rendőrségi hírek. *Magyar Nemzet*, 1946. október 18. 3.

57 == Okváth 2000: 60. A honvédelmi minisztérium katonai politikai osztályának felhívása. *Szabadság*, 1945. június 23. 4.

58 == BFL XV. 17. e. 306. a. 1702. Bp. V. Münnich Ferenc u. 9. Tudományos dokumentáció, 1974. december 23.

59 == Megkezdte működését a honvédség katona-politikai osztálya. *Világosság*, 1945. augusztus 23. 2.; Felhívás a Taurus-mozgalom eltűntjeinek hozzátartozóihoz. *Kis Újság*, 1945. október 5. 3.

60 == Okváth, 2000: 68.

61 == 12.026/Elnökség–1947. sz. körrendelet a gr. Hadik-laktanya elnevezésének megváltoztatásról, 1947. október 30. *Honvédségi Közlöny*, 1947. november 7. 299.

62 == Elítélt és kivégzett kém. *Szabad Nép*, 1949. február 7. 8. Kubinyi, 1990: 21–22.

= = = Terjeszkedés

Az 1948 szeptemberében létrejött Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) magába olvasztotta a rendőrség Utlevélosztályát, a BM határ-, folyam- és légirendészeti szerveit és a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságot (КЕОКН), valamint őrsemélyzeti parancsnoksággal gyarapodott. A feladatkörök bővülése egyrészt nagyobb irányítási apparátussal járt, ami újabb irodaigényben jelentkezett, másrészt a karhatalmi alakulatok elhelyezését is meg kellett oldani. Az igények újabb helyfoglalásokat eredményeztek, ekkor még alapvetően az Andrassy úton már megszállt ingatlanok közelében.

Az Andrassy út 64. esetében már 1948 szeptemberében tervbe vették, hogy a Budakörnyéki Osztályt – amely akkor a járási kapitányság Mozsár utca 16. szám alatti központjában kapott helyet – ide költöztetik (ám az végül a VIII. kerületbe, a Csokonai utca 14. szám alá került).⁶³ 1949 januárjában viszont a ház már bizonyosan a BM ÁVH kezelésében állt, annak kapuja biztosította a belépést azok számára, akik idézéssel vagy a tudakozóba kapott engedéllyel rendelkeztek (az államvédelmi dolgozók ekkoriban a Csengery utca 39. bejáráját használhatták). Az év áprilisában ezt a lehetőséget megszüntették, és az épület a Vörösmarty utca 32.-ből lett megközelíthető,⁶⁴ de átjáróval rendelkezett a 62. felé is.⁶⁵ Farkas Vladimir államvédelmi tiszt visszaemlékezése szerint 1949 nyarán itt volt az irodája, ahol a Rajk-ügyben lefogott Justus Pált, Vándor Györgyit és Fleischner Lászlónét is kihallgatta Kremnyjov-Kamenkovicsal, a szovjet Állambiztonsági Minisztérium (MGB) őrnagyával közösen.⁶⁶ A következő évben a Minisztertanács alá tartozó Államvédelmi Hatóság (ÁVH) az ekkor már Sztálin nevét viselő sugárút 64. száma alatt helyezte el a figyelés és környezettanulmányozás, illetve a levéllenőrzés egyes részlegeit, a központi nyilvántartást, a vidéki elhárításért, valamint a tájékoztatásért felelős osztályait.⁶⁷

63 = = Jegyzőkönyv az MDP Belügyi Bizottságának üléséről és javaslat az Államvédelmi Osztály középfokú hatósággá való átszervezéséről, 1948. szeptember 4. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015: 379–383., lásd 383.; MNL OL XIX-B-1-ax. Kimutatás a Budakörnyéki Államvédelmi Osztályról és a hozzátartozó valamennyi szervről, 1950. február 27. (2. d.)

64 = = ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 30/1949. sz. napiparancsa, 1949. évi február 5.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 92/1949. sz. napiparancsa, 1949. április 21.

65 = = ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 168/1949. sz. napiparancsa, 1949. július 21.

66 = = Farkas, 1990: 222–224, 228–229. Vö. ÁBTL 2.1. I/84-b. Jegyzőkönyv Vándor Györgyi tanúkihallgatásáról, 1954. szeptember 15.

67 = = MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületcsere költözési ütemterve, d.n. (1. d.)

Az Andrássy út 66. számú sarokházat 1948. december 1-jétől bérelte a hatóság: első emeletén alakították ki az ún. kísétermet,⁶⁸ valamint minden bizonnyal ekkor jött létre a pincében és a földszinten az összeköttetés a szomszédos Vörösmarty utca 39.-cel, illetve az Andrássy út 68.-cal. Az ingatlan 1950-ben az ÁVH Belső Karhatalom Parancsnokságának bázisául szolgált, saját gazdasági hivatallal, sportirodával és gyengélkedővel, de innen lehetett megközelíteni az „Izabella utcai lőteret” is.⁶⁹ A Lukács Cukrászdáról városszerte híres Andrássy út 70.-et 1949 januárjára már szintén elfoglalta a BM ÁVH: áprilisban klubhelyiségi étkezde nyílt meg benne, majd júliusban ünnepélyes keretek között avatták fel, mint Kultúrházat.⁷⁰ (A cukrászda a Váci utca 7. szám alá költözött át.) Az épületben ismeretterjesztő előadásokat, filmvetítéseket, kiállításokat szerveztek, de könyvtár, pingpong-, sakk- és biliárdterem is az államvédelmi állomány rendelkezésére állt, továbbá itt tartotta rendezvényeit a Magyar–Szovjet Társaság és a Magyar Szabadságharcos Szövetség helyi csoportja, valamint a hatóság Csapajev Vadásztársasága.⁷¹

Az ÁVH 1949-ben foglalta el a Vörösmarty utcának az Andrássy út és Aradi utca közötti szakaszán álló házait. A 32-es számú épületet a szabotázselhárító szervek használták, a kapuja pedig a központi épületblokk egyik oldalsó bejáratának számított. A 34/a.-ban a belsőreakció-elhárítást helyezték el; megközelíteni a szom-

68 == MNL OL XIX-B-1-ax. Nyilvántartás az ÁVH megkötött bérleti szerződéseiről, d. n. (15. d.); MNL OL XIX-B-1-r. 0067/1950. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az Andrássy út 66. bérleti szerződéséről, 1948. december 31.; uo. 0013/1950. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az államvédelem budapesti építkezéseihez hitel biztosítására, 1949. január 21.; ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 274/1949. sz. napiparancsa, 1949. november 28.

69 == ÁBTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 51/1950. sz. napiparancsa, 1950. március 2.; uo. Az ÁVH vezetőjének 2. sz. háziparancsa, 1950. november 17.; uo. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 83/1950. sz. napiparancsa, 1950. április 11.; uo. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 471/1950. sz. rendelkezése, 1950. november 16.; uo. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 41/1950. sz. parancsa, 1950. november 28.

70 == MNL OL XIX-B-1-r. 0013/1950. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az államvédelem budapesti építkezéseihez hitel biztosítására, 1949. január 21.; ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 100/1949. sz. napiparancsa, 1949. április 30.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 162/1949. sz. napiparancsa, 1949. július 14.

71 == Lásd pl.: ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 168/1949. sz. napiparancsa, 1949. július 21.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 171/1949. sz. napiparancsa, 1949. július 25.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 204/1949. sz. napiparancsa, 1949. szeptember 2.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 208/1949. sz. napiparancsa, 1949. szeptember 7.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 222/1949. sz. napiparancsa, 1949. szeptember 24.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 253/1949. sz. napiparancsa, 1949. november 2.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 257/1949. sz. napiparancsa, 1949. november 8.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 276/1949. sz. napiparancsa, 1949. november 30.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 277/1949. sz. napiparancsa, 1949. december 1.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 286/1949. sz. napiparancsa, 1949. december 12.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 290/1949. sz. napiparancsa, 1949. december 16.; ÁBTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 11/1950. sz. napiparancsa, 1950. január 13.; uo. Az ÁVH vezetőjének 36/1950. sz. napiparancsa, 1950. február 11.

szédos 34/b.-ből lehetett, amelyben orvosi rendelőt is kialakítottak, valamint onnan irányították a figyelemmel és környezettanulmányozással megbízott állományt. A szemközti oldalon lévő, 39-es számú kisebb épületben szintén irodákat tartottak fenn. A 41.-et átépítették és 1950-ben a központi objektumok biztonságért felelős Őrségi Zászlóalj 1. Százada foglalta el. Az épület átjárást biztosított a Vörösmarty utca 43. alatti sarokház felé is, amelyben 1949 során ugyancsak irodákat alakítottak ki. 1950 júliusától itt és a szomszédos 41. számú épületben volt az ideiglenesen felállított 2. Karhatalmi Zászlóalj körlete is.⁷² A politikai rendőrség 1949-ben munkaszobákat és laktanyai körleteket hozott létre az Aradi utca 29. és 31. és az azokra merőleges Izabella utca 62–64. és 66. számú házaiban, majd 1950 elején a 68.-ban is.⁷³ Az Izabella 62–64.-et a 3. Őrségi Század foglalta el, ahol az őrszemélyzet rendelkezésére állt sportiroda és kultúrterem is, míg a 66.-ban egy 16 mm-es keskenyfilm-laboratóriumot rendeztek be.⁷⁴

1950 elején az ÁVH az előző évben a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökséggé átalakított nyomozószervtől átvette a katonai kémelhárítást és a határon túli támadólagos elhárítást, így a Bartók Béla úti objektumban csak a katonai hírszerzés – új nevén a HM IV. Főcsoportfőnöksége, 1953-tól a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége – működött tovább.⁷⁵ Az ÁVH új Katonai Elhárító Főosztálya a központ Aradi utcai szárnyába került, ahol a Személyzeti Főosztálynak és az Egészségügyi Osztálynak is voltak helyiségei, de az Izabella utcában is kapott irodákat, például saját vizsgálati osztálya számára.⁷⁶ A verőcsoportként elhíresült ávósok vezetője, Princz Gyula 1957-es vallomása szerint 1950 őszén az Izabella utca 66. földszinti nagyterme mellett volt Farkas Vladimir és Károlyi Márton szobája, akiknek irányításával az egyik udvari helyiségben verték halálra Szücs Ernő államvédelmi ezredest, az ÁVH letartóztatott vezetőhelyettesét. Minden bizonnyal az Izabella utca 66. és az Aradi utca 33. alatti sarokházra utalt Károlyi

72 == MNL OL XIX-B-1-r. 0013/1950. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az államvédelem budapesti építkezéseihez hitel biztosítására, 1949. január 21.; uo. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az 1949. évi építési hitelek biztosításáról, 1949. február 10.; ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 92/1949. sz. napiparancsa, 1949. április 21.; ÁBTL 1.4. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 9/1950. sz. napiparancsa, 1950. február 3.; uo. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 18/1950. sz. napiparancsa, 1950. július 5.; MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületcsere költözési ütemterve, d. n. (1. d.)

73 == MNL OL XIX-B-1-ax. Nyilvántartás az ÁVH megkötött bérleti szerződéseiről, d. n. (15. d.); MNL OL XIX-B-1-r. 0010/1950. Az Aradi utca 29. bérleti szerződésének iratai, 1949.

74 == ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 165/1949. sz. napiparancsa, 1949. július 18.; uo. A BM ÁVH vezetőjének 187/1949. sz. napiparancsa, 1949. augusztus 12.; uo. 1.4. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 9/1950. sz. napiparancsa, 1950. február 3.; ÁBTL 1.6. Szolgálati jegy az Izabella utca 66. szám alatt található keskenyfilm laboratóriumról, 1957. január 31.

75 == Okváth, 2000: 74.; Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

76 == MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületcsere költözési ütemterve, d. n. (1. d.)

Márton is, aki kihallgatásakor arról beszélt, hogy Szücsöt „az Aradi utcába a Katonai Főosztályra” szállították, ahol aztán agyonverték. (Ezt az 1953-ban kihallgatott Kovács József, Péter Gábor személyi biztosítója az Izabella utca 70. szám alá tette, de minden jel szerint téves az információ, mivel ennek a háznak az államvédelmi funkcióját más dokumentum nem támasztja alá.⁷⁷)

A hatóság 1949-ben kezdte meg az Andrásy út 60. melletti Csengery utca bal oldali házainak a megszállását. Januárban az 54-es számúban előbb ruházati raktárt alakítottak ki, majd az ÁVH szabotázselhárítással foglalkozó I/4. Osztálya, valamint a postai küldemények ellenőrzésre, telefon- és rádió-lehallgatásra, rejtjelezésre, okmánykészítésre specializálódott III/2. Osztályának bizonyos részlegeit helyezték el.⁷⁸ A Csengery utca 56.-ot 1949 júliusában bérelték ki, oda a Központi Gazdasági Hivatal került.⁷⁹ 1950-re maradt a két ingatlant közrefogó 52. és 58. számú házak átvétele: előbbinek második emeletén az Országos Központi Áruhiteliroda Nemzeti Vállalat helyi csoportját helyezték el (ez a dolgozók számára nyújtott hitelt tartós használati tárgyak vagy tüzelőanyag vásárlására).⁸⁰ A ház további államvédelmi funkciója nem ismert, de minden bizonnyal az említett szomszédaihoz hasonlóan a gazdasági és ellátó szervek elhelyezésére szolgált. Ugyanez feltételezhető az 58. számú épületről, amelynek helyreállítása egészen 1950-ig húzódott, akkor bérelte ki az ÁVH.⁸¹ 1949-ben vették igénybe a Csengery utca 47.-et is, amelyből garázst alakítottak ki.⁸²

1950-re tehát a Sztálin (Andrásy) út – Csengery utca – Aradi utca – Izabella utca által határolt területen, amely közrefogta a Vörösmarty utca egy szakaszát

77 = ÁBTL 3.1.9. V-150023. Összefoglaló jelentés Kovács József kihallgatásáról, 1953. augusztus 17.; uo. 3.1.9. V-150019/1. Jegyzőkönyv Károlyi Márton kihallgatásáról, 1956. december 17.; uo. 2.1. VI/1-c/1. Jegyzőkönyv Princz Gyula kihallgatásáról, 1957. január 30.

78 = MNL OL XIX-B-1-r. 0013/1950. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az államvédelem budapesti építkezéseihez hitel biztosítására, 1949. január 21.; uo. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az 1949. évi építési hitelek biztosításáról, 1949. február 10.; uo. 009/1950. Az Andrásy út 118. és a Csengery utca 54. bérleti szerződése, 1949; ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 92/1949. sz. napiparancsa, 1949. április 21.; ÁBTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 114/1950. sz. napiparancsa, 1950. május 19.; MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületcsere költözési ütemterve, d. n. (1. d.)

79 = MNL OL XIX-B-1-r. 008/1950. A Csengery utca 56. bérleti szerződése, 1949; ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 172/1949. sz. napiparancsa, 1949 július 26.

80 = ÁBTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 129/1950. sz. napiparancsa, 1950. július 7.

81 = Az épület helyreállításával kapcsolatos dokumentációt és a használatbavételi engedélyeket lásd BFL XV. 17. d. 329. 28821.; MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületcsere költözési ütemterve, d. n. (1. d.)

82 = MNL OL XIX-B-1-r. 0013/1950. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az államvédelem budapesti építkezéseihez hitel biztosítására, 1949. január 21.

is, szinte egységes államvédelmi blokk jött létre (a egyedül az Aradi utca 21–23. szám alatti ingatlan maradt ki ebből⁸³). Erre az időre az első hullámban megszállt épületek funkciói a következőképpen oszlottak meg: a Sztálin út 60. földszintjén és első emeletén az ÁVH VI. (Jogi- és Börtönügyi) Főosztálya, a másodikon és harmadikon a kémelhárítás (I/3. Osztály), a 62.-ben a Titkárság, a hatóság pártbizottsága és sportosztálya kapott helyet.⁸⁴ A 68. szám alatt az Őrségi Zászlóalj Törzse és a 2. Őrségi Százada állomásozott.⁸⁵ A Csengery utca 39.-et és a szemközti 54.-et a III/2. Osztály, a 41.-et pedig a X/1. Osztály, azaz a Kormány- és Pártórség foglalta el.⁸⁶ A központi épületegyüttes vonzáskörzetében még félszáz ingatlan szolgálta ki az államvédelmi igényeket: oktatási és sportolási célú helyiségek (Sztálin út 93., 61., 96.), gyermekotthon (Munkácsy Mihály utca 25.) és óvoda (Dózsa György út 102.), valamint raktárak, istállók, garázsok.⁸⁷ A hatóság „szatelit” objektumai közül a legnagyobb a kisajátított Fasori Szanatóriumban 1949. május 23-án megnyílt Korvin Ottó Kórház volt a Vilma királynő út (1950-től Gorkij, 1991 óta Városligeti fasor) 9–13. szám alatt.⁸⁸

A BM ÁVH 1949-ben megkezdte néhány – az államvédelmi negyedtől távolabb eső – büntetés-végrehajtási intézet elfoglalását is. A VIII. kerületi Conti (1951-től Tolnai Lajos) utca 41–43. szám alatt található börtön átvételére az év augusztusában javaslat született, ami mögött nagy valószínűséggel Mindszenty József közelgő beszállítása húzódott. Az életfogytig tartó fegyházra ítélt primás-érsek 1949 szeptemberétől 1954 májusáig raboskodott itt; ennek a börtönnek az udvarán akasztották fel 1949. október 15-én Rajk Lászlót és társait. 1950 után az intézmény hivatalos megnevezése Állambiztonsági Büntetőintézet lett, és az Államvédelmi Hatóság VI/2. (Börtönügyi) Osztályának II. alosztálya alá tartozott, külső őrzését az ÁVH karhatalmistái végezték. A börtönt a politikai rendőrség szigorított intézményként működtette, ami idővel olyannyira szűknek bizonyult, hogy 1952-ben a szomszédos

83 == A tárgyalt időszakban az Aradi utca 21–23. számú épületet előbb a VI. kerületi Előjáróság, 1952-től a Helyi Ipar Minisztériuma, 1953-tól a Könnyűipari Minisztérium, 1956-ban a Város és Községgazdálkodási Minisztérium használta. A forradalom után a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság kapta meg, itt működött annak Politikai Nyomozó Osztálya és Vizsgálati Osztályának fogdája is. MNL OL XIX-B-1-ax. Jelentés a Vörösmarty utca 34/b. számú épület kiürítéséről, 1958.

84 == MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületcsere költözési ütemterve, d. n. (1. d.); ÁBTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 226/1950. sz. napiparancsa, 1950. szeptember 30.

85 == ÁBTL 1.4. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 9/1950. sz. napiparancsa, 1950. február 3.

86 == MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületcsere költözési ütemterve, d. n. (1. d.)

87 == ÁBTL 1.2. A BM ÁVH vezetőjének 36/1948. sz. napiparancsa, 1948. október 19.; ÁBTL 1.4. Az ÁVH vezetőjének 180/1950. sz. napiparancsa, 1950. augusztus 9.; MNL OL XIX-B-1-ax. Nyilvántartás az ÁVH megkötött bérleti szerződéseiről, d. n. (15. d.)

88 == ÁBTL 1.3. A BM ÁVH vezetőjének 119/1949. sz. napiparancsa, 1949. május 23.

39. számú házat is használatba vette hasonló célokra.⁸⁹ A Mindszenty és a Rajk-ügy kiterjedt vizsgálata indokolhatta 1949-ben a Markó utcai fogház (Markó utca 27., a keresztutca felé Nagy Ignác utca 5–II.) – a vonatkozó források ellentmondók, de minden bizonnyal – második és harmadik emeletének átvételét, amely a következő évben szintén az ÁVH Börtönügyi Osztályának irányítása alá került.⁹⁰ Ez történt a Mosonyi utca 9. szám alatti „tolonccal” is, miután felét 1950. június 28-án, majd a teljes épületegyüttest novemberben megkapták a BM-től. Elnevezése előbb ÁVH Toloncház, 1951 novemberétől pedig Állambiztonsági Fogház, Mosonyi utca lett. Őrzését a Belső Karhatalom 2. őrségi zászlóalja látta el.⁹¹

A VIII. kerületi Csokonai utca 14. szám alatti volt szállodaépületben 1948. december 6-án kezdte meg működését a BM ÁVH-hoz tartozó – novemberben hatóságról hivatalra átnevezett – KEOKH, 1950 elejétől pedig, mint utaltunk rá, itt volt a székhelye az ÁVH Budakörnyéki Osztályának.⁹² 1949 márciusától az államvédelem bérelt irodákat az V. kerületi Zoltán utca 6.-ban, majd – mivel szemben, az Akadémia utca 17.-ben működött a Magyar Dolgozók Pártjának központja, benne Rákosi Mátyás irodáival – átalakíttatta a kormány- és pártórség számára.⁹³ Ugyancsak a karhatalmi alakulatok elhelyezésére szolgált a X. kerületi Kerepesi úton lévő Szamuely-laktanya, valamint a XIV. kerületben a Hungária körút 141/a. és 149. közötti bérházak.⁹⁴ Az államvédelmi határőrség tisztképzése pedig a Vorosilov-laktanyában (IX. kerület, Haller utca 7–9.) folyt.⁹⁵

A politikai rendőrség nemcsak meglévő ingatlanokat vett át, hanem újak építésébe is belefogott. A BM ÁVH 1948 végén kezdte meg a Vörös Hadsereg útján (a mai Hűvösvölgyi út 143. szám alatt) az operatív technikai objektumának kivite-

89 == Javaslat az államvédelem továbbfejlesztésére, 1949. augusztus 4. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.) 2021: 235–241., lásd 237.; Mindszenty, 1989: 346–347.; Cserényi–Zsitnyányi, 2009; MNL OL XIX-B-1-ax. Értesítés az ÁVH VI/2. Osztály számára ingatlan kezelésbe vételéről (Conti utca 39.), 1952. július 4. (12. d.)

90 == Szász, 1989: 145–146.; Fejérváry, 1990: 175.; Ispánki, 1995: 174.; Ágotha, 1995: 55.; Erdey, 2002: 46–47.; Tamáska, 2017: 83–84.; Estók, 2019: 25.

91 == Cserényi–Zsitnyányi, 2009. Bővebben: Bank, 2017: 186–192.

92 == A KEOKH címváltozása. *Világ*, 1948. december 5. 6.; MNL OL XIX-B-1-ax. Kimutatás a Budakörnyéki Államvédelmi Osztályról és a hozzátartozó valamennyi szervről, 1950. február 27. (2. d.)

93 == MNL OL XIX-B-1-ax. Nyilvántartás az ÁVH megkötött bérleti szerződéseiről, d. n. (15. d.); uo. Feljegyzések az ÁVH VII/5. Osztály vezetőjének, benne a Zoltán utcai laktanyahelyiségekről, 1951. október 2. (5. d.)

94 == MNL OL XIX-B-1-ax. Nyilvántartás az ÁVH megkötött bérleti szerződéseiről, d. n. (15. d.); uo. XIX-B-1-r. 0013/1950. Ormay István felterjesztése a belügyminiszternek az 1949. évi építési hitelek biztosításáról, 1949. február 10.; ÁBTL 1.4. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 2/1950. sz. parancsa, 1950. április 27.; uo. Az ÁVH IV/1. Osztály vezetőjének 8/1950. sz. parancsa, 1950. május 22.

95 == ÁBTL 1.4. sz. n. 2. sz. háziparancs, 1950. november 17.; Virányi, 2019: 48, 61, 67.

lezési munkálatait, amelybe a fedőokmányokat készítő részlegét helyezte el. A II. kerületi telek kiválasztását az indokolhatta, hogy innen nem messze, a 74–78. (később 118.) szám alatti Park Szanatórium épületét az év során már hasonló célra kibérelte.⁹⁶ Saját létesítményei közé tartozott továbbá a Budapesti Révkapitányság Belgrád rakpart 5. szám alatti, 1950 decemberében átadott, hatemeletes, tetőteraszt és kétszintes pincerendszert is magában foglaló 149 helyiséges székháza.⁹⁷

= = = Helycsere

1950 közepére az önálló Államvédelmi Hatóság kinőtte a Sztálin út 60. környéki ingatlanbirodalmát. Több helyszínt felvetődött (a Pozsonyi úti egykori malomterület, a Közraktár környéke, a Főkapitányság régi, Nádor utcai épülete, valamint a Nagyváradi tér és az Üllői út),⁹⁸ végül a Belügyminisztérium számára modernista stílusban, jelentősen átépített Jászai Mari tér 16. (ma 1.) szám alatti ingatlant kapta meg.⁹⁹ Az ÁVH és a BM az 1950. december 16. és 1951. január 5. között lezajlott költözés során lényegében kicserélte a központját: amíg előbbi a Duna-parti irodákat vehette igénybe, addig hátrahagyott VI. kerületi épületeibe a Belügyminisztérium hurcolkodott át.

A belügy a Sztálin út 60., 62., 64., Csengery utca 39., 41., Vörösmarty 32., 34/a. és 34/b. számozású ingatlanokba rendezkedett be. Ugyanakkor továbbra is államvédelmi használatban maradt hosszabb-rövidebb ideig a Sztálin út 66., 68., 70., a Csengery utca 52. és 58. közötti ingatlansor, a Vörösmarty utca 34/b. (a BM-mel megosztva; az ÁVH VII/6., majd X/5. jelölésű Egészségügyi Osztályának egyes részei még 1952-ben is itt működtek) és 43., az Aradi utca 29. és 31. (az irodai és lakatanyai célú házakban 1952. október–novemberben minden emeleten áttörték a falakat, így biztosítva közöttük a közvetlen átjárást), az Izabella 62–64. és 66. (utóbbi földszintjén és harmadik emeletén a VII/5. – Építési és Elhelyezési – Osztály, az elsőn pedig a VII/1. – Pénzügyi – Osztály szobái voltak megtalálhatók). A politikai rendőrség megtartotta több raktárát, a garázsépületét a Csengery utca 47-ben, oktatási és kultúrhelyiségeit a Sztálin út 93-ban és 96-ban, sőt ilyenekből újabbakra is szert tett a Sztálin út 67. szám alatti „Régi Zeneakadémián”, továbbá 1951 februárjában bölcsődét nyitott a Bajza utca 10-ben, 1952 májusában pedig

96 = Péter Gábor jelentése Farkas Mihálynak a lengyel és cseh államvédelmi szervek technikai osztályvezetőinek látogatásáról, 1948. október 24. Közli: Krahulcsán–Müller (szerk.), 2011: 138–143., lásd 142.; MNL OL XIX-B-1-r. 0052/1950. Bérleti szerződés (Vörös Hadsereg útja 74–78). Farkas 1990: 132, 162–163.

97 = Budapesti távbeszélőnévsor 1950, 9.; MNL OL XIX-B-1-ax. Átadás-átvételi jegyzőkönyv (Belgrád rakpart 5.), 1951. január 24. (5. d.)

98 = ÁBTL 2.1. XI/8. Jelentés az Államvédelmi Hatóság székházának elhelyezéséről, 1950. június 19.

99 = Gábor, 1947; Balázsovič, 1992: 223.

nőtlenotthont a Lendvay utca 14.-ben.¹⁰⁰ Az ingatlanok jelentős részét az ÁVH és BM 1951-ben kisajátította. 1953 során az említett Csengery és Aradi utcai, valamint a Vörösmarty utca 43. és Izabella utca 66. szám alatti házak helyiségeit lakásokká alakították vissza.¹⁰¹

A Jászai Mari téri új ÁVH-központ pincéjében garázs, műhelyek, különböző raktárak, továbbá – a minden bizonnyal az állomány számára kialakított – fogda kaptak helyet. A földszinten és a galériás előcsarnok körüli magasföldszinten irattárakat, telefonközpontot, tudakozót, postaügyeletet, káderfelvételi irodát, a Duna felőli főbejárat jobb oldalán pedig őrségi helyiségeket alakítottak ki. Az első emeleten rendezkedett be Péter Gábor és titkársága, több helyettese, az operatív nyilvántartás és a titkos technikákat üzemeltető apparátus vezetése, egy szinttel feljebb szintén a nyilvántartás, a pártbizottság, a tájékoztató, a vidéki szerveket koordináló, illetve a személyzeti részlegek kaptak helyet. A harmadikon működött a hírszerzés és a pártőrség vezetési törzse, az anyagellátó, és szintén voltak szobái az operatív technikának és a káderosztálynak. A teljes negyedik szintet a kémelhárítás és a szabotázselhárítás foglalta el, az ötödiket a katonai elhárítók, a figyelősök és a környezettanulmányozók vették birtokba, a hatodikon a belsőreakció-elhárítás, illetve a levél- és telefon-ellenőrzés állománya dolgozott. A legfelső emeletet részben szintén utóbbiak használták, emellett étterem, konyha és

100 = = Az átköltözést 1950. december 31-én több újság is hírül adta, lásd *Szabad Nép*, 1950. december 31. 12.; *Magyar Nemzet*, 1950. december 31. 2.; *Dunántúli Napló*, 1950. december 31. 5.; *Friss Újság*, 1950. december 31. 9.; *Kis Újság*, 1950. december 31. 3. A Belügyminisztérium hivatalos címe 1950 decemberében már a Sztálin út 60/64. Lásd Budapesti távbeszélőnévsor, 1950: XXII.; ÁBTL 4.2. TC-41/51. 1. sz. háziparancs, 1951. január 16.; uo. TC-238/51. 4. sz. háziparancs, 1951. február 26.; uo. TC-465/1951. 6. sz. háziparancs, 1951. április 16.; uo. TC-1172/51. 21. sz. háziparancs, 1951. november 1.; uo. 10-1643/1952. 09. sz. háziparancs, 1952. július 1.; MNL OL XIX-B-1-ax. A BM és az ÁVH közötti épületosere költözési ütemterve, d. n. (1. d.); uo. Feljegyzés Kristóf Istvánnak a Lendvay utca 14. szám alatti nőtlen otthon megnyitásáról, 1952. május 6. (6. d.); uo. Átirat az ÁVH VII/5. Osztály vezetőjének a Vörösmarty utca 43. szám alatti épület átalakítási munkálatairól, 1952. október 22. (6. d.); uo. Feljegyzés Hantos Lászlónak a Vörösmarty utca 43., az Aradi utca 29. és 31. számú házakban folyó munkákról, 1952. október 22.; uo. Kimutatás a VII/5. Osztály beosztottainak elhelyezéséről és telefonszámáról, 1952. február 19.

101 = = MNL OL XIX-1-B-1-ax. Átirat az építésügyi miniszternek a Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság elhelyezése céljából épületek kisajátítására, [1951]. (5. d.); uo. Feljegyzés az Államvédelmi Hatóság használatában lévő ingatlanokról, [1951]; uo. Feljegyzés Érsek Tibornak a Sztálin út, Csengery, Aradi és Vörösmarty utca által határolt épülettömb kisajátításáról, 1951. április 12.; uo. Belügyminisztériumi átirat az Államvédelmi Hatóságnak a BM és az ÁVH elhelyezése céljából szükséges ingatlanok kisajátításának elrendeléséről, 1951. augusztus 14.; uo. Jelentés Bartos Antalnak az 1953 augusztusa óta átadott vagy lakásoknak épített felszabadult BM épületekről, 1955. január 10.; BFL XV. 17. d. 328. Kt. szoc. 986. Lakhatási engedély kérése, 1953. november 27.

büfé volt itt. Az épületben több orvosi szakrendelő is az ÁVH-sok rendelkezésére állt.¹⁰² A hatóság a monumentális méretű székházát úgy belakta, hogy fél év sem telt bele, és már a túlszűfolttság megszüntetésén kellett tanakodni. A megoldásnak újra a környékbeli expanzió bizonyult. 1951 nyarán teljesen kiürítették a Személynők (1954-től Balassi Bálint) utca 27. számú lakóházát, amelyben a katonai elhárítás, a gazdasági és az egészségügyi szervek részére alakítottak ki irodákat.¹⁰³

Az államvédelmi negyed 1950–1951-es (részleges) elhagyásakor az ÁVH Vizsgálati Főosztálya, a katonai elhárítók saját vizsgálati szerve, valamint a házfogda nem a Jászai Mari térre került, hanem Budára, a Pestvidéki Törvényszék és Fogház Gyorskocsi utca 27. és 31. szám alatti szárnyába. Ide szállították be 1951 januárjában (a Katpol elhárításának átvételekor) a felszámolt Mártírok útja 85.-ben lévő katonai fogházból is a rabokat, az onnan áthelyezett Katonai Bíróság pedig a Fő utcai épületrészbe került. A földszinti és az emeleti folyósókat ekkor ajtókkal választották el, azokat nyitni csak az ÁVH-s vizsgálók felől lehetett. Sárközy Endre hadbíró ezredes elmondása szerint az államvédelmi oldalon is volt egy tárgyalóterem, ahol például az 1953-ban letartóztatott ÁVH-vezér, Péter Gábor és társai perét is tartották. A Kádár-, a Pálffy-, illetve a Sólyom-per elítélteit az 1954-es rehabilitációs eljárás során szintén a Gyorskocsi utcába helyezték át.¹⁰⁴ 1951. május 5-én vette át az ÁVH az Igazságügyminisztériumtól a Budapesti Országos Büntetőintézetet, a x. kerület, Kozma utca 13. szám alatti „Gyűjtőt”, amelyet Állambiztonsági Büntetőintézet, Kozma utca néven irányított tovább a VI/2-III. alosztály. A börtönhöz tartozó Kisfogházban ekkor halálraítélteket helyeztek el. A következő évben az intézmény területén található Elmebetegek Biztonsági Intézete is az államvédelemhez került.¹⁰⁵

1951. január végén, alig hogy beköltözött, az államvédelem Budapesti Révkapitánysága átadta a Belgrád rakpart 5.-öt az ÁVH újonnan felállított Budapesti Osztályának. Az alsó pincében foglárirodát és cellákat, a felső pincészinthen tisztálkodási helyiségeket és szintén fogdákat alakítottak ki. Ezeket egy, a főlépcsőháztól

102 = = ÁBTL 2.1. XI/6. [Az ÁVH szerveinek elhelyezése a Jászai Mari téri épületben, szintenkénti alaprajzok, d. n.]

103 = = ÁBTL 1.4. Kivonat az 1951. augusztus 8-i kollégiumi ülés határozataiból, 1951. augusztus 10.; uo. 3.1.9. V-150019/5. Jegyzőkönyv Vándor Ferenc tanúkihallgatásáról, 1957. január 28.; MNL OL XIX-B-1-ax. Feljegyzés a Személynők utca 27. átalakításáról, 1952. január 31. (6. d.)

104 = = Kubinyi, 1990: 27–30.; Fejérváry, 1990: 169, 215.; ÁBTL 2.1. I/14-b. Tervezet Kádár János, Pálffy György, Sólyom László és társai ügye [sic!] felülvizsgálásának előkészítésére, 1954. április 6.

105 = = ÁBTL 2.1. XII/5. Gy.1295/1951. Jelentés az Állambiztonsági Büntetőintézet helyzetéről, 1951. november 30.; uo. Kimutatás azon elítéltekről, akik az év április 1-től az intézetben ki lettek végezve, 1952. augusztus 28.; MNL OL XIX-B-1-ax. Értesítés az Állambiztonsági Büntetőintézet melletti elmemegfigyelő leendő átvételéről, 1951. december 30. (6. d.)

független feljáróval kötötték össze az első emelettel, ahol tíz kihallgatószobát hoztak létre.¹⁰⁶

Az ÁVH több, a szerzetesrendek 1950-es feloszlásával megüresedett budai ingatlanra is rátette a kezét. Így került birtokába a XII. kerületben az Isteni Szeretet Leányai Kongregációjának rendháza, ahol 1952-ben kezdte meg működését az államvédelmi beosztottak operatív, politikai és általános műveltségi képzésére létrehozott, egyéves képzést nyújtó Dzerzsinszkij Iskola.¹⁰⁷ A II. kerületben található jezsuita noviciátusba és lelkigyakorlatos házba, a Manrézába (Labanc utca 57.) a határőrség parancsnoksága került,¹⁰⁸ a Szent Szív Társaság Budakeszi út 85–87. szám alatti iskolai üdülőjébe és zárdájába pedig többek között rádióállomást telepítettek.¹⁰⁹ Az ÁVH 1952 júliusára kisajátította a XII. kerületi Maros utca 3. számon található üres telket, az azzal határos Krisztina körút 85. (ma 31.) alatti vastelepét és a 87. (ma 33.) számú ideiglenes épületben berendezett cukrászdát is. Továbbá hozzájutott a már korábban a magyar állam tulajdonába került Maros utca 5. szám alatti romos ingatlanhoz. Az így összevont területre az államvédelmi kormányőrség laktanya-komplexuma épült fel, amelynek munkálatai 1954-ig eltartottak.¹¹⁰

Az államvédelmet 1953 júliusában visszahelyezték a Belügyminisztérium szervezetébe, ezért az önálló székháznak nem volt már létjogosultsága. A titkosszolgálati szervek jelentős része a Roosevelte (ma Széchenyi István) téren álló BM-központba költözött, amelynek használatbavételét még két évvel korábban kezdte meg a belügy, mivel minden bizonnyal a „helycsere” alkalmával a politikai rendőrség által hátrahagyott Sztálin út 60. környéki házakban nem fért el. Egy 1956. januári tervezet szerint az eredetileg négy épületből álló komplexum József Attila utca 2–4. szám alatti részének félemeletére a titkárság, az államtitokvédelem (XI. Osztály), valamint a konspiratív és titkos lakások, bizalmi ellátmányok kezeléséért felelős szervezeti egység (XIV. Osztály) került. A földszinten, a második és harmadik emeleten az iparizsabotázs-elhárítást (BM V. Osztály), a harmadikon és negyediken a kémelhárítást (I. Osztály) helyezték el; a harmadikon dolgozott a környezettanulmányozás és -figyelés személyzete is (VIII. Osztály). A Nádor utca 2.-ben működött az operatív technika (IX. Osztály), a Nádor utca 4.-ben a hírszerzés (II. Osztály), a Mérleg utca 3.-ban a belsőreakció-elhárítás (IV. Osztály) és

106 == MNL OL XIX-B-1-ax. Átadás-átvételi jegyzőkönyv, 1951. január 24. (5. d.); LTK 234/1. Szende László feljegyzése az A/35. jelű építkezésről, 1951. január 29.

107 == ÁBTL 4.2.10/2303/1952. ÁVHT. Az ÁVH vezetőjének 041. sz. parancsa, 1952. augusztus 22.

108 == Virányi, 2019: 60.

109 == BFL VI. 12. c. 2. 39. kd. Jelentés a Budapest II. Budakeszi út 87. szám alatti objektum őrzésének átvételéről, 1955. június 24.

110 == MNL OL XIX-B-1-ax. Véghatározat a dunajobbparti 6931, 6932, 6934, 6935. hrsz. ingatlanok kisajátítására, 1952. július 2. (12. d.); uo. A Belügyminisztérium 1954. évi beruházási és felújítási terve, 1954. január 30.

a levéllenőrzés (XII. Osztály), de ez utóbbi épületben a XIV. Osztálynak is voltak irodái. A túlsúfoltság miatt a katonai elhárítás (III. Főosztály) az Izabella utca 62–64.-be került vissza.¹¹¹ Ugyanakkor az is tudható, hogy a Sztálin út 62. is újra államvédelmi funkciót kapott, mivel a BM VII. (Közlekedési és Postaizsabetárs-elhárító) Főosztályának Budapesti Osztályát és Rendőri vizsgálati alosztályát helyezték el benne.¹¹² Az 1953. júliusi átszervezést követően az addig az ÁVH irányítása alá tartozó fővárosi büntetés-végrehajtási intézmények felügyelete előbb a BM Börtönügyi Osztályához, majd a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokságához (1955 novemberétől Országos Parancsnokságához) került át.¹¹³ Az 1956-os forradalom alatt az államvédelmi szervek a Roosevelt téri objektumban október 30-ig tartózkodtak, amikor „zárt alakzatban” kivonultak onnan.

„A Párt már a politikai rendőrség megindulásakor helytelenítette a Sztálin út 60. körüli terjeszkedést és egy nagyobb épületbe való kiköltözést javasolta. Mi ezt semmi be vettük és állandóan üritettük a házakat, előzetes engedély, költségvetési irányzat nélkül. Így történt meg több alkalommal, hogy a ház több hétig üresen állott és amikor fel lett állítva az új osztály, akkor kapkodva, szinte napok alatt alakítottuk át, amely óriási károkat okozott az államnak, mert minden előzetes költségvetés nélkül történtek az átalakítások. A fő kár pedig az volt, hogy a Párt nem helyeselte, hogy lakóházak lettek irodává átalakítva, a legnagyobb lakásinség idején” – vallotta az 1953 elején Péter Gáborral együtt letartóztatott Csapó Andor ÁVH-s alezredes.¹¹⁴ A politikai rendőrség épületeiért és építkezéseikért felelős gazdasági vezető szavait persze az államvédelem lefejezésével járó ügy koncepciójának fényében (is) kell értelmezni, főként azokat, amelyek a politikai vezetés „felmentésére” vonatkoztak. Rákosi Mátyás célja épp az volt, hogy egy, a pártot félrevezető, a hatalmával visszaélő – cionista – összeesküvést „leplezzen le”.¹¹⁵ Kétségtől nehezen hihető, hogy a politika által alapvetően befolyásolt erőszakszervezet látványos és hosszú éveken keresztül zajló terjeszkedése nélkülözhetette a felsőbb szintű formális jóváhagyást vagy akár informális beleegyezést. Ugyanakkor az államvédelmi szervek budapesti mozgásaiból az látható, hogy az épületfoglalásokat a kezdeti „adottságok” (az ostrom után viszonylag hamar belakható házak), bizonyos szimbolikus célok (korábbi erőszakhelyek használatbavétele), majd a folyamatosan jelentkező elhelyezési igények

111 == MNL OL XIX-B-1-ax. Tervezet a József Attila utcai központi épülettömbben lévő belügyi szervek újabb elhelyezésére, 1956. január 2. (g. d.) Az Izabella utca 62–64.-be visszakerült katonai elhárításról lásd még: uo. Kimutatás a BM Központi Ellátó Osztályához tartozó épületekről, 1957. március 25.; Okvát, 2013: 30, 33.

112 == MNL OL XIX-B-1-ax. Jegyzőkönyv a Sztálin út 62. és a Vörösmarty u. 32. sz. épületek cseréjének felülvizsgálatáról, 1956. március 22.

113 == Cserényi-Zsitnyányi, 2013: 95.

114 == ÁBTL 2.1. VI/4. Jegyzőkönyv Csapó Andor kihallgatásáról, 1953. február 14.

115 == Lásd Müller, 2017: 184–191.

nyek (irodák, laktanyák, börtönök) egyaránt befolyásolták. Öt év leforgása alatt kiépült Péter Gáborék ingatlanbirodalma, de hivatalos címük mindvégig az Andrássy út 60. maradt.¹¹⁶ Ehhez a helyhez kötődtek, ami, miképp a nyilasoknak, úgy számukra is meghatározó identitáselemmé vált – és ez rögzült az emlékezetben is.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztály iratai

Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai

Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság iratai

Államvédelmi Hatóság iratai

1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai

2.1. A volt Zárt irattár levéltári anyaga

I/14-b. Pálffy György, Sólyom László és társai

I/84-b. Justus Pál

VI/1-c/1. Péter Gábor és társai

VI/4. Csapó Andor

XI/6. BM épületek alaprajzai, 1950–1951

XI/8. BM kollégiumi ülések anyagai, 1948–1953, 1966

XII/5. Budapesti Állambiztonsági Büntetőintézet, 1951–1953

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-19699. Monduk Ferenc, Csordás Péterné

V-77995. Dr. Tarnóczy Imre és társai

V-91236. Dávid Ferenc

V-104277. Trucka András és társai

V-150019/1. Farkas Mihály és társai

V-150019/5. Farkas Mihály

V-150023. Farkas Vladimir

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-2126/91. Dudás Béla és Kruchina Viktor ügye

4.2. Parancsgyűjtemény

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VI. 12. a. BRFK, Főkapitányság Hivatalának általános iratai

VI. 12. c. BRFK, Személyügyi iratok

¹¹⁶ == Budapesti távbeszélőnévsor, 1945: 11.; Budapesti távbeszélőnévsor, 1947: 148.; Budapesti távbeszélőnévsor, 1949: 23.

- XV. 17. d. Budapest (székes) főváros tervei
 328. Közületi tervtár
 329. Építési ügyosztályok tervtára, 1873–2006
 XV. 17. e. Budapest Főváros Tanácsa tervei, 1940–2000
 306. a. Budapesti Műemléki Felügyelőség tervei és iratai

Lechner Tudásközpont (LTK)
 234/1. A/35. jelű építkezés

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
 XIX-B-I-ax. Belügyminisztérium Építési Osztály iratai
 XIX-B-I-r. Belügyminisztérium Elnöki Főosztályának iratai
 M-KS 274. f. Magyar Kommunista Párt iratai
 2. cs. Központi Vezetőség

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)
 V. Személyi gyűjtemények, visszaemlékezések
 867. f. Visszaemlékezések

= = = Hivatkozott irodalom = = =

Ágotha, 1995

Ágotha Tivadar: *Megalkuvás nélkül. Veszprémi kispapok az ateista hatalom börtönében.* Márton Áron, Budapest.

Balázsovich, 1992

Balázsovich Boldizsár: Adalékok a „Fehér ház” építéstörténetéhez.
Magyar Építőipar, 7. sz. 221–224.

Bank, 2017

Bank Barbara: *Recsk. A magyar internálótáborok története 1945–1953.*
 Athenaeum, Budapest.

Budapesti távbeszélőnévsor, 1942

A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora (hivatalos kiadás), 1942. január hó.
 Magyar Királyi Posta Vezérigazgatósága, [Budapest].

Budapesti távbeszélőnévsor, 1945

A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora (hivatalos kiadás), 1945. április 26. Magyar Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium Postafőosztálya, [Budapest].

Budapesti távbeszélőnévsor, 1947

A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélőnévsora (hivatalos kiadás), 1947. január hó. Magyar Posta Vezérigazgatóság, [Budapest].

Budapesti távbeszélőnévsor, 1949

Budapesti távbeszélőnévsor (hivatalos kiadás), 1959. december.
Magyar Posta, [Budapest].

Budapesti távbeszélőnévsor, 1950

Budapesti távbeszélőnévsor, 1950. december. Magyar Posta, [Budapest].

Cserényi-Zsitnyányi, 2009

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő*, 2. sz. https://www.betekinto.hu/hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (utolsó letöltés: 2024. szeptember 6.).

Cserényi-Zsitnyányi, 2013

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956. In *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956.* Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest. 63–127.

Csonka, 2014

Csonka Laura: Kun András a népbíróság előtt. *Archivnet*, 5. sz. https://archivnet.hu/politika/kun_andras_a_nepbirosag_elott.html?oldal=4 (utolsó letöltés: 2024. szeptember 6.).

Dávid, 2013

Dávid Ferenc: A katonai titkosszolgálatok az 1945-ös újjászervezés időszakában. In *Kutatói Füzetek 20.* Szerkesztette: Bene Krisztián, Dávid Ferenc, Deák Máté, Gőzsy Zoltán, Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 37–66.

Dávid, 2014

Dávid Ferenc: „Fából vaskarika”, avagy: a magyar katonai államvédelmi szervek 1945 utáni újjászervezésének jogi és szervezeti alapjai. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 1. sz. 114–132.

Erdey, 2002

Erdey Sándor: *A recski tábor rabjai*. Püski, Budapest.

Estók, 2019

Estók József: A büntetés-végrehajtás szervezetrendszerének alakulása a 19. század közepétől a 20. század végéig. *Börtönügyi Szemle*, 1. sz. 9–51.

Farkas, 1990

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.*
Interart Stúdió, Budapest.

Fejérváry, 1990

Fejérváry István: *Börtönvilág Magyarországon. 1945–1956.*
Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, Budapest.

Gábor, 1947

Gábor László: Épül a Belügyminisztérium. *Új Építészet*, 10. sz. 246–249.

Gyaraki, 1995

Gyaraki Károly: A katonai elhárítás történetéből. *Hadtudomány*, 1. sz. 106–114.

Gyarmati, 2002

Gyarmati György: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzának feltárásában. In *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001.*
Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 25–78.

Háy, 2000

Háy Éva: *A barikád mindkét oldalán. Emlékezések.* Osiris, Budapest.

Ispánki, 1995

Ispánki Béla: *Az évszázad pere.* Lámpás, Abaliget.

Karsai–Karsai, 1988

Karsai Elek – Karsai László: *A Szálasi-per.* Reform, Budapest.

Keresztessy, 2002

Keresztessy Csaba: Az „Andrássyhatvan” építéstörténete. In *Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemléki Hivatal Évkönyve (1991–2001). XI.*
Szerkesztette: Bardoly István – László Csaba. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest. 409–415.

Kornis, 1988

Kornis Pál: *Tanúként jelentkezem.* Zrínyi, Budapest.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2009

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf.
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest.

Krahulcsán–Müller (szerk.), 2015

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2. Az Államvédelmi Osztály 1946–1948. Szerkesztette: Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf.
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest.

Kubinyi, 1990

Kubinyi Ferenc: ... és nem vállaltam a statáriumot! Dr. Sárközy Endre volt
hadbíró ezredesnek az igazságügyi-miniszter egykori helyettesének emlékezései
(1949–1956. december 10.). Kapu Könyvek, [Budapest].

Markó, 1988

Markó György: A miniszter árnyékában. *Új Tükör*, március 27. 18–19.

Mindszenty, 1989

Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest.

Müller, 2012

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Jaffa, Budapest.

Müller, 2017

Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*.
Jaffa, Budapest.

Müller, 2024

Müller Rolf: ÁVO a sarkon túl. *Apertúra*, LXIX., április. <https://mafof.hu/aperturak/avo-a-sarkon-tul/> (utolsó letöltés: 2024. szeptember 13.).

Okváth, 2000

Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén”. Adalékok a Katpol történetéhez,
1945–1949. In *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*.
Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest. 57–96.

Okváth, 2011

Okváth Imre: Angol kémhálózat a Katpolon (1946–1947). In *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerkesztette: Baráth Magdolna – Bánkúti Gábor – Rainer M. János. L'Harmattan, Budapest. 57–66.

Okváth, 2013

Okváth Imre: A BM II/I. (Katonai Elhárító) Osztály. In *A megtorlás szervezete*.

A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok). Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre.
Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan,
Budapest. 19–45.

Paksa, 2012a

Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobb története.* Jaffa, Budapest.

Paksa, 2012b

Paksa Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus.* Jaffa, Budapest.

Rácz, 1970

Rácz Béla: A Belügyminisztérium újjászervezése (1944. december – 1948. július).
Levéltári Közlemények, I. sz. 89–131.

Szász, 1989

Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története.* Európa, Budapest.

Szekér, 2024

Szekér Nóra: Élesztőgyártól a levéltárig. A Schneider-palota története.
Axis, I. sz. 143–158.

Tabajdi, 2011

Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia 2. A politikai rendőrség
ingatlanhálózatának kiépülése (1945–1953). *Betekintő*, I. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_1_tabajdi.pdf (utolsó
letöltés: 2024. szeptember 3.).

Tabajdi, 2015

Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában 1945–1989.* Jaffa, Budapest.

Tamáska, 2017

Tamáska Péter: *Egy világváros három börtöne. A Fővárosi Büntetés-végrehajtási
Intézet története.* Uncius Műhely, Budapest.

Tilkovszky, 1973

Tilkovszky Lóránt: A Volksbund utolsó éve és a magyar nemzetiségpolitika
(1944. március 19. – 1945. április 4.). *Századok*, I. sz. 25–63.

Tulipán, 2014

Tulipán Éva: *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete.* Jaffa, Budapest.

Ungváry–Tabajdi, 2012

Ungváry Krisztián – Tabajdi Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában. Titkos helyszínek, szimbolikus terek és emlékhelyek.* Jaffa, Budapest.

Vadas, 2004

Vadas Ferenc: Az Eötvös utcai épület története I. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003.* Szerkesztette: Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

Vas, 1982

Vas Zoltán: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II.* Magvető, Budapest.

Virányi, 2019

Virányi Gergely: *Határőrizeti és határrendészeti tisztképzés 1903–2011.* Dialóg Campus, Budapest.

Zinner–Róna, 1986a

Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsbén I. A Hűség Házáatól az Andrássy út 60-ig.* Lapkiadó Vállalat, Budapest.

Zinner–Róna, 1986b

Zinner Tibor – Róna Péter: *Szálasiék bilincsbén II. A magyar nép nevében.* Lapkiadó Vállalat, Budapest.

===== Internetes hivatkozások =====

Mafirt Krónika, 10.

Az Amerikai Egyesült Államokból megérkezett a háborús bűnösök második szállítmánya. Mafirt Krónika, 10. 1945. október <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6037> (utolsó letöltés: 2019. április 19.).

===== Sajtó =====

Dunántúli Napló, 1950

Friss Újság, 1939–1950

Honvédségi Közlöny, 1947

Kis Újság, 1945–1950

Magyar Közlöny, 1946

Magyar Nemzet, 1943–1950

Nemzeti Újság, 1939

Szabadság, 1945

Szabad Szó, 1945

Szabad Nép, 1949–1950

Világ, 1948

Világosság, 1945

Kulcsszavak

=====

ÁVH, ÁVO, Budapest, Politikai Rendészeti Osztály,
szervezettörténet

A Csengery utca 39. számú épület kapualja, balra az átjáró az Andrássy út 60.-ba (ÁBTL III. - 2.24. - l.s. - 25.65.).

Kovalovszky Dániel,
2022.09.22.

/ Places of Violence /

The expansion of the political police in Budapest, 1945–1956

The most symbolic scene of the Hungarian communist dictatorship is 60 Andrassy Avenue in Budapest. However, it is less known that the building located on the impressive boulevard of the capital city was only used by the political police between 1945 and 1950, and the State Protection Authority was no longer operating here at the height of its power. It is also not known that after the Second World War, in addition to the ominous house, several surrounding and nearby properties were occupied by Gábor Péter's organisation, and within a few years, it formed its own "quarter" in the heart of Budapest. In fact, the political police had premises in other parts of the capital city, as did the infamous "Katpol", which was responsible for military investigations. Almost all of these venues were associated with violence in its physical, psychological, demonstrative or hidden form, which fundamentally determined the operations and, of course, the perception of these organisations. In my article I attempt to reconstruct the beginnings and the process of building out a real estate empire in Budapest in the years preceding the revolution.

Nyíregyháza vasútállomás, 1959.

Fortepan / UVATERV

===== Takács Tibor =====

/// Titkos randevúk a láthatatlan városban

**Hálózati találkozási helyek Nyíregyházán
a Kádár-korszakban**

= = = Az ügynökhálózat helyei

1963. január 10-én, csütörtök délután egy meglehetősen mindennapi, sőt banális jelenet játszódott le a nyíregyházi Beloianisz téren: két ember beszélgetett egymással. Az egyikük, aki buszsofőrnek nézett ki, többször is ott akarta hagyni társát, de utóbbi, egy harminc év körüli férfi, visszatartotta. Talán unatkozott, amíg a feleségére várt, mert amikor az asszony megjelent, nyomban ott hagyta a sofőrt, a házaspár villamosra szállt, és hazament. Ha valaki figyelmesen szénézett a téren, két férfit is észrevehetett, akik érdeklődéssel figyelték a fenti történeteket. Vajon miért lehet (hely)történeti szempontból érdekes a jelenet? Például azért, mert az a környék egy már letűnt állapotáról és használati módjáról ad számot. A tér (amely eredetileg Vármegyeház, majd 1952-ig Bessenyei, 1969-től Tanácsköztársaság névre hallgatott, a rendszerváltáskor pedig Hősök terére keresztelték) az 1960-as évek elején az itt áthaladó villamos-, illetve kisvasút-, valamint több autóbuszvonallal még igazi közlekedési csomópontnak számított; ehhez képest a mai, parkosított tér a belváros kifejezetten csendes helyének tekinthető.

A fenti epizód azonban témánk szempontjából azért érdemel figyelmet, mert az valójában egy ügynöki találkozó megghiúsulásáról szól.¹ A sofőrrel beszélgető férfi az 1956-os forradalom után Nyugatra ment, majd amikor onnan visszatért, 1961 nyarán „Ferenczy József” fedőnéven ügynököknek szervezte be a Szabolcs-Szatmár megyei kémelhárítást. A férfi nem nagy kedvvel vett részt az együttműködésben, 1962 elején gyakorlatilag megszakadt vele a kapcsolat, megszaporodott munkájára,

¹ = Az ügynök kifejezés 1972-ig egyszerre jelölte az ügynökség vagy ügynökhálózat tagját, illetve annak egyik kategóriáját (vö. Takács, 2024: 43–48.); tanulmányomban mindkét jelentésében, azaz a hálózati személy szinonimájaként és egyik típusának jelölésére is használom.

elfoglaltágára hivatkozva rendre nem vett részt a megbeszélt találkozókön.² 1963. január 10-én 16 órakor is hiába várt rá Burján János főhadnagy és a megyei III/III-2. Alosztály (azaz a megyei kémelhárítás) vezetője, Rácz András százados: „Az ellenőrzés során megállapítottuk, hogy 16.45 perckor a Beloianisz téren tartózkodott, ahol egy sofőr ismerőseivel beszélgetett. Ezt követően rövid időn belül felesége a térre érkezett, ahol üdvözölte férjét és a közvetlen bent álló villamosra felszálltak és feleségével együtt lakásukra távoztak. Az ügynök személyesen látott bennünket, hogy a téren tartózkodunk mi is, igyekezett hátat fordítani. A sofőr ismerőse két alkalommal el akart távozni, s az ügynök személyesen tartotta vissza felesége megérkezéséig.”³ Az ügynök stratégiája sikerrel járt, mert rövidesen kizárták a hálózathoz.

Az eset az állambiztonság működésének térbeli vonatkozásaira, sőt meghatározottságára hívja fel a figyelmet. Arra, hogy a politikai rendőrség voltaképpen ténykedése alapvetően a fizikai, földrajzi terek feletti ellenőrzés megteremtésére irányult, még ha, mint ahogy a fenti eset is mutatja, nem is jártak mindig sikerrel. Bár az állambiztonság „helyfókuszú” kutatásának vannak előzményei,⁴ annak kutatásában mintha csak mostanában érkeztünk volna meg „a tér korszakába”. Ez azért különös, mert az állambiztonság éppenséggel „pontokat összekötő és szálakat keresztező hálóként”⁵ tekintett önmagára (és a világra), kapcsolatok és kontextusok rendszereként pedig ő maga is egyfajta lokalitásnak tekinthető.⁶ Tanulmányomban e térbeli vonatkozások egyetlen elemét, az ügynökhálózat tagjaival való kapcsolattartás helyeit vizsgálom, egyetlen település, Nyíregyháza kapcsán.

Ahhoz, hogy az állambiztonság legfontosabb titkos operatív eszközének számító ügynökhálózat jól működjék, sőt működjék egyáltalán, alapvető fontosságú volt, hogy a hálózati személy és a tartótisztje között folyamatos legyen a kapcsolat.⁷ Ennek érdekében a tiszt és az ügynök rendszeres időközönként találkoztak; a kapcsolattartásnak léteztek ugyan egyéb (közvetett, technikai) formái is, a közvetlen találkozó volt a legalkalmasabb a hálózati személyek nevelésére, a feladatok kiadására is. A különböző belső parancsok, utasítások, valamint a szaktanulmányok és tankönyvek ezért nagy hangsúlyt fektettek a találkozók gondos előkészítésére és megszervezésére. A találkozó titkosságát és zavartalanságát leginkább a konspirációs (κ-) vagy a találkozási (τ-) lakás biztosította, előírás szerint alapvetően ezekben kellett fogadni a hálózati személyt. Indokolt esetben vagy szükség esetén egyéb helyeken is lehetett találkozót tartani, ám annak helyét úgy kellett megválasztani, hogy az ne veszélyeztesse a kapcsolat titkosságát és zavartalanságát, azaz sem a tiszt, sem

2 = = ÁBTL 3.1.2. M-18905.

3 = = ÁBTL 3.1.2. M-18905. 53. Szolgálati jegy, 1963. január 10.

4 = = Lásd pl. Tabajdi, 2015.

5 = = Foucault, 2000: 147.

6 = = Vö. Appadurai, 2001: 3.

7 = = ÁBTL 4.1. A-3086. 33.; ÁBTL 4.1. A-3771. 1.; ÁBTL 4.1. A-3773. 1.

az ügynök ott történő megjelenése ne keltsen feltűnést, lehetőleg ne ismerjék őket személyesen és így tovább.⁸

A források elégtelen volta miatt lehetetlen pontosan megállapítani, hogy Nyíregyházán a hálózati találkozók közül mennyit tartottak K- vagy T-lakásban, illetve azon kívül. Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy a szóba jöhető állambiztonsági anyagok hiányosan maradtak fenn, illetve kerültek levéltárba. Mintegy 170 olyan dossziét találtam, amelyek olyan, döntően Nyíregyházán lakó, dolgozó hálózati személyek jelentéseit tartalmazza, akikkel Nyíregyházán (is) tartottak találkozokat. További problémát jelentett, hogy bár a jelentéseken elvileg fel kellett tüntetni, hogy a találkozókra hol került sor, sok esetben ezt nem tették meg. (A hiányt olykor – nagy ritkán – a felettesek is szóvá tették kézzel írt széljegyzetben: „Hol?”⁹) Emellett gyakran előfordult, hogy csak általánosságban jelezték a találkozó helyét, például úgy, hogy „Nyíregyháza”, „T-pont”, „T-lakás” stb. (volt, hogy a főnökök ezt sem hagyták szó nélkül: „Melyikben?”¹⁰).

Mindezeket figyelembe véve az 1956 és 1989 közötti időszakból valamivel több, mint 3500, a városban konkrét, beazonosítható helyen tartott találkozót sikerült összegyűjteni. Pontosabban, értékelhető mennyiségű adat csak 1958-tól 1986-ig áll rendelkezésre (az 1980-as évekre vonatkozóan jóval kevesebb, mint a korábbi évtizedekből). Mivel a kutatás nem a találkozási helyek pontos megoszlásának a feltárására, hanem az állambiztonsági térhasználat főbb jellegzetességének a megállapítására irányult, az adatbázisba felvettem a tervezett és a meghíúsult találkozókat is. Összességében tehát az így összeállt bázis megoszlását tudtam megvizsgálni. Hangsúlyozom, hogy az ezekből kirajzolódó kép a források esetlegessége és a kutatás befejezetlensége miatt természetesen csak elnagyolt lehet, ezért pontos számokat, arányokat nem is közlök.

8 = ÁBTL 1.5. 2-3/6/1955. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 6. számú parancsa, 1955. február 9.; ÁBTL 1.5. 2-10/94/1956. A Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 94. számú parancsa, 1956. október 8.; ÁBTL 4.2. 10-21/33/1958. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 33. számú parancsa, 1958. december 5.; ÁBTL 4.2. 10-21/5/1972. A Magyar Népköztársaság Belügyminisztere 005. számú parancsa, 1972. április 5.; ÁBTL 4.2. 10-22/22/1976. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 22/1976. számú parancsa a Belügyminisztérium állambiztonsági szervei konspirált villái, lakásai, állandó figyelő- és tartózkodási helyei; találkozási lakásai létesítésének, szervezésének, felhasználásának szabályzata kiadására, 1976. november 24.; ÁBTL 4.1. A-2013.; ÁBTL 4.1. A-3086.; ÁBTL 4.1. A-3771.; ÁBTL 4.1. A-3773.; ÁBTL 4.1. A-3848. A lakásokról lásd még: Tabajdi, 2010.

9 = Pl. ÁBTL 3.1.2. M-30956. 174–176. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozájáról, 1966. szeptember 12.; ÁBTL 3.1.2. M-30672. 42–43. Jelentés a „Bakonyi” fn. informátorral történt találkozóról, 1968. január 31.; ÁBTL 3.1.2. M-37869. 63–64. Jelentés a „Kutasi” fn. informátor találkozájáról, 1968. március 22.; ÁBTL 3.1.2. M-30675. 51. Jelentés a „Nádasi István” fn. informátorral történt találkozóról, 1968. június 14.; ÁBTL 3.1.2. M-36829. 24. „Debreceni” fn. ügynök jelentése, 1976. április 29.

10 = Pl. ÁBTL 3.1.2. M-16192. 64–66. „Kállai Ferenc” fn. ügynök jelentése, 1960. október 13.; ÁBTL 3.1.2. M-37051. 230–231. „Szakál János” fn. ügynök jelentése, 1962. november 5.

A fentiekből megállapítható, hogy a Kádár-korszakban a nyíregyházi hálózati találkáknak valamivel kevesebb, mint a felét (kb. 47%-át) tartották T-lakásban (a K-lakások szerepe ezen a téren elenyésző volt), majdnem egyharmadukat a szabadban (ide számolva a gépkocsiban történőket is), bő tizedüket félnyilvános helyeken (éttermekben, presszókban, postán, vasútállomáson stb.), míg a maradékot a hálózati személy lakásán vagy munkahelyén, illetve valamilyen hivatalos helyiségben, döntően a rendőrség épületében tartották meg. Az adatsorok a különböző éveket tekintve még inkább esetlegesek, így az időbeli változásokról tényleg csak egy elnagyolt megállapítás tehető: az 1956-os forradalom utáni egy-két évet leszámítva (amikor az operatív tisztek döntően nyilvános és félnyilvános helyeken, jellemzően a belvárosban futottak össze az ügynökeikkel), a legtöbb hálózati találkára mindvégig T-lakásban került sor. Két rövid időszak képez még kivételt, 1967–1969, amikor a nyilvános, és az 1970-es évek második fele, amikor a félnyilvános helyen zajlott találkozók aránya nőtt meg átmenetileg. Ami az adatsorokból kitűnik még, hogy az 1980-as években szinte egyáltalán nem tartottak szabadban ügynöki találkozót – ha igen, akkor is inkább autóban –, miközben, mint jeleztem, a félnyilvános helyek szerepe jelentősen megnőtt ebből a szempontból.

= = = Mások otthonában

Nyíregyházán a jelek szerint alig használtak konspirációs lakást. 1958-ból a megyei belsőreakció-elhárító alosztály egy meg nem nevezett K-lakásáról,¹¹ 1967-ből pedig a katonai elhárítás „Szatmár” fedőnevű lakásáról vannak információk.¹² Ugyancsak a katonai elhárítók használták a „Park” fedőnevű K-lakást (legkésőbb 1978-tól) a Bessenyei tér 4. számú házban.¹³ 1989-ben kilenc hálózati személyt fogadtak rendszeresen a „Park”-ban.¹⁴ A T-lakások száma lényegesen nagyobb lehetett, a Kádár-időszakban keletkezett dossziékban mintegy 60 találkozási lakás jelenik meg. Az ide járó tiszteken és hálózati személyeken felül ezek többségének csak a fedőnevét ismerjük, néhány esetében még az sem biztos, hogy Nyíregyházán voltak-e. (Gyakran előfordult, hogy nyíregyházi ügynökökkel másik településen, például Debrecenben vagy Tokajban lévő lakásban találkoztak, mint ahogy a városban található T-lakásokban is fogadtak a környező községekben dolgozó hálózati személyeket.)

11 = = ÁBTL 3.1.5. O-10386. 92–93. „Gárdos” fn. ügynök jelentése, 1958. március 15.; uo. 116. „Márton Béla” fn. ügynök jelentése, 1958. május 3.; uo. 117. „Gárdos” fn. ügynök jelentése, 1958. május 3.

12 = = ÁBTL 3.1.5. O-14701. 56–58. „Erdélyi József” fn. ügynök jelentése, 1967. augusztus 14.

13 = = Egy jelentés megemlíti, hogy a lakást többek között a főbejáraton keresztül, az Ingatlankezelő Vállalat irodái felől lehet megközelíteni, ez utóbbi székhelye pedig az említett épületben volt ekkoriban. ÁBTL 3.1.1. B-160119. 113–114. Feljegyzés a „Dobozy Szilárd” fn. tmb. találkozási legendájáról és a kapcsolattartás módjáról, 1985. január 10.

14 = = ÁBTL 3.1.1. B-130012. 68. Javaslat a „Tarcali Mihály” fedőnevű tmb. K-lakásban fogadására, 1989. augusztus 8.

Jóformán csak azoknak a T-lakásoknak ismerjük a pontos helyét, amelyeknek fennmaradt a beszerkezési anyaga. Ezekből is kirajzolódik azonban, hol voltak Nyíregyházán olyan épületek, amelyek T-lakás létesítésére alkalmas helyiséggel (szobával, irodával) rendelkeztek. Olyanokkal, amelyeket bármikor könnyen, több irányból is meg lehetett közelíteni, az oda történő bejárást a szomszédok előtt valamilyen legendával indokolni lehetett, az ablakokon nem láthattak be, a szomszédba nem hallatszott át a beszélgetés, és így tovább. (A követelmények között volt néhány, amely Nyíregyházán nem volt releváns, például a házban nem lehetett nyugati külképviselet intézménye, nem lakhatott benne ilyenek az alkalmazottja vagy a konspirációban, hírszerző-elhárító munkában járatos ellenséges személy.¹⁵⁾

Az ismert lakások többsége a széles értelemben vett belvárosban helyezkedett el, itt álltak ugyanis azok az épületek, amelyek leginkább alkalmasak voltak találkozók megtartására. Szoba jöhetett a többemeletes bérházak egyike: a „Szerencse-lak” (1955–1959) az 1913-ban elkészült, szecessziós stílusú Nyírvíz-palotában,¹⁶ a „Vadász-lak” (1958–1959) az 1950-es évek jellegzetes stílusában emelt Béke-ház Jókai utcai szárnyában,¹⁷ a „Pihenő-lak” (1958–1960) az 1920-as években a helyi evangélikus egyházközség által építtetett Luther-ház B-épületében¹⁸ kapott helyet. A belvárosban voltak azok a hivatali helyiségek is, amelyeket T-lakásnak tudtak használni: a „Tölgyes-lak” (1954–1958, egy későbbi jelentés szerint ügynökök fogadására sosem használták) az akkor a Sztálin (ma Benczúr) téren működő megyei könyvtár vezetői irodáját,¹⁹ a „Szabolcsi-lak” (1955–1961) a Beloianisz téri (ma Hősök tere), az 1950-es években épült irodaház egyik helyiségét,²⁰ a „Kossuth-lak” (1958–1960) a Kossuth (korábban Korona, 1961-től Szabolcs) Szálló szakszervezeti irodáját tartarta.²¹ A belvároshoz közel helyezkedett el a „Mérő-lak” (1968–1972) is: nem maradt fenn az anyaga, de bizonyos, hogy a megyei földhivatal Báthori utcai épületében létesült.²² A centrumtól távolabb csak az újabb építésű társasházak lehettek alkalmasak találkozási lakás szervezésére: a „Zöld-lak” (1966–1972) az Árpád utca

15 == Lásd a már hivatkozott belügyi parancsokat és tanulmányokat.

16 == ÁBTL 3.1.1. B-89194.

17 == ÁBTL 3.1.1. B-85706.

18 == ÁBTL 3.1.1. B-93383.

19 == ÁBTL 3.2.1. Bt-530/1.

20 == ÁBTL 3.1.1. B-94359.

21 == ÁBTL 3.1.1. B-89642. A szálloda a város központjában áll, 1945-ig Korona, 1961-től Szabolcs néven üzemelt, az 1980-as évektől ismét az eredeti nevét viseli.

22 == A tartótisztek megjegyzései alapján egy, a Báthori utcában vagy ahhoz közel lévő hivatali helyiségről lehetett szó, ugyanis volt, hogy nem tudtak bemenni, és ekkor az említett utcában tartották meg a találkozót; a T-lakást pedig többször is azért nem tudták használni, mert az „Országos Földmérési Hivataltól”, illetve az „Országos Földhivaltól” érkezett munkatárs elfoglalta azt. ÁBTL 3.1.2. M-32792/2. 168., 217–224., 251–252.; ÁBTL 3.1.2. M-35265. 131., 133.

és az Arany János utca sarkán álló,²³ az „Ilona-lak” (1967–1972) a Sóstói úthoz közeli (talán valamely Stadion utcai)²⁴ társasházban volt.

A külső városrészek jellemzően földszintes házakkal épültek be, amelyek kevésbé feleltek meg T-lakásnak. Igaz, akad példa az ellenkezőjére is: az „Újház” fedőnevű lakást 1958 februárjában létesítették a Kéz utca elején található lakóház egyik szobájában, amelyet a tulajdonos amúgy is albérletbe szokott kiadni, így nem volt feltűnő az idegenek mozgása az épületben. Hamar kiderült azonban, hogy a lakás használatának körülményei nem éppen ideálisak, ráadásul több új zavaró tényező is jelentkezett, ezért az állambiztonság még az év közepén megszabadult a helytől (addig is csak három ügynöki találkozót tartottak benne).²⁵

A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy néhány T-lakás esetében tudható azok hozzávetőleges helye: a „Zrínyi-lak”²⁶ (1961–1962) a Szabadság tér közelében, a „Szerelő-lak”²⁷ (1963) és a „Petőfi-lak”²⁸ (1969–1971) a Petőfi park környékén, a „Társas-lak”²⁹ (1964–1985) a vasútállomáshoz közel, a „Rózsa-lak”³⁰ (1968–1982) a város-

23 == ÁBTL 3.1.1. B-93383.

24 == A lakás B-dossziéja nem maradt fenn, ám egy alkalommal annak használhatatlansága miatt a tartótiszt a Sóstói úton találkozott a hálózati személlyel (ÁBTL 3.1.2. M-30759. 48. Jelentés az „Erős Béla” fn. informátorral történt találkozóról, 1968. május 11.), másik alkalommal pedig azért nem tudták használni, mert festették a lépcsőházat (ÁBTL 3.1.2. M-37294. 57–59. „Benedek Ádám” fn. ügynök jelentése, 1971. március 12.).

25 == ÁBTL 3.1.1. B-83180. 6–8. Beszervezési javaslat, 1958. január 23.; uo. 22. Szolgálati jegy, 1958. június 20.; uo. 24. Az „Újház” fn. T-lakás kizárási javaslata, 1958. augusztus 16. A kelteztést elírhatták, mert a lakásgazda titoktartási nyilatkozata egy hónappal korábban kelt; uo. 23. Nyilatkozat, 1958. július 19.

26 == Az egyik ügynökkel a tartótisztje a Szabadság téri virágbolt előtt kívánt találkozni, hogy innen menjenek aztán a T-lakásba. ÁBTL 3.1.2. M-32792. 209. Jelentés a „Szabados” fn. ügynökkel történt találkozóról, 1962. június 27.

27 == A lakás beszerzése 1963 őszén folyamatban volt, annak megtörténte esetén ugyanis október 4-én ott - egyébként a Petőfi parkban - találkoztak volna a „Pannónia” fedőnevű ügynökkel: ÁBTL 3.1.2. M-38530. 349. Jelentés a „Pannónia” fn. ügynök találkozásáról, 1963. szeptember 20.

28 == A nevéen kívül alátámasztja ezt az egyik tartótiszt közlése is: „*Informátorunk 1970. év július 22-én 16.15 h-kor megjelent a találkozón. Mivel a »Petőfi-lak« fn. T-lakásban – annak pihentetése miatt – nem fogadhattam, a Petőfi téren, T-ponton tartottam meg a találkozót.*” ÁBTL 3.1.2. M-32656. 105. Jelentés a „Kassai Péter” fn. informátorral megtartott találkozóról, 1970. július 23.

29 == A hozzávetőleges elhelyezkedésére két tartótiszt megjegyzés utal: „*A következő találkozót 1971. év március 12-én 14.30 h-ra terveztem Nyíregyházán, a Szamuely téren, ha engedélyezni fogják a »Társas-lak« fn. T-lakásba történő fogadását, oda fogom bevezetni.*” ÁBTL 3.1.2. M-38562. 24–25. „Művész” fn. tmb. jelentése, 1971. március 4. „*A »Társas-lak« fn. T-lakásban nem lehetett találkozni a két szomszéd otthonlété miatt, ezért a Petőfi téri parkban tartottam meg a találkozót.*” ÁBTL 3.1.2. M-38562. 87–88. Jelentés a „Művész” fn. tmb.-vel megtartott találkozóról, 1973. július 20. (A nevezett tér, illetve a park a vasútállomás közelében terült el.)

30 == Egy, a püspökségen dolgozó görög katolikus pap-ügynök azt kihasználva tudott itt megjelenni, hogy naponta járt a postára – mind a püspöki hivatal, mind a főposta a centrumban volt. ÁBTL 3.1.2. M-36480/1. 34–37. „Janik Imre” fn. ügynök foglalkoztatási terve, 1970. február 5.

központban, míg a „Borbély-lak”³¹ (1970–1971) a Búza téren vagy annak közelében lehetett. A „Toldi-lak” a Toldi utcában vagy környékén volt, amit nemcsak a fedőnév valószínűsít, hanem az is, hogy a lakás használhatatlansága miatt egy esetben az utcában lévő Hangulat presszóban találkozott „Nyírfalvi” tmb.-vel a tartótisztje.³² (Az ok a lakás „szanálása” volt, ami annak elköltöztetését jelentette: ennek előkészületei miatt már 1979 végén sem tudták itt fogadni a tmb.-t; az új „Toldi-lak”-ba 1980 szeptemberében vezették be a hálózati személyt.³³) Az iratok alapján az is valószínűsíthető, hogy a katonai elhárítás által használt T-lakások a különböző katonai objektumok területén helyezkedtek el: a „Legény-lak” (1960–1961) a Damjanich, az „Erdélyi” (1972) a Zrínyi, az „Érpatak” (1979–1983) a Zrínyi vagy a Vorosilov, az „Újlaki” (1982–1983) a Vorosilov laktanyán belül lehetett.

Két lakásnak nem a helye kérdéses, hanem az, hogy T-lakásról van-e szó egyáltalán. Az 1860-as években emelt, alpesi stílusú sóstói Svájci-lakban, amely ekkoriban turisztaszállóként üzemelt, 1968–1969 folyamán több ügynöki találkozt is tartott Bíró Bertalan őrnagy, néha idézőjelbe téve a nevet, mintha fedőnévről lenne szó (egyszer kifejezetten T-lakásként említve).³⁴ Az ún. „Sóstói úti átmeneti T-lakásban” 1961. november–december folyamán fogadta „Mogyorósi” ügynököt a tartótisztje, Pálinkás Ferenc, a megyei állambiztonság feje; előtte kétszer is a Sóstói út 4. szám alatti rendőrségi épület КЕОКН-helyiségében találkoztak, így lehet, hogy ez volt az „átmeneti T-lakás”; vagy a körülményeket figyelembe véve inkább T-hely, amit alátámaszt az is, hogy egy alkalommal „Sóstói úti átmeneti találkozási helyként” hivatkoztak rá.³⁵

Miután a városban nem állt elég lakás az állambiztonság rendelkezésére, a feltesések érthetően szóvá tették, ha egy tartótiszt nem használta (ki) azokat. Halász Géza alhadnagyot 1963 tavaszán kétszer is felelősségre vonta Puskás Dezső őrnagy, a III/II. Alosztály vezetője, miért a szabadban találkozik az ügynökével, mikor fogadhatná T-lakásban is.³⁶ Pár év múlva az akkori alosztályvezető, Horváth

31 == A lakás helyére vonatkozóan egy tartótiszt megjegyzése ad támpontot: amikor első alkalommal kívánta itt fogadni az egyik informátorát, úgy tervezte, hogy a Búza téri ABC-áruház sarkánál találkoznak, és onnan együtt mennek a lakásba. ÁBTL 3.1.2. M-39933. 21–22. „Balázs László” jelentése, 1971. március 23.

32 == ÁBTL 3.1.2. M-41730. 14–15. Jelentés, 1980. február 28.

33 == ÁBTL 3.1.2. M-41730. 13. Szolgálati jegy, 1979. december 18.; uo. 21. Szolgálati jegy, 1980. szeptember 17. (Az új T-lakást már augusztusban használta ugyanaz a tartótiszt, Tordai Tibor főhadnagy: ÁBTL 3.1.2. M-38735. 90–95. „Forgó József” fn. tmb. jelentése, 1980. augusztus 27.)

34 == ÁBTL 3.1.2. M-31956. 51–52., 60–62. ÁBTL 3.1.2. M-34350. 34–35., 55–57., 65–67.

35 == ÁBTL 3.1.2. M-40394. 108–119. (A rövidítés a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal helyi kirendeltségét jelölte.)

36 == ÁBTL 3.1.2. M-38530. 320–321. „Pannónia” fn. ügynök jelentése, 1963. március 13.; uo. 330. Jelentés a „Pannónia” fn. ügynök találkozájáról, 1963. április 26.

Ernő Őrnagy kérdezett rá ugyanerre Kovács Csaba hadnagynál: „*Kovács e[lvtárs]! Mi az oka, hogy nem lakásban tartod a találkozót?*”³⁷ Volt, hogy a felettesnek meg kellett tiltani az utcán történő találkákat.³⁸

Természetesen gyakran előfordult, hogy azért kellett a szabadban tartani a találkozót, mert valamilyen körülmény akadályozta a lakás használatát. Például a tulaj (betegség vagy bármi egyéb ok miatt) otthon tartózkodott egyedül,³⁹ vagy a feleségével (a tulaj hivatalos útra ment, arra csomagoltak),⁴⁰ vagy a kislányával,⁴¹ vagy egy ismeretlen személlyel, akivel nagytakarítást végzett.⁴² Előfordult, hogy a tulaj anyja,⁴³ anyósa⁴⁴ vagy a felesége volt a lakásban,⁴⁵ esetleg vendégek (rokonok) voltak ott látogatóban,⁴⁶ festők dolgoztak a lakásban;⁴⁷ volt, hogy csak annyi derült ki, idegenek tartózkodnak bent.⁴⁸ Gátló tényezőt jelentett az is, ha a szomszédok

37 = = ÁBTL 3.1.2. M-32792/2. 135–136. Jelentés a „Szabados” fn. ügynökkel megtartott találkozóról, 1968. február 19.

38 = = ÁBTL 3.1.2. M-36480/1. 97–102. „Janik Imre” fn. ügynök jelentése, 1971. január 27.

39 = = ÁBTL 3.1.2. M-23505. 205–206. Jelentés a „Balatoni György” fn. ügynök találkozójáról, 1963. március 19. („Szerencse-lak”). ÁBTL 3.1.2. M-30956. 134–135. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1965. október 27.; uo. 156–157. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1966. május 25.; uo. 167–168. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1966. augusztus 10.; ÁBTL 3.1.2. M-30956/1. 60. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1969. június 4. („Társas-lak”); ÁBTL 3.1.2. M-36250. 104–107. „Sugaras Zsolt” fn. ügynök jelentése, 1970. október 7. („Zöld-lak”).

40 = = ÁBTL 3.1.2. M-38530. 54. Szolgálati jegy, 1964. szeptember 19. („Társas-lak”).

41 = = ÁBTL 3.1.2. M-23505. 198–199. Jelentés a „Balatoni György” fn. ügynök találkozójáról, 1963. február 25. („Szerencse-lak”; ez esetben a lakás a kislány diftériás megbetegedése miatt egészségügyi zárlat alatt állt); ÁBTL 3.1.2. M-35262. 11. Jelentés a „Harmati János” fn. informátor találkozójáról, 1967. április 26. („Társas-lak”).

42 = = ÁBTL 3.1.2. M-23505. 209. Jelentés a „Balatoni György” fn. ügynök találkozójáról, 1963. június 14. („Szerencse-lak”).

43 = = ÁBTL 3.1.2. M-37869. 28–29. Jelentés a „Kutasi” fn. informátor találkozójáról, 1967. február 10. („Társas-lak”).

44 = = ÁBTL 3.1.2. M-30956. 164–166. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1966. július 8.; ÁBTL 3.1.2. M-30956/1. 76–77. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1969. október 21.; uo. 77a–78. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1969. december 24. („Társas-lak”).

45 = = ÁBTL 3.1.2. M-30956. 158–161. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozójáról, 1966. május 2.; ÁBTL 3.1.2. M-37869. 30–32. „Kutasi” fn. informátor jelentése, 1967. február 22. („Társas-lak”).

46 = = ÁBTL 3.1.2. M-23505. 190–191. Jelentés a „Balatoni György” fn. ügynök találkozójáról, 1963. január 4. („Szerencse-lak”); ÁBTL 3.1.2. M-40394/1. 126. Jelentés a „Mogyorósi” fn. ügynökkel megtartott találkozóról, 1969. május 31. („Rózsa-lak”); ÁBTL 3.1.2. M-38562. 113. Szolgálati jegy, 1977. július 22. („Toldi-lak”).

47 = = ÁBTL 3.1.2. M-32663. 38. Jelentés a „Vámosi József” fn. ügynökkel történt találkozóról, 1969. március 29.; ÁBTL 3.1.2. M-39380/2. 320–321. „Gergely” fn. ügynök jelentése, 1972. augusztus 25. („Zöld-lak”).

48 = = ÁBTL 3.1.2. M-41367. 140. Jelentés a „Szőke Ferenc” fn. informátorral történt találkozóról, 1970. december 9. („Mária-lak”).

voltak otthon,⁴⁹ vagy szerelők dolgoztak a lépcsőházban,⁵⁰ vagy a ház bejárata előtti padon ültek ismeretlenek.⁵¹ Volt, hogy a lakás zárjának lecserélése miatt nem tudták használni azt.⁵² Néhány esetben a lakásgazda időben jelezte, hogy a tiszt nem tudja majd igénybe venni az otthonát. A „Társas-lak” tulaja például előre szólt, amikor a felesége vizsgára, illetve érettségire készül, ezért huzamosabb ideig otthon tartózkodik majd.⁵³ A „Zöld-lak” tulajdonosa is előre szólt a – pontosan nem ismert – „akadályról”, így a tiszt telefonon tudta értesíteni a hálózati személyt, aki már előre megírt jelentéssel érkezett a szabadban tartott találkozóra.⁵⁴ A lakás zsúfoltsága is gondot okozhatott: a III/II. Osztály 1972 áprilisában azért nem jutott be a „Zöld-lak”-ba, mert azt a III/III. Osztály használta éppen.⁵⁵

Előfordult, hogy minden adott volt a lakás – konkrétan a „Tiszai-lak” – használatához, a hálózati személy mégsem jutott be oda, mert az épület közelében össze talákozott egy ismerőssel, akinek nem tudta volna megindokolni, miért megy be oda.⁵⁶ A (potenciális) ismerősök közelsége egy hálózati személyt tartósabban is távol tarthatott egy T-lakástól. „Janik Imrét” 1970 szeptemberében azért kellett „kivonni” a „Rózsa-lak” fedőnevű lakásból, mert a szomszédba egy görög katolikus pap özvegye költözött, aki személy szerint is ismerte a – szintén görög katolikus lelkész-ként dolgozó – ügynököt.⁵⁷ (1971 februárjától újból itt fogadták, vélhetően azért, mert a korábbi akadályozó tényező megszűnt.) Máskor, éppen ellenkezőleg, az ügynök „idegensége” volt a kizáró ok: a mezőgazdasági elhárítás 1958 márciusában azért létesített új T-lakást, mert a meglévő rossz helyen volt, a hálózati személyek többsége kirítt a környezetből, különösen „Katona” ügynök, aki *„erdész egyenruhát visel, ami nagyon feltűnő, ebből kifolyólag fennáll a dekonspiráció veszélye”*.⁵⁸ A lakáshasználat sajátos korlátjára utal egy, a tanárképző főiskolára járó lány foglalkoztatási terve: „nemére való tekintettel” a tartótisztje a szabadban, személygép-

49 == ÁBTL 3.1.2. M-38562. 87–88. Jelentés a „Művész” fn. tmb.-vel megtartott találkozóról, 1973. július 20. („Társas-lak”).

50 == ÁBTL 3.1.2. M-23505. 183. Jelentés a „Balatoni György” fn. ügynök találkozásáról, 1962. november 6. („Szerencse-lak”).

51 == ÁBTL 3.1.2. M-30759. 48. Jelentés az „Erős Béla” fn. informátorral történt találkozásról, 1968. május 11.

52 == ÁBTL 3.1.2. M-30956. 143–144. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozásáról, 1966. február 14. („Társas-lak”).

53 == ÁBTL 3.1.2. M-30956/1. 61–62. Jelentés a „Szegedi József” fn. ügynök találkozásáról, 1969. július 4.; ÁBTL 3.1.2. M-37869. 102. Szolgálati jegy, 1970. május 6.

54 == ÁBTL 3.1.2. M-39380/2. 274–275. „Gergely” fn. ügynök jelentése, 1971. április 7.

55 == ÁBTL 3.1.2. M-36250. 146. Jelentés a „Sugaras Zsolt” fn. ügynökkel történt találkozásról, 1972. április 27. (A lakást a III/III. Osztály használta, de „Sugaras” ügynököt azután is itt fogadta új tartótisztje, miután 1970 őszén átadták a III/II. Osztálynak.)

56 == ÁBTL 3.1.2. M-35262. 120–121. „Harmati János” fn. informátor jelentése, 1971. május 6.

57 == ÁBTL 3.1.2. M-36480/1. 50–55. „Janik Imre” fn. ügynök jelentése, 1970. szeptember 14.

58 == ÁBTL 3.1.1. B-85706. 7–10. Javaslat, 1958. március 24.

kocsiban tartotta vele a kapcsolatot, ugyanis „*konspirációs okokból T-lakásba való bevitele nem célszerű*”.⁵⁹ A tiszt nyilván el akarta kerülni, hogy az ügynöki találkozót a szomszédok szerelmi légyottnak higgyék.

A lakók otthonléte persze nem jelentett feltétlenül kizáró tényezőt. Amikor Halász Géza alhadnagy jelezte, hogy azért nem a „Szerencse-lak” fedőnevű T-lakásban fogadta ügynökét, mert a tulajdonos a kislányával otthon tartózkodott, főnöke megjegyezte: „*Miért nem ment előbb a találkozási helyre, akkor a tulajdonos lehetővé tette volna a lakás igénybevételét.*”⁶⁰ Az alosztályvezető nyilván nem a saját (és saját hálózati személye) bőrét vitte a vásárra, ezért lépett túl könnyedén a dekonspirációs veszélyeken. De előfordult, hogy a tartótisztnek sem voltak fenntartásai: Farkas Imre őrnagy úgy is a „Rózsa-lak” fedőnevű T-lakásban találkozott az ügynökével, hogy a tulajdonos lánya betegen az ágyat nyomta, igaz, a körülményekre tekintettel „*célszerű volt a találkozás idejét a minimálisra lecsökkenteni*”, ám ebbe a minimumba belefért, hogy az ügynök viszonylag hosszú szóbeli jelentést adjon.⁶¹

Volt, hogy egyszerűen azért nem használták a lakást, mert nem volt miért: „*Az ügynök a beütemezett időben pontosan megjelent a találkozón. Közölte, hogy [...] feladatát sem tudta végrehajtani. Ez oknál fogva eltekintettem a T-lakásban [így!] történő bevételétől*” – olvasható egy jelentésben. Az a tény, hogy maradtak a Benczúr téren, azt sejteti, hogy rendszeresen itt találkozhattak, majd együtt sétáltak el a földhivatalban található „Mérő-lak” T-lakáshoz (a találkára 17:30-kor került sor, azaz a hivatali idő után akarták használni azt).⁶² Ez az eljárás nem volt egyedi: a „Gergely” fedőnevű ügynök 1970. május 12-én a nyíregyházi vasútállomás előtt találkozott tartótisztjével, hogy – vélhetően szokás szerint – elmenjenek a „Zöld-lak” T-lakásba, ám azt nem tudták használni annak foglaltsága miatt.⁶³ Ritkábban a soron következő találkozók esetében is rögzítettek hasonló metódust: „Mogyorósi” ügynökkel 1961 végén többször is úgy tervezték, hogy a Körte utcán vagy a Lenin téren felveszik gépkocsiba, és azzal viszik el a Sóstói úti átmeneti T-lakásba.⁶⁴

A fenti esetekből kitűnik: az állambiztonságnak a T-lakások igénybevétele során tekintettel kellett lennie a „külvilág” térhasználati módjaira, sőt a konspiráció követelménye miatt az állambiztonsági térhasználat nem is élvezhetett prioritást.

59 = ÁBTL 3.1.2. M-37920. 28–30. „Fekete Judit” fn. tmb. foglalkoztatási terve, 1978. április 25.

60 = ÁBTL 3.1.2. M-38530. 336–337. Jelentés a „Pannónia” fn. ügynök találkozójáról, 1963. július 4.

61 = ÁBTL 3.1.2. M-36480/1. 111–113. Jelentés a „Janik Imre” fn. ügynökkel tartott találkozóról, 1971. március 2.

62 = ÁBTL 3.1.2. M-35265. 99–100. Jelentés a „Török András” fn. ügynökkel megtartott találkozóról, 1969. május 23.

63 = ÁBTL 3.1.2. M-39380/2. 235–236. „Gergely” fn. ügynök jelentése, 1970. május 12.

64 = ÁBTL 3.1.2. M-40394. 111–119.

Ez a körülmény gyakran lehetetlenné tette, hogy a tiszt a lakásban fogadja a hálózati személyt, és még akár a lakás feladását is eredményezhette. A „Vadász-lak” főbérelője egy özvegy férfi volt, akinek a gyermekét anyósa nevelte; ám amikor újból megnősült, a felesége odaköltözött, és a kisgyereket is magához vette, az állambiztonság többé nem tudta használni a T-lakást.⁶⁵ Hasonló okból zárták ki a „Szerencse-lak” lakásgazdáját, egy özvegyasszonyt, aki szintén újraraházasodott, ráadásul egy „politikailag megbízhatatlan” személlyel, akinek még az apja is odaköltözött.⁶⁶ A „Pihenő-lak”-ba egy politikailag nem megbízható új társbérelő költözött be, ezért döntöttek a kizárásáról.⁶⁷ A lakásgazda később öröklakást vett, amelyet szintén felajánlott az állambiztonságnak. Ez lett a „Zöld-lak”, amelyet évekig használtak, addig, míg a tulajdonos be nem jelentette, hogy férjhez megy, és erre tekintettel nem tudja tovább a szervek rendelkezésére bocsátani lakását.⁶⁸

A hivatali helyiségek esetében főleg a lakásgazda pozícióból való elkerülése vezetett a kizáráshoz, ám más körülményeket is figyelembe kellett venni. A „Kossuth-lak”, mint említettem, szakszervezeti helyiség volt, így amikor a lakásgazda lemondott a titkári tisztségéről, a T-lakás használatát kénytelenek voltak felfüggeszteni. Miután az új szakszervezeti titkárt nem találták alkalmasnak, ráadásul egy tervezett átépítés miatt a helyiség megközelítése is nehézkessé vált volna, meg is szüntették.⁶⁹ A szakszervezeti klubként (is) üzemelő „Szabolcsi-lak” létének is az vetett véget, hogy a lakásgazdaként beszerezett klubvezetőt áthelyezték, emellett a helyiséget a zenészek szakszervezete is használni kezdte megbeszélésekre és próbákra.⁷⁰

= = = Nyilvánosan – titokban

Az 1970-es évek végéig a hálózati találkozók negyedét-kétötödét a szabadban, további 5–10%-át, az 1980-as években már negyedét–harmadát félnyilvános helyen folytatták le Nyíregyházán. Ez jelentős arány, főleg annak fényében, hogy az állambiztonságnál tisztában voltak a nyilvánosan lefolytatott találkák hátrányaival és veszélyeivel. Mindenekelőtt könnyen megláthatta őket akár a tiszt, akár az ügynök ismerőse, amire vidéken, minél kisebb volt egy település, annál nagyobb volt az esély. Ezeken a helyeken korlátozottabbak voltak a hálózati személy beszámoltatásának és a feladatok átbeszélésének a lehetőségei is, például nem nagyon lehetett jelentést íratni az ügynökkel. Oláh János főhadnagy 1969. június 28-án az Anna cukrászdában találkozott „Hortobágyi” informátorral, ami nem tette le-

65 == ÁBTL 3.1.1. B-85706. 21. Kizárási javaslat, 1959. március 17.

66 == ÁBTL 3.1.1. B-89194. 40. Javaslat a „Szerencse-lak” fn. T-lakás kizárására, 1959. november 20.; uo. 42. Jelentés a „Szerencse-lak” fn. T-lakás kizárásáról, 1959. november 20.

67 == ÁBTL 3.1.1. B-93383. 38. Javaslat a „Pihenő-lak” fn. T-lakás kizárására, 1960. november 3.

68 == ÁBTL 3.1.1. B-93383. 64. Javaslat a „Zöld-lak” fn. T-lakás kizárására, 1972. szeptember 10.

69 == ÁBTL 3.1.1. B-89642. 25. Javaslat a „Kossuth-lak” fn. T-lakás kizárására, 1960. január 1.

70 == ÁBTL 3.1.1. B-94359. 25. Javaslat a „Szabolcsi-lak” fn. T-lakás kizárására, 1961. január 4.

hetővé a szóban adott jelentés helyben történő rögzítését (ezt a tiszt csak hetekkel később tette meg).⁷¹

Nem csoda, ha Trencsényi Sándor százados 1966. október 19-én („*pontosan 8.30 óra előtt öt perccel*”) csak annyi időre tervezett találkozni a „Janik Imre” fedőnevű ügynökével a nagypostán, amíg az átadja az előre megírt jelentését.⁷² 1975 márciusában Cs. Nagy Ferenc őrnagy szintén csak a jelentést vette át a szabadban tartott találkozón, annak értékelésére, a felvetődő kérdések tisztázására helyben nem volt lehetőség; az osztályvezető azonban felhívta a figyelmét: „*Az nem jó találkozási hely, ahol erre nincs mód.*”⁷³ „*Az ügynöknek a szabadban történt találkozó esetén is lehet feladatot adni*” – figyelmeztette főnöke Tóth József főhadnagyot 1961-ben, a tiszt ugyanis a „*körülmények miatt*” (a T-lakás tulajdonosának a gyereke beteg volt, így a szabadban kellett találkoznia az ügynökével) szintén csak a jelentést vette át.⁷⁴ A nagyobb problémát azonban inkább a dekonspiráció veszélye jelentette. Amikor Kovács Csaba alhadnagy 1966 októberében – szokás szerint – Sóstón tervezett beszélni a hálózati személyével, felettese, túl általánosnak tartva a hely meghatározását, rákérdezett: „*Hol? Biztosítottak-e a feltételek, személy ki tud-e menni, biztosított-e a konspiráció?*”⁷⁵ (Az ügynök nem sokkal korábban jóváhagyott foglalkoztatási tervében is az szerepel, hogy a Sóstói erdőben tartják a találkozókat, azt viszont az alosztályvezető kommentár nélkül hagyta.⁷⁶)

Kovács alhadnagy 1967 áprilisában a Búza téren tervezett találkozni a „Kassai Péter” fedőnevű informátorával, ám a felettese most is rászólt: „*Az inf. a közelben lakik. Egyszer már figyelmeztettem a dekonsp[iráció] veszélyére.*”⁷⁷ A „Pannónia” fedőnevű ügynökkel 1959-ben többek között azért akarták megszüntetni a szabadban történő találkozókat, mert azok feszélyezték őt, „*mivel meglehetősen széles ismeretségi körrel bír Nyíregyházán.*”⁷⁸ (Ennek ellenére jó ideig továbbra is szabadban találkozott vele a tartótisztje.) Azt természetesen nem lehetett teljesen kizárni, hogy a hálózati személy ne fusson össze egy ismerőssel; erre az eshetőségre elvileg

71 == ÁBTL 3.1.2. M-31888. 6–7. Jelentés a „Hortobágyi” fn. informátorral megtartott találkozókról, 1969. július 15.

72 == ÁBTL 3.1.2. M-36480. 57–66. Jelentés, 1966. október 13.

73 == ÁBTL 3.1.2. M-38530/2. 17–18. „Pannónia” fn. tmb. jelentése, 1975. március 28. (Az írásos jelentésen március 19-i dátum szerepel, azaz a hálózati személy több mint egy hétig magával hordozta azt.)

74 == ÁBTL 3.1.2. M-15658. 206. „Szabó József” fn. ügynök jelentése, 1961. december 22.

75 == ÁBTL 3.1.2. M-30630. 32–33. Jelentés a „Tímár Pál” fn. ügynökkel történt találkozókról, 1966. október 21.

76 == ÁBTL 3.1.2. M-30630. 47–49. „Tímár Pál” fn. ügynök foglalkoztatási terve 1966. szeptember 1-től 1967. március 1-ig, 1966. szeptember 8.

77 == ÁBTL 3.1.2. M-32656. 29–30. Jelentés a „Kassai Péter” fn. informátorral történt találkozókról, 1967. április 8.

78 == ÁBTL 3.1.2. M-38530. 95. Jelentés a „Pannónia” fn. ügynök találkozásának ellenőrzéséről, 1959. április 23.

fel kellett készíteni őt. „Hajnal Károly” ügynök és Koháry Ferenc hadnagy 1971 nyarán nyilvános helyen találkoztak, aminek szemtanúja volt egy olyan személy, aki nemcsak kettejüket, hanem az ügynök által megfigyelt egyik célszemélyt is ismerte. *„Ha ez a tény szűkebb körben felmerül, úgy az ügynök korábbi ismerettségre és véletlen összefutásra hivatkozik”* – jelezte a hadnagy.⁷⁹

Szólni kell még egy olyan körülményről, amely bár annyira banálisnak tűnik, hogy a korabeli jelentésekben nem is nagyon került elő, de a témával foglalkozó tananyagok, szaktanulmányok sem említették. Az időjárásról van szó, amely nagyban befolyásolhatta, könnyen meg is akadályozhatta a találkozók megtartását. A ritka kivételek egyik a „Kossuth-lak” T-lakás szervezési javaslata: *„Ezen a vonalon [ifjúságvédelem] jelenleg T-lakással egyáltalán nem rendelkezünk, a hálózati személyekkel a szabadban találkozunk. Ez a körülmény nagyban nehezíti az ügynökség helyes vezetését és nevelését. Gyakran az időjárás is befolyásolja a találkozók megtartását.”*⁸⁰

Minden veszély és nehézség ellenére a helyi állambiztonsági szervek az 1970-es évek végéig rendszerint igénybe vettek nyilvános helyeket hálózati találkozók tartására. A konspiráció megkövetelte, hogy a tartótiszt és a hálózati személy viselkedése (és ruházata) ne térjen el az adott helyen megszokottól. Ennek megfelelően ott lehetett feltűnésmentesen ügynöki találkozókat lebonyolítani, ahol amúgy is találkoztak az emberek, ismerősök és ismeretlenek egyaránt. Nem véletlen, hogy a szabadban lefolytatott találkozók majdnem a felére a város valamelyik parkjában került sor (ideértve a Sóstót és a Sóstói erdőt is). Ezek tudniillik egyszerre helyei a közlekedésnek és a pihenésnek; nem feltűnő az sem, ha valaki sétál, akár siet benne, és az sem, ha valaki megáll, leül, beszélget. Emellett előszeretettel vették igénybe az olyan helyeket, ahol rendszeresen sok ember gyűlt össze (bár a tananyagok szerint forgalmas helyeken elvileg nem volt szabad találkozót tartani): a közlekedési gócpontok és posták környéke és a piacok adtak helyet a szabadban tartott találkozók mintegy ötödének. Magukban az épületekben, azaz az állomáson, postán, áruházban stb. került sor a félnyilvános helyen zajló találkozók mintegy harmadára. (Megjegyzem, nem egészen egyértelmű, hogy például a „posta, T-pont” a helyiséget vagy a bejárat előtti térséget jelentette; én mindenesetre a „benti” helyek közé soroltam.)

A nyilvános, de zárt terek között azonban nem a fentiek, hanem a vendéglátóipari egységek jöttek leginkább számításba, ahol hosszabb beszélgetésre is lehetőség adódott, de az sem volt feltűnő, ha csak futtában találkozott két ember. Igaz, a lebukás veszélye is nagyobb volt, mint a szabadban tartott találkozók esetén, hiszen az utcán véletlenül is össze lehetett futni, presszóban vagy étteremben viszont

79 = = ÁBTL 3.1.2. M-37016. 79–80. Jelentés a „Hajnal Károly” fn. ügynökkel történt találkozó-ról, 1971. július 28.

80 = = ÁBTL 3.1.1. B-89642. 7–10. Szervezési javaslat, 1958. augusztus 21.

aligha. Talán éppen ezért, a lebukás elkerülése érdekében tervezte ekképpen Orvos István százados 1958 tavaszán a soron következő találkozót: „*A Béke cukrászda előtt találkozunk, majd együtt bemegyünk a cukrászdába.*”⁸¹ És talán az sem lehet véletlen, hogy – amennyiben nem volt mód lakásban fogadni a hálózati személyt – az operatív tisztek inkább a szabadban történő találkákat részesítették előnyben. Legalábbis az 1970-es évek második feléig, amikortól gyakorlatilag nem tartottak közterületeken hálózati találkozót, leszámítva azokat, amelyekre személygépkocsiban került sor; bár korábban is volt rá példa, ezek száma ekkor számottevően megnőtt.⁸²

A földrajzi megoszlást tekintve: a szabadban tartott találkozók esetében nem annyira a városcentrumot, mint inkább az a körüli részeket és bizonyos külvárosi helyeket preferálta az állambiztonság, nyilván azért, mert itt voltak azok a parkok, közlekedési gócpontok (konkrétan a vasútállomás), piacok, amelyek leginkább alkalmasnak tűntek a találkozók lefolytatására. A félnyilvános helyeket tekintve viszont a belvárosi vendéglátóhelyek nagy aránya a szembetűnő. A jelek szerint ezek inkább megfeleltek hálózati találkozások számára, mint a külvárosi, városszéli kocsmák, amelyek – feltehetően – stabil törzsközönsséggel rendelkeztek, így feltűnő lehetett „idegenek” jelenléte az asztalnál (vagy pultnál). Bár a találkozási helyek meglehetősen elszórtan helyezkedtek el a városban, ezek jóval több, mint a fele három „gócban” sűrűsödött: a tágabb értelemben vett belvárosban; a vasútállomás tágabb környékén, beleértve a Petőfi parkot is; valamint Sóstón és a Sóstói erdőben. Ez utóbbiakat leszámítva a város külterületén alig tartottak találkozót. Ezt nyilván az magyarázza, hogy kevés emberrel lehetett ugyan találkozni, de ha mégis arra járt valaki, számára gyanússá válhatott az idegenek jelenléte. A kijutás is nehezebb volt, hiszen az ügynökség tagjai jellemzően a belterületen laktak és dolgoztak.

Éppen ezért feltételezhető, hogy a személygépkocsiban lebonyolított találkákra a külterületeken került sor. A bizonytalanságot az okozza, hogy ezek pontos helyét nem jelölték. A ritka kivételek egyike a fentebb már szóba hozott eset: amikor „Gergely” ügynök és tartótisztje nem tudták használni a „Zöld-lak” fedőnevű T-lakást, ezért a nyíregyházi vasútállomásról a hálózati személy autójával a város határába, Felsősimára mentek, és ott tartották meg a találkozót.⁸³ Pár évvel később Tomasovszky István főhadnagy a belvárosban, a Tanácsköztársaság téren, a Bizományi Áruház előtti parkolóban vette fel a személygépkocsijába az újonnan átvett „Soproni” fedőnevű titkos megbízottat, és mentek ki ugyancsak „*Felső-sima környékére*”, közben megtartva a találkozót. (A következő alkalommal is-

81 == ÁBTL 3.1.1. B-93046. 38. „Gyergyói Gyula” fn. ügynök jelentése, 1958. március 21.

82 == Figyelmet érdemel, hogy éppen ekkoriban a kérdés „elméleti” reflexió tárgyává is vált egy, a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszékére „Holló” jeligével benyújtott pályamunka formájában: ÁBTL 4.1. A-3582.

83 == ÁBTL 3.1.2. M-39380/2. 235–236. „Gergely” fn. ügynök jelentése, 1970. május 12.

mét a BÁV előtti parkolóban tervezett találkát a hálózati személlyel.⁸⁴⁾ Két esetből természetesen nem lehet általánosítani, így ismét csak feltételezéssel élhetünk, hogy példájuk nem volt egyedi, azaz a belvárosban ültek autóba, ahonnan a város határába hajtottak. Egyebekben többnyire csak akkor volt külterületen találkozó, ha a hálózati személynek ott volt dolga. „Szakál János” ügynök például nagykállói görög katolikus papként a Nyíregyházától délre eső, korábban Nagykállóhoz tartozó tanyákra is kijárt, ezért többször is a 4-es főút városon kívüli, császárszállási szakaszán terveztek vele találkozni.⁸⁵ Az is kézenfekvőnek tűnt, hogy „Fenyvesi László” informátorral (majd titkos megbízottal) a Nagyszállási erdőben találkozzanak, ő ugyanis erdész volt.⁸⁶

Ez utóbbi esetben a találkozási hely gyakorlatilag a hálózati személy munkahelyének számított. Ez nem volt általános gyakorlat, a tartótisztek többnyire csak a kapcsolat átmeneti megszakadása esetén keresték fel a munkahelyén az ügynököket.⁸⁷ Volt, hogy az alkalom szülte a munkahelyen megejtett találkát: „Szabados”-t a nyíregyházi gumigyárban kereste fel tartótisztje, Kovács Csaba hadnagy: *„Hivatalos és társadalmi kapcsolataim lelátogatása [így!] közben nevezettet is felkerestem hivatali szobályaiban, [így!] ahol egyedül tartózkodott. A találkozót zavartalan körülmények között tartottam meg vele.”*⁸⁸ Előfordult, hogy az informátor egy közbejött leltározás miatt nem tudott elszabadulni a munkahelyéről, ezért a tiszt ment el hozzá a Hotel Szabolcsba.⁸⁹ Szállodai alkalmazottak, továbbá katonatisztek esetében akár rendszeres kapcsolattartásra is használták az ügynökök munkahelyét (a szállodákat, illetve laktanyákat), esetükben ugyanis kisebb volt a dekonspiráció veszélye.

Ezt leszámítva ritka volt az olyan ügynök, akivel rendre a munkahelyén találkozott volna az operatív tiszt. Ha mégis, mint „Barna Rózsa” esetében, akkor

84 = = ÁBTL 3.1.2. M-38416. 64–65. Jelentés a „Soproni” fn. tmb.-vel megtartott találkozóáról, 1976. szeptember 6.

85 = = ÁBTL 3.1.2. M-37051/1. 56–57. „Szakál János” fn. ügynök jelentése, 1964. április 30.; uo. 183–184. „Szakál János” fn. ügynök jelentése, 1965. december 1.

86 = = ÁBTL 3.1.2. M-39069.

87 = = Pl. ÁBTL 3.1.2. M-30630. 77. Szolgálati jegy, 1968. március 30.; ÁBTL 3.1.2. M-30675. 46. Jelentés a „Nádasi István” fn. informátorral tervezett találkozó meghíúsulásáról, 1968. április 12.; ÁBTL 3.1.2. M-35265. 97. Jelentés a „Török András” fn. ügynökkel történt kapcsolatfelvételtől, 1969. február 20.; ÁBTL 3.1.2. M-30630. 95–96. Jelentés a „Tímár Pál” fn. ügynökkel megtartott találkozóáról, 1969. augusztus 7. A kapcsolatfelvétel nem mindig járt sikerrel, „Lovászi András” ügynököt például hiába kereste a műszak végén tartótisztje, elkerülték egymást: ÁBTL 3.1.2. M-30626. 51. Jelentés, 1968. május 23.

88 = = ÁBTL 3.1.2. M-32792/2. 115–116. Jelentés a „Szabados” fn. ügynökkel történt találkozóáról, 1967. július 10.

89 = = ÁBTL 3.1.2. M-34350. 134. Jelentés a „Balogh József” fn. informátorral megtartott találkozóáról, 1972. november 29.

azt a tisztnek meg kellett indokolnia: „Az ügynökkel munkahelyén, az irodájában dekonspiráció nélkül lehet találkozni. Ugyanis irodáját meg lehet közelíteni az udvar felől, ahonnan feltűnés nélkül be lehet jutni. Az irodában nem zavarja senki a találkozózt, mivel ebben az időben a férjén kívül (aki tud felesége velünk való kapcsolatáról) nem tartózkodik más az étteremben, és különben is, az iroda emeleten van, függetlenül az étteremtől.”⁹⁰ A „Nurmi” fedőnevű hálózati személlyel is gyakorlatilag mindvégig a ruhaipari szövetkezetben lévő irodájában találkozott a tartótisztje; még arra is akadt példa, hogy amikor sürgős jelentenivalója akadt, ám nem érte el telefonon a tartótisztjét, ennek távollétében egy másik operatív beosztott sietett motorkerékpárral az ügynökhöz.⁹¹

A hálózati személyek lakása még kevésbé jöhetett szóba a találkozással, legfeljebb a kapcsolat újbóli felvétele érdekében kereste fel őket a tartótiszt. Teszlai Tibor Őrnagy például „albérleti szoba ürügyén” ment ügynöke otthonába, és bár a „család jelenléte miatt beszámoltatásra mód nem volt”, meg tudtak beszélni egy találkozózt aznap délutánra.⁹² Nagy ritkán persze előfordult, hogy a találkozókat átmenetileg a hálózati személy lakásán kellett megtartani, ez azonban tartós megoldást – tudtommal – csak egy esetben jelentett. „Kubasi László” ügynök 1973. márciusban jelezte Tomasoovszky István hadnagynak, hogy édesanyja halála után apja elköltözött, ő egyedül lakik Víz utcai kétszobás lakásában, így a jövőben akár ott is találkozhatnának. A tisztnek tetszhetett az ötlet, ugyanis a következő alkalommal kikérdezte az ügynököt a ház lakóira.⁹³ Az eredménnyel meg lehetett elégedve, hiszen 1973 áprilisától novemberéig itt tartották a találkozókat.

Az 1980-as években a hálózati személyek lakó- vagy munkahelyét már egyáltalán nem vették igénybe ilyen célra, arra pedig már az 1970-es évek nagy részében sem akadt példa, hogy a tartótiszt munkahelyén, azaz a megyei rendőrfőkapitányságon ejtsenek meg egy találkát. Előtte sem volt gyakori eljárás, szinte kizárólag a kémelhárítás beosztottjai éltek vele, többnyire a külföldön (jellemzően a Német Demokratikus Köztársaságban) munkát vállaló fiatalok ellenőrzésével megbízott hálózati személyekkel való beszélgetésre. Ezek ugyanis évente egy-két alkalommal jöttek haza, és ekkor amúgy is fel kellett keresniük a rendőrséget. Hasonlóképpen, az idegenvezetők is a vonaltartó tiszt hivatali szobájában számoltak be a külföldi

90 = = ÁBTL 3.1.2. M-17241. 123–125. „Barna Rózsa” fn. ügynök jelentése, 1961. január 24.

91 = = ÁBTL 3.1.2. M-30914. 16–17. „Nurmi” fn. ügynök jelentése, 1966. augusztus 9.

92 = = ÁBTL 3.1.2. M-30878. 54. Jelentés a „Szöllősi Gyula” fn. ügynök kapcsolatfelvételéről, 1969. március 13. További példák: ÁBTL 3.1.1. B-91179. 12–14. Jelentés Fazekas Árpád főorvos személyes megismeréséről, 1959. május 26.; ÁBTL 3.1.1. B-88983. 34. Nyilatkozat, 1959. november 13.; ÁBTL 3.1.2. M-35263. 111. Jelentés a „Pécsi Sándor” fn. ügynökkel történt találkozósról, 1972. szeptember 28.; ÁBTL 3.1.1. B-89384. 71. Jelentés a „Kiss János” fn. hálózattól kizárt személlyel történt beszélgetésről, 1987. január 3.

93 = = ÁBTL 3.1.2. M-37628. 11–12. Jelentés a „Kubasi László” fn. ügynökkel megtartott találkozósról, 1973. április 9.; uo. 13–14. Jelentés a „Kubasi László” fn. ügynökkel megtartott találkozósról, 1973. április 16.

utak tapasztalatairól, ezért nem volt feltűnő például „Bodrogi Lajos” jelenléte a főkapitányságon.⁹⁴ A fentiek mellett rendszeresen legfeljebb a megszakadt kapcsolat újrafelvétele céljából hívtak a rendőrségre hálózati személyeket, például személyi igazolvánnyal kapcsolatos ügyintézés⁹⁵ vagy „adatkiegészítés” címén. Utóbbi eset leírásából képet alkothatunk egy ilyen kapcsolatfelvétel lefolyásáról: az ügynök a sorára várva meglátta tartótisztjét, akinek, minő véletlen, éppen arra volt dolga, és megkérte őt, szóljon már az érdekében, ne kelljen annyit várnia; a tiszt készségesen eleget is tett a kérésnek, majd jelezte, ha már találkoztak, ő is beszélne a hálózati személlyel, és beinvitálta az útlevel-előadó szobájába.⁹⁶

Előfordult, hogy a hálózati személy maga ment a rendőrségre, például a vonatokon mozgóbüfésként dolgozó „Szöllősi Gyula” is többször a főkapitányságon kereste kapcsolattartóját – már ha beengedték oda. 1969. június 11-én délelőtt ugyanis a kapus „minden előzetes meggyőződés nélkül eltanácsolta”, mondván, Teszlai Tibor őrnagy nem tartózkodik bent.⁹⁷ Pár héttel később ugyanígy járt: hiába kereste többször is „a megbeszél formában” a tisztet, „mint [az] azt megelőző alkalommal, egy alacsony, fekete őrszem elküldte azzal, hogy akit keres, házon kívül van”. Az őrnagy bosszantónak tartotta, hogy a kapusok nem voltak elég körültekintőek, ugyanis a kérdéses napok nagy részében házon belül tartózkodott.⁹⁸ Volt, hogy az informátor egészen indiszkrét módon kért rendkívüli találkozót a kapcsolattartójától: „Az inf. a találkozót úgy »kérte«, hogy a főkapitányság előtt magához intette a tartót. Nemcsak ilyen otromba hibák megelőzésére nincs kioktatva az inf., a találkozó előtt már más, teljesen érdektelen rendőrtiszteknek is elmondta ugyan ezt. Ezek a hibák az op[eratív]. tisztnek tulajdoníthatók. Így már a 40-es évek végén sem volt szabad dolgozni” – teremtette le beosztottját Horváth Ernő III/II. alosztályvezető 1969 júliusában.⁹⁹

= = = Következtetések

Az állambiztonsági hálózat csak akkor működött, ha a tartótiszt bizonyos időközönként találkozott az ügynökkel, hogy megkapja tőle a szerzett információt, illetve kiadja neki az új instrukciókat. Ehhez mindenekelőtt megfelelő helyekre volt szükség, ahol a találkozó létrejöhett – paradox módon ezek szinte kivétel nélkül

94 == ÁBTL 3.1.2. M-33394. Jelentés a „Bodrogi Lajos” fn. ügynöktalálkozájáról, 1966. június 24.

95 == ÁBTL 3.1.2. M-30626. 56–60. „Lovászi András” fn. ügynök jelentése, 1968. november 4.

96 == ÁBTL 3.1.2. M-18905. 48. Jelentés a „Ferenczy József” fn. ügynökkel megtartott találkozóról, 1962. október 11.

97 == ÁBTL 3.1.2. M-30878. 59. Jelentés a „Szöllősi Gyula” fn. ügynökkel történt találkozóról, 1969. július 1.

98 == ÁBTL 3.1.2. M-30878. 60–61. Jelentés a „Szöllősi Gyula” fn. ügynökkel történt találkozóról, 1969. augusztus 9.

99 == ÁBTL 3.1.2. M-30914. 82. Jelentés a „Nurmi” fn. informátor találkozájáról, 1969. július 15. (A kézírásos megjegyzés július 17-én kelt.)

mások által is használt helyek voltak (a κ -lakás kivételével, bár az oda vezető úton az operatív beosztottnak és a hálózati személynek osztozni kellett a „külvilággal”). A konspiráció – a találkozó titkossága, a hálózati személy és általában az operatív munka védelme – megkövetelte, hogy a hálózati randevúk a „normál”, „civil” térhasználat normáit kövessék, azaz kívülről egy átlagos beszélgetésnek látszódnak. Az igazodási kényszer és az ezáltal keltett látszat ellenére azonban lényeges, sőt lényegi különbségek voltak ugyanazon térszegmentumok állambiztonsági és nem-állambiztonsági használatában.

Mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy egy operatív beosztott városi térben történő helyváltoztatása sosem volt bolyongás vagy kószálás, az mindig céltudatos és célirányos mozgás lehetett csak. Ugyanez mondható el a találkozóra igyekvő hálózati személyről is. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy mindig célt is értek: láthattuk, útjukat a külső körülmények függvényében sokszor kellett módosítaniuk (egy *flâneur* sosem tévedhet el). Továbbá, a szabadban lefolytatott ügynöki találkozók, bármennyire is privát beszélgetéseknek tűntek, voltaképpen munkamegbeszélések voltak. Vagyis az állambiztonság a város köztereit a munkavégzés helyeként használta, ami a modern nyugati városfejlődéstől idegen térhasználati módnak tekinthető, amennyiben azt a privát és a közterek minél élesebb elhatárolása jellemzi. (Az, hogy e találkák hivatalos, intézményes jellegét titokban kellett tartani, mégsem tekinthető különösnek, hiszen a titkolózás a modern nagyváros sajátja.¹⁰⁰) Hasonló feszültség a τ -lakásban tartott hálózati találkozók kapcsán is jelentkezik: egy lakásra szolgáló helyiséget az állambiztonság gyakorlatilag munkahelyként használt.

A térhasználati kódok eltérése egyazon helyen eltérő térélményeket eredményezett – vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy eltérő atmoszférával telített helyeket teremtett. A hely ugyanis sosem eleve létező, adott, az mindig teremtett, konstruált: egy „semleges” térbeli szegmentum a használat révén lesz hely, egy jelentésekkel teli struktúra, amely nem az emberi tevékenységek pusztja (*üres*¹⁰¹) színtere, hanem azok kerete és meghatározója. Ebből az is következik, hogy a terek használatából az annak tulajdonított jelentésre is következtetni lehet.¹⁰² Merleau-Ponty fogalmazásában: „*A tér nem olyan közeg, amelyben elrendeződnek a dolgok, hanem médium, amely által elrendeződnek a dolgok.*”¹⁰³ A tér az állambiztonsági tevékenység vonatkozásában sem csupán semleges háttérnek, hanem aktív alakítónak, kompozíciós tényezőnek tekinthető. Tanulmányomban voltaképpen a térhasználat révén kialakított helyekhez a használatuk révén társított jelentéseket vizsgáltam, azt, hogy

100 = Gyáni, 2008: 18–19.

101 = Vö. Foucault, 2000: 148–149.

102 = Gyáni, 1990; Keszei, 2011.

103 = Idézi: Bányai, 2015: 184.

a hálózati találkozókkal kapcsolatos szövegek mit mesélnek el a helyekről. Az állambiztonságnak a térhez való viszonyán keresztül pedig sok mindent megtudhatunk magáról az állambiztonságról is.¹⁰⁴

Az állambiztonsági használat által a helyekhez rendelt jelentések a kortárs kívülállók számára többnyire rejtve maradtak. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy nem az állambiztonság emberei voltak rejtve, hanem a jelentések. A tartótisztet és a hálózati személyt bárki láthatta, ám hogy tartótisztet és hálózati személyt látnak, senki sem tudhatta; sokan tanúi voltak a nyilvános helyen lefolytatott találkozók-nak, ám azt, hogy milyen minőségükben beszélgettek, titokban maradt. Mindez az állambiztonsági tudás lokalizáltságára is rámutat. A politikai rendőrség titkos kódokkal (fedőnevekkel, fedőszámokkal, szakzsargonnal stb.) írta le a teret annak érdekében, hogy a saját világa a külvilág számára lehetőleg láthatatlan maradjon. Így hozott létre olyan lokális szubjektumokat, mint például a „T-lakás” vagy a „T-pont”, amelyek csak az állambiztonsági térben bírtak jelentéssel.¹⁰⁵ Ez a helyi tudás a „külvilágban” nem érvényesült, illetve csak annyi, amennyit maga az állambiztonság érvényesített belőle. Ebből következett az is, hogy egy kívülálló sosem tudhatta biztosan, hogy mikor tartózkodik az állambiztonság terében, természetesen az eljárás alá vontak, letartóztatottak, bebörtönöztek stb. kivételével, akik biztosak lehettek abban, hogy *bent* vannak.

Ez a „bent” persze egészen mást jelentett a kívülállónak, mint az operatív beosztottnak, előbbinek idegen és ellenséges terep volt, míg utóbbinak az „otthont” jelentette. A tér birtokba vételére irányuló emberi tevékenység (Heidegger szerint eleve a világban való lét) lényegében az otthonosság biztosítására irányul.¹⁰⁶ Az állambiztonság is az otthonosság helyeinek a kialakítására törekedett, amikor megformálta a teret: felmérte, feltérképezte azt, a részeinek nevet adott és így tovább. Ennek eszközeként értelmezhető az a gyakorlat, hogy a szabadban történő találkozók esetében a helyhez sok esetben hozzátették a T-, azaz találkozási pont kifejezést („*Petőfi park, T-pont*”, „*Sóstó, T-pont*”, „*Víz utcai T-pont*”, „*MÁV-állomás, T-pont*”, „*Búza téri ABC-áruház előtti T-ponton*” stb.). Ezzel jelezték, hogy itt nem egyszerűen egy utcasarokról vagy egy parkban lévő padról van szó, ahol bárki leállhat/leülhet beszélgetni, hanem egy állambiztonsági lokációról, amelynek rendeltetése, T-pont-jellege csakis a beavatottak számára ismert. Az otthonosság megteremtésének igénye a névadásban is tetten érhető: a T-lakások fedőnevében rendre feltűnő „lak” utótag a menedék, a biztonság, a melegség, a bensőségesség, egyszóval az otthon érzetét – képzetét, illúzióját – kelti.¹⁰⁷ (Ez a fajta névadási praxis akár a lokalitás megteremtésének eszközeként is felfogható, olyan gyakorlati, eredendően

104 = = Lásd még: Dúll, 2009: 217–220.

105 = = Ehhez lásd: Appadurai, 2001.

106 = = Keszei, 2011: 437.

107 = = Vö. Márton, 231–232. (A szerző a „ház” kapcsán jut ugyanerre a megállapításra.)

a konspirációt szolgáló tevékenységi formaként, amely elindult a rituálissá válás útján.¹⁰⁸⁾

A fentiek természetesen az állambiztonság egyéb térhasználati és helykialakítási módzatairól is elmondhatóak, amelyekkel itt és most nem foglalkoztam. A tér ugyanis az állambiztonság számára sok mindent jelenthetett: lehetett például az a hely, *ahol* dolgoztak – munkahely (a székházakban lévő irodák stb.) vagy munka-hely (κ- és τ-lakások, találkozási helyek stb.); és lehetett az, *amin* dolgoztak (megfigyelt vagy „védett” objektumok stb.). Azzal, hogy az állambiztonság használta a tér különböző szegmentumait, és ezáltal a maga számára használhatóvá tette azokat, *a térbeliség alternatív rendjét* hozta létre: a „látható” mellett megteremtett egy másik, egy „láthatatlan” várost.¹⁰⁹ Ez utóbbit akkor is létező entitásnak tartom, ha csak utólag, az állambiztonsági iratok hozzáférhetővé válásával tudhatunk róla. „*Osztályok, alosztályok, iktatás, tájékoztatás: mintha épp egész új világ tárulna föl, egy másik, egy láthatatlan*” – írta Esterházy Péter az ezredfordulón.¹¹⁰ (Ebből az is nyilvánvalóvá válik, hogy a „feltáruló” világ nem csak földrajzi helyekből épül fel.)

Azzal, hogy a helyekhez rendelt állambiztonsági jelentések utólag megismerhetővé válnak, kiegészítik, módosítják az egyéb, „nyilvános” használat alapján alkotott városképet, ha tetszik, városszöveget. Hiszen a kétféle világ (város) helyei mégiscsak ugyanazokon a térbeli szegmentumokon jöttek létre: az állambiztonság a „külvilággal”, ha tetszik, a „civil” világgal osztotta a város terein, azzal párhuzamosan folytatott térképezési és térképzési tevékenységet. Ami önmagában is kizárta annak lehetőségét, hogy a politikai rendőrség totális ellenőrzést gyakorolhasson a város terei – és a városlakók – felett. Ezt mi sem szemlélteti jobban, mint az 1963. január 10-én a Beloiannis téren lezajlott kis epizód, amelyről a tanulmány elején volt szó: láthattuk, a tisztek nem tudtak maradéktalanul felügyelni egy közteret és az ott tartózkodó hálózati személyt; ha nem akartak lebukni és nem akarták lebuktatni a hálózati személyüket, akkor nem tudtak kapcsolatba lépni az ügynökökkel, ha az nem akarta.

Az eset távolról sem volt egyedi, 1961-ben a „Jónás Zoltán” fedőnevű ügynök is mindent megtett azért, hogy ne kelljen találkoznia a tartótisztjével, így amikor „*a [kapcsolat]felvételt eszközlő operatív tiszt a láthatáron megjelent, egyszerűen irányt változtatott, hogy ne találkozzon az operatív tiszttel*”.¹¹¹ Nyilván előfordult, hogy nem lehetett elkerülni a találkozást. 1967. szeptember 19-én este a Dózsa György utcában Végső János századosnak sikerült becserkésznie a „Tapolczai” fedő-

108 = = Vö. Appadurai, 2001: 4–6.

109 = = Vö. Takács, 2022.

110 = = Esterházy, 2002: 28.

111 = = ÁBTL 3.1.2. M-13956. 152–153. „Jónás Zoltán” fn. ügynök foglalkoztatási terve, 1961. augusztus 28. (Pár hónap múlva őt is kizárták a hálózatból.)

nevű ügynökét, aki hónapokig nem jelent meg a telefonon megbeszélte találkozón: „Meggyőződése, látott engem, de igyekezett azt a látszatot kelteni és úgy elhaladni mellettem – bár körülöttünk senki nem tartózkodott, hogy nem vett észre. Végül is leszólítottam, majd zavartan színészkedve hozzám jött” – írta a tisztt.¹¹²

Am igazából az, hogy miként végződnek a történetek, siker vagy kudarc kísérete a tartótiszt próbálkozásait a kapcsolat felvételére, az, hogy sikerült-e T-lakásban fogadni a hálózati személyt, vagy sem, csupán az állambiztonság számára volt fontos. Számomra, számunkra sokkal lényegesebb lehet az, hogy az akadályokról, hibákról, sikertelenségekről, az állambiztonság működésének tökéletlenségéről számot adó szövegek sok mindent elárulnak a szervezet mindennapi gyakorlati működéséről – miközben e tökéletlenségek láthatóvá teszik a város és a városlakók mindennapjait is.

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.5. Egyesített Belügyminisztérium államvédelmi szerveinek iratai

3.1.1. Beszervezési (B-) dossziék

B-83180. „Újház”
B-85706. „Vadász-lak”
B-88983. „Bárdos”
B-89194. „Szerencse-lak”
B-89384. „Kiss János”
B-89642. „Kossuth-lak”
B-91179. „Debreceni”
B-93046. „Gyergyói Gyula”
B-93383. „Pihenő-lak”, „Zöld-lak”
B-94359. „Szabolcsi-lak”
B-130012. „Tarcali Mihály”
B-160119. „Dobozy Szilárd”

3.1.2. Munka (M-) dossziék

M-13956. „Jónás Zoltán”
M-15658. „Szabó József”
M-16192. „Kállai Ferenc”
M-17241. „Barna Rózsa”
M-18905. „Ferenczy József”

¹¹² = = ÁBTL 3.1.2. M-29268. 46–51. „Tapolozai” fn. ügynök jelentése, 1967. október 3.

M-23505. „Balatoni György”
M-29268. „Tapolczai”
M-30626. „Lovászi András”
M-30630. „Tímár Pál”
M-30672. „Bakonyi”
M-30675. „Nádasi István”
M-30759. „Erős Béla”
M-30878. „Szöllősi Gyula”
M-30914. „Nurmi”
M-30956. „Szegedi József”
M-30956/1. „Szegedi József”
M-31888. „Hortobágyi”
M-31956. „Jaross István”
M-32656. „Kassai Péter”
M-32663. „Vámosi József”
M-32792. „Szabados”
M-32792/2. „Szabados”
M-33394. „Bodrogi Lajos”
M-34350. „Balogh József”
M-35262. „Harmati János”
M-35263. „Pécsi Sándor”
M-35265. „Török András”
M-36250. „Sugaras Zsolt”
M-36480. „Janik Imre”
M-36480/1. „Janik Imre”
M-36829. „Debreceni György”
M-37016. „Hajnal Károly”
M-37051. „Szakál János”
M-37051/1. „Szakál János”
M-37294. „Benedek Ádám”
M-37628. „Kubasi László”
M-37869. „Kutasi”
M-37920. „Fekete Judit”
M-38416. „Soproni”
M-38530. „Pannónia”
M-38530/2. „Pannónia”
M-38562. „Művész”
M-38735. „Forgó József”
M-39069. „Fenyvesi László”
M-39380/2. „Gergely”
M-39933. „Balázs László”

M-40394. „Mogyorósi”
M-40394/1. „Mogyorósi”
M-41367. „Szőke Ferenc”
M-41730. „Nyírfalvi”

3.1.5. Operatív dossziék
O-10386. Török János
O-14701. „Fotós”

3.2.1. Bt-dossziék
Bt-530/1. „Tölgyes”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)
A-2013. [Módszertani anyag a hálózat szervezéséről, tartásáról, nyilvántartásáról], d. n. [1964–1965 k.]
A-3086. Muzslai József – Szélpál Ottó: Az ügynökséggel való kapcsolattartás megszervezése, a konspiratív és találkozási lakások felhasználása. (Ideiglenes tananyag.) BM Tanulmányi és Módszertani Osztály, Budapest, 1957.
A-3582. A személygépkocsi bevonása a konspirált és folyamatos kapcsolattartásba. Budapest, 1977.
A-3771. Muzslai József: Az ügynökséggel való kapcsolattartás megszervezése. A konspiratív és találkozási lakások felhasználása. BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, Budapest, 1961.
A-3773. Muzslai József: Az ügynökséggel való kapcsolattartás megszervezése. A konspiratív és találkozási lakások felhasználása. Az áruló ügynökök leleplezésének feladatai és módszerei. BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszék, Budapest, 1968.
A-3848. Szendrő Sándor: A hálózattal való kapcsolattartás rendszere és formái, a K- és T-lakások szervezése és felhasználása. Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 1973.

4.2. Parancsgyűjtemény

=== Hivatkozott irodalom ===

Appadurai, 2001
Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. Ford. Szeljak György és Árendás Zsuzsa.
Regio, 3. sz. 3–31.

Bányai, 2015

Bányai Éva: Városterkek, térképzetek. In: *Térérzékelések – térértelmezések*. (Apropó, 1.) Szerk. Ádám Anikó – Radvánszky Anikó. Kijarat, Budapest. 183–190.

Dúll, 2009

Dúll Andrea: *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. L'Harmattan, Budapest.

Esterházy, 2002

Esterházy Péter: *Javított kiadás*. Magvető, Budapest.

Foucault, 2000

Foucault, Michel: Eltérő terek. Ford. Sutyák Tibor. In: uő: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Szerk. Sutyák Tibor. Latin Betűk, Debrecen. 147–155.

Gyáni, 1990

Gyáni Gábor: A városi mikroterek társadalomtörténete. *Tér és Társadalom*, 1. sz. 1–13.

Gyáni, 2008

Gyáni Gábor: *Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Napvilág, Budapest.

Keszei, 2011

Keszei András: A város narratív identitása. In: *A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 24.) Szerk. H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest. 436–449.

Márton, 2015

Márton Kinga: „Idegenek vagyunk sajátunkban”. A tér Kemény Zsigmond *A rajongók* című művében. In: *Térérzékelések – térértelmezések*. (Apropó, 1.) Szerk. Ádám Anikó – Radvánszky Anikó. Kijarat, Budapest. 222–234.

Tabajdi, 2010

Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia: titkos lakások Budapesten 1956–1978. *Betekintő*, 4. sz. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_4_tabajdi.pdf

Tabajdi, 2015

Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában 1945–1989*. Jaffa, Budapest.

Takács, 2022

Takács Tibor: *Láthatatlan város. Állambiztonsági fotók a Kádár-kori Nyíregyházáról. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára* – Kronosz, Budapest–Pécs.

Takács, 2024

Takács Tibor: *Ügynökök, informátorok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat történetei.* Jaffa, Budapest.

Kulcsszavak

=====

III. Főcsoportfőnökség, Kádár-rendszer, titkos állambiztonsági eszközök és módszerek, ügynöki hálózat

Nyíregyháza, Sóstófűrdő, 1962.

Fortepan / Gyöngyi

/ Secret Rendezvous in the Invisible City /

Meeting Places of the Network of the Hungarian State Security Service in Nyíregyháza in the Kádár Era

The operation of the political police was fundamentally aimed at establishing control over physical, geographical spaces, even if this was not always successful. The article examines these spatial aspects of the operation of the state security service, more precisely, one element of it, the meeting places of the agents' network, in one country town, Nyíregyháza. The state security network only functioned if the case officers met agents at certain intervals to receive the information they had acquired and to give them instructions. This needed, above all, places where the meetings could take place, which, with a few exceptions, were used by others as well. The conspiracy required that the network rendezvous follow the norms of "average", "civilian" use of space, that is, they should appear to outsiders as an ordinary conversation. Nevertheless, there were significant, even fundamental, differences in the state security and non-state security use of the same spatial segments. Accordingly, texts about space use reveal a lot about the everyday practical operation of the Communist State Security Service, while also making visible how the town and its residents used the spaces in their everyday life.

Budapest XVIII., Ferihegyi (ma Liszt Ferenc) repülőtér,
Kádár János és Mihail Gorbacsov, a szovjet pártvezető
fogadtatásakor, 1986. június 8-án.

Fortepan / Szalay Zoltán

===== Krahulcsán Zsolt =====

/// **Gorbacsov Budapesten**

A szovjet pártfőtitkár 1986-os budapesti látogatásának biztosítása

== Bevezetés

Az 1986-os év bővelkedett különleges és drámai eseményekben. A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságának főtitkára, Mihail Szergejevics Gorbacsov feleségével, Raisza Makszimovna Gorbacsovával 1986 júniusában baráti látogatást tett Budapesten. Ekkorra már megtörtént az űrhajózás történetének súlyosabb katasztrófája: január 28-án, 72 másodperccel a start után felrobbant az amerikai Challenger űrrepülőgép, és a hét utas életét veszítette. Jóval közelebből érintette Magyarországot és a politikai vezetést, hogy a február vége és március eleje között a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXVII. kongresszusa ismét az SZKP főtitkárává választotta Mihail Gorbacsovot. Március 1-jén Stockholmban a nyílt utcán meggyilkolták Olof Palme svéd miniszterelnököt, majd április 26-án atomerőmű-katasztrófa történt a Szovjetunióban. A csernobili szerencsétlenség során a sugárfertőzés következtében többen életüket veszítették, az atomerőmű környékéről több mint százezer embert kitelepítettek, és a tragikus esemény máig ható következményekkel járt. Áprilisban amerikai bombatámadás érte Líbiát,¹ május elején az indiai hadsereg alakulatai elfoglalták az amritszári aranytemplomot, a szikhiek vallási központját, amire válaszul szikh terroristák hinduk százait ölték meg Pandzsáb államban.

A 80-as évek elején-közepén Gorbacsov és feleségének budapesti látogatását megelőzően is már több magas rangú, elsősorban szocialista, de nyugati politikus is ellátogatott Budapestre. 1982 júliusában itt tárgyalt Richard Nixon volt amerikai elnök, szeptemberben Gustáv Husák, a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkára, majd 1983 júniusában Todor Zsivkov, a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának

¹== 1986. április 14-én az amerikai légierő F-11-es vadászbombázói két ízben bombázták a líbiai Tripolit és Bengázit. A Varsói Szerződés (VSZ) tagállamai közös nyilatkozatban ítélték el a támadásokat, és szolidaritásukat fejezték ki Líbiával.

főtitkára érkezett Magyarországra, sőt 1983 kora őszen még maga Gorbacsov is járt hazánkban, igaz, ekkor még csak az SZKP Politikai Bizottságának egyik tagjaként. Tíznapos látogatásra érkezett és elsősorban mezőgazdasági szakkérdésekről tájékozódott, s találkozott – többek között – Grósz Károllyal is, aki ekkor Borsod-Abaúj-Zemplén megyei párttitkár volt.²

A nyugati politikusok látogatásai közül talán a legnagyobb sajtóvisszhangot Margaret Thatcher brit kormányfő, konzervatív politikus, az Egyesült Királyság miniszterelnöke 1984. február 2–4. közötti budapesti látogatása keltett, de járt itt Bettino Craxi olasz miniszterelnök is ugyanez év áprilisában. Thatcher volt az első hivatalban lévő brit kormányfő, aki ellátogatott hazánkba, ahogyan Craxi is, aki az Olasz Köztársaság első aktív miniszterelnökeként járt ekkor Budapesten. Programjaik is hasonlóak voltak: Thatcher koszorúzott a Hősök terén, sétált a Budai Várban, látogatást tett a Budapesti Történeti Múzeumban, megtekintette a Mátyás-templomot, este pedig díszvacsorán vett részt a Parlamentben. Másnap reggel a Nagyvásárcsarnokban vásárolt be (cseresznyepaprika-füzér, befőtt és konyakos meggy), majd koszorúzáson vett részt Solymáron az angol katonai temetőben, végül az elmaradhatatlan szentendrei városnézés következett, és a látogatás a Kovács Margit Múzeumban. Itt még egy – angol technológiával épülő – félig kész lakótelep meglátogatására is jutott idő, majd utolsó programpontként a budakalászi Gyógynövénykutató Intézetet látogatta meg.³

Bettino Craxi olasz miniszterelnök szintén megkoszorúzta a Hősök terén a Magyar Hősök Emlékművét, illetve elesett honfitársainak, az első világháborúban meghalt olasz katonáknak a rákoskeresztúri sírjait. Ő is sétált a Budai Várban, megtekintette a Mátyás-templomot és a Halászbástyáról a város panorámáját. Neki is volt vidéki programja: a vácszentlászlói Zöldmező Termelőszövetkezetbe látogatott el, majd egy tsz-gazda háztáji gazdaságát is felkereste, és a nap végén a parlamenti díszvacsora sem maradhatott el.⁴

2 = = Bővebben: Medgyesi, 2024: 205–206.

3 = = Margaret Thatcher pénteki programja. *Népszabadság*, 1984. február 4. 3.; A brit kormányfő befejezte magyarországi látogatását, *Népszabadság*, 1984. február 5. 1. és 3.

4 = = Magyar–olasz kormányfői tárgyalások Budapesten. *Népszabadság*, 1984. április 13. 1.; Bettino Craxi sajtóértekezlete. *Népszabadság*, 1984. április 15. 3. Rajtuk kívül is több ország párt- és állami vezetője járt még a Gorbacsov házaspár látogatása előtt hazánkban: 1984-ben Lubomír Štrougal, Csehszlovákia miniszterelnöke, majd Willi Stoph, az NDK Minisztertanácsának Elnöke, továbbá Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter, majd novemberben Wojciech Jaruzelski tábornok, a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkára. Még 1984. június 21-én Magyarországon tárgyalt Helmut Kohl nyugatnémet kancellár, egy évvel később pedig Olof Palme svéd miniszterelnök, akit Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter követett. 1985 őszen Magyarországra látogatott Suharto, Indonézia államelnöke, majd októberben George Shultz, az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere, később pedig Erich Honecker, a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának főtitkára tárgyalt Budapesten.

1986 márciusában Luigi Poggi érsek, pápai nuncius látogatott Magyarországra, nyár elején pedig Budapest diplomáciai nagyüzembe kapcsolt: június 2-án háromnapos látogatásra Magyarországra érkezett Vu Hszüe-csien kínai külügyminiszter,⁵ majd ezt követően került sor Mihail Szergejevics Gorbacsov és felesége budapesti útjára és a Varsói Szerződés tagállamai Politikai Tanácskozó Testületének (vsz PTT) budapesti ülésére 1986. június 8. és 11. között. A névsor illusztris volt, Gorbacsov és felesége mellett Todor Zsivkov, Gustáv Husák, Wojciech Jaruzelski, Erich Honecker és Nicolae Ceaușescu is ellátogatott hazánkba. A nemzetközi élet fent felsorolt drámai történései mellett a két nagyhatalom közti feszültség uralta a nemzetközi sajtót. A szovjet fél részéről az atomfegyverek korlátozására vonatkozó nyilatkozatok, az amerikai úrfegyverkezésről és a SALT-II szerződés tervezett felrúgásáról szóló hírek agyagtak meg a vsz PTT budapesti ülésének.⁶

A magyar közvélemény számára a sajtó és a pártpropaganda fórumai a szovjet–magyar kapcsolatok baráti, ideális viszonyáról tudósítottak, pedig azok a valóságban nem voltak problémamentesek. Magyarország és a Szovjetunió viszonyrendszerében egyre súlyosabb ügyként jelentkeztek a gazdasági kapcsolatok nehézségei, az árucseré strukturális gondjai, a felhalmozódott magyar aktívum ellentételezésének kérdése és – igaz, ekkor még nem olyan súlyos mértékben, mint egy-két évvel később, de – már jelen volt az egyre élesedő magyar–román viszony eltérő kezelési módjának dilemmája is.⁷ A külföldi hírszerző szervek is megpróbáltak tájékozódni arról, hogy milyen jellegű kérdések merülhetnek fel a megbeszélések során. Feltételezték, hogy a gazdasági természetű problémák (a KGST-országok közötti gazdasági együttműködés anomáliái, a magyar reformok sorsa, a magyarországi bauxit- és élelmiszer-szállítások rubelelszámolása) mellett politikai jellegű témák (Magyarország közvetítő szerepe a Varsói Szerződés és a Nyugat között, a vsz álláspontja a SALT-II

5 = Kádár János fogadta Vu Hszüe-csient. *Népszabadság*, 1986. június 5. 1.

6 = Mihail Gorbacsov üzenete az ENSZ főtitkárához; A Szovjetunió bármikor kész megálapodni az atomkísérletek tilalmáról; A Szovjetunió nem engedi meg a stratégiai erőegyensúly megbontását; Reagan az új- és atomfegyverkezés költségeinek elfogadására szólítja fel a kongresszust. *Népszabadság*, 1986. június 5. 1–3.; Mind élesebben támadják Nyugat-Európában a SALT-II tervezett felrúgását; Weinberger elutasította a Genfben előterjesztett legújabb szovjet indítványt. *Népszabadság*, 1986. június 6. 2. Gorbacsov és feleségének budapesti látogatásáról egy önálló kiadvány is napvilágot látott: Bán (szerk.), 1986. A SALT mozaikszó (*Strategic Arms Limitation Talks*, azaz tárgyalások a hadászati fegyverek korlátozásáról) az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió között létrejött nemzetközi fegyverzetkorlátozási egyezmény rövidítése volt. A szerződést 1972. május 26-án Moszkvában írta alá Richard Nixon amerikai elnök és Leonid Iljics Brezsnyev szovjet pártfőtitkár, és lejáratí határidő nélkül lépett hatályba. A SALT-II megállapodást 1979. június 18-án szintén Brezsnyev és Jimmy Carter akkori amerikai elnök írták alá Bécsben. Ez utóbbi megállapodás a 1972-es szerződés következő üteme lett volna, de végül az Egyesült Államok – a Szovjetunió 1979 decemberében történt afganisztáni bevonulására hivatkozva – nem ratifikálta.

7 = Bővebben: Baráth, 2002: 17–19.

és az SDI⁸ kérdésében, illetve Kádár János utódlása) is szerepelnek majd a tárgyalások során.⁹

Gorbacsov várható júniusi látogatásáról és a VSZ PPT budapesti üléséről Szűrös Mátyás, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának titkára a Politikai Bizottság 1986. március 25-i ülésén tájékoztatta a testületet, s június elején – az előkészületek jegyében – Kádár János fogadta Borisz Sztukalint, a Szovjetunió budapesti nagykövetét, június 3-án pedig a PB is tudomásul vette a látogatás előkészítéséről szóló tájékoztatót.¹⁰

= = = Védett elvtársak – biztosított objektumok

A Kádár-korszak titkosrendőrségének egyik fontos feladata volt az állam és a párt legfőbb vezetőinek személyi biztosítása. A kommunista politikusok védelmét kezdetben az 1945-ben létrehozott pártőrség, majd 1949-től a kormányőrség látta el, amely ekkor szervezetileg az államvédelmen belül működött. A kormányőrség később a politikai rendőrség adott szervezeti egységével (BM II/5-h alosztály, 1962 után BM III/III-1-h, majd BM III/III-3-c) közösen látta el feladatát. Korszakunkban a III/III (Belső Reakció Elhárító) Csoportfőnökség egyik önálló osztálya (BM III/III-A Önálló Osztály) és a BM Kormányőrsége közösen végezték a biztosítási feladatokat.¹¹ Ezek koordinálták a legfőbb párt- és állami vezetők, valamint a Magyarországra látogató külföldi állami és pártvezetők operatív védelmét, beleértve a védett vezetők részére szervezett programok operatív biztosítását is. Emellett összefogták a „vezető elvtársak” elleni ellenséges tevékenységre utaló információk ellenőrzését, részt vettek a szükséges megelőző intézkedések végrehajtásában, és titkosszolgálati eszközökkel biztosították az állami és pártvezetők által rendszeresen használt épületek és területek operatív védelmét. A védett vezetők körét és a védelem mértékét az MSZMP Politikai Bizottsága határozta meg. A vezetők köre az MSZMP első titkára, majd főtitkára (1988-tól elnöke), a Politikai Bizottság tagjaira, a Központi Bizottság titkáira (a nyolcvanas években a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke),

8 = = SDI: *Strategic Defense Initiative*, azaz stratégiai védelmi kezdeményezés, köznyelvi elnevezéssel „csillagháborús terv”. A program Ronald Reagan amerikai elnök kezdeményezésére indult el 1983. március 23-án, melynek lényege, hogy földi és világűrbeli fegyverek használatával védekezzenek a stratégiai atomfegyvereket hordozó, nukleáris robbanófejekkel felszerelt szovjet interkontinentális ballisztikus rakétákkal szemben.

9 = = ÁBTL 3.2.5. O-8-635/3. Feljegyzés Gorbacsov főtitkár magyarországi látogatása, 1986. június 12.

10 = = MNL OL 288. f. 5/965. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1986. március 25-i üléséről; MNL OL 288. f. 5/970. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1986. június 3-i üléséről. A magyar fél meghívása eredetileg a VSZ PTT ülését követő június 12–13-i dátumra szólt, nem tudjuk, a szovjet fél milyen megfontolások alapján döntött a korábbi időpont mellett. Bővebben: Baráth–Rainer, 2000: 90.

11 = = Takács, 2015: 3–4.

illetve az Elnöki Tanács elnökére, a kormányfőre és helyetteseire, a belügy- és a honvédelmi (1956 után egy ideig igazságügy-) miniszterre és – kis megszakítással – az Országgyűlés elnökére terjedt ki. A párt vezetőjének, a PB-tagoknak, továbbá az Elnöki Tanács és a Minisztertanács elnökeinek a lakásait biztosították állandó jelleggel; állandó személyi kísérő pedig csak a párt, a kollektív államfői testület és a kormány első embereinek járt.¹²

A Kádár-rendszerben a fizikai terek feletti ellenőrzés érdekében tehát a titkosrendőrséget is igénybe vették. A „rombolás és merénylet elhárítása” céljából a pártállami vezetők körül végzett operatív biztosítási tevékenység, a vezetők védelme során keletkezett dokumentumok ugyanakkor nemcsak az állambiztonság tevékenységéről, hanem a diktatúra vezetésének hétköznapijairól is információval szolgálnak. Annál is inkább, mert olyan, mindenki által ismert, mindennap látott helyekről, épületekről volt szó, amelyeket valamiféle misztikus köd, félelemmel vegyes kíváncsiság lengett be. Ilyenek voltak a pesti oldalon a Jászai Mari téri pártközpont (Széchenyi rakpart 19.), a budapesti pártbizottság székháza (Köztársaság tér – ma: II. János Pál pápa – tér 26.), a Parlament, a Kossuth tér és környéke. A köznyelvben „Fehér Házként” hívott pártközpont 1951 és 1953 között az ÁVH székházaként funkcionált, illetve a Kossuth tér, a Parlament környéke az 1956-os események miatt többször fókuszba került (október 25-i Kossuth téri sortűz, Nagy Imre október 23-án este mondott beszéde, a szovjet csapatok bevonulása a Parlamentbe stb.). A kommunista párt székháza 1945-től az Akadémia utca 17. szám alatti épületben volt, ez lett kezdetben az MSZMP központja is. A Központi Bizottság 1961–1962 fordulóján az Akadémia utcából a Jászai Mari téren álló pártközpontba költözött.

A szakszervezetek központjai – a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT, VI. Dózsa György út 84/B–C), az élelmiszeripari (ÉDOSZ, VI. Gorkij – ma: Városligeti – fasor 44.), az építőipari (MÉMOSZ, VI. Dózsa György út 84/A) szakszervezet Dózsa György út és a Gorkij (ma Városligeti) fasor találkozásánál – az MSZMP-kongresszusoknak adtak otthont, a Vasas szakszervezet VIII. kerületi Magdolna utca 5–7. szám alatt található székháza pedig koncepciós pereknek (Rajk-per), de a Belügyminisztérium épülete, amely a József Attila utca és a Roosevel (ma Széchenyi István) tér sarkán áll(t), elfoglalta a Mérleg és a Nádor (Münnich Ferenc) utcák által határolt egész háztömböt is. A biztosítási terület gyakorlatilag az összes környező épületre kiterjedt, amelyről rálátás nyílt a minisztériumra (József Attila u. 1–5., Nádor u. 1–5., 6., Mérleg u. 2–10.), beleszámlálva a Gresham épületét is.

Közismert volt, hogy a budai Rózsadombon, a „káderdűlő” lankáin számos állami és pártvezető lakik, de az is, hogy vannak olyan üdülők (Balatonaliga, Balatonarács, Balatonföldvár, Balatonszemes, Dobogókő), ahol csak ők pihenhetnek, és azt is tudni lehetett, hogy mely éttermeket (Gundel, Hármashatárhegy Étterem, a Férihegy 1. Repülőtér Kormányváró), színházakat (Magyar Állami Operaház, Fővá-

12 = = Uo. 3–5.

rosi Operettszínház, Erkel Színház, Nemzeti Színház) látogatnak szívesen. És persze ismert volt a fontos emberek egészségére vigyázó, kiemelt státuszú kórház neve, címe is (Kútvölgyi úti Állami Kórház és Rendelőintézete).

Horváth István belügyminiszter, KB-tag XII. kerület Gyimes utca 1. szám alatti lakásának operatív biztosítását 1980-ban, miniszteri kinevezése után szervezték meg.¹³ Óvári Miklós KB-titkár és II. kerületi otthona 1979 és 1988 között kapott operatív védelmet.¹⁴ Németh Miklós 1987-ben lett az MSZMP KB titkára, a Vár alatt található Sziklai Sándor utca (ma Lovas út) 35–36. számú házban lévő lakását ekkortól biztosította a kormányőrség és az állambiztonság. 1988 novemberétől már miniszterelnökként járt neki a védelem, lakásának biztosítását így csak 1990 áprilisában szüntették meg, amikor elköltözött innen.¹⁵ A XI. kerületi Sasadon, a Gulyás köz 9. szám alatt lévő házban lakott a Minisztertanács 1987 decemberében kinevezett elnökhelyettese, Medgyessy Péter.¹⁶ Pozsgay Imrét, a Hazafias Népfront főtitkárát az 1988. májusi pártértekezleten választották be az állampárt Politikai Bizottságának tagjai sorába. Pasaréti, Gábor Áron utca 40. alatti lakása ekkor lett védett objektum.¹⁷ Szintén 1988-ban kellett megszervezni az ugyancsak PB-tagként választott Nyers Rezső ugyancsak pasaréti, Csévi utca 13/A számú házának biztosítását. Az akkor már az MSZP elnöki posztját betöltő vezető és lakóhelye védett jellege 1990 áprilisában szűnt meg.¹⁸ A fővároson kívül csupán két védett lakóhelyről maradtak fenn dokumentumok. Havasi Ferenc KB-titkár és PB-tag Tata, Vágó utca 1. szám alatti lakásának operatív védelmét 1980-ban,¹⁹ Szűrös Mátyás KB-titkár Keszthelyi Klastrompusztán lévő hétvégi házáét 1984-ben szervezte meg a Komárom Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Osztálya.²⁰ Természetesen Kádár János Cserje utcai villája is operatív védelem alatt állt, feltehetően a Z1 fedőnév jelölte.²¹ A hatvanas

13 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/7. Határozat az operatív ellenőrző munka megszervezésére, 1980. november 28.

14 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/14. Határozat az operatív-elhárító munka megszervezésére, 1979. szeptember 28.

15 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/3. Összefoglaló jelentés a Z-3 fedőszámú objektum környékének operatív helyzetéről, 1987. október 19.

16 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/10. Határozat az operatív ellenőrző munka megszervezésére, 1987. december 30.

17 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/3. Határozat az operatív ellenőrző munka megszervezésére, 1988. június 1.

18 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/14. Határozat az operatív ellenőrző munka megszervezésére, 1988. június 9.

19 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/16. Határozat a 11-OD-2377. 24. kötet 1. rész megszüntetésére, 1988. szeptember 2.

20 = = ÁBTL 3.1.5. O-20006/16. Intézkedési terv V-12-es védett vezető elvtárs operatív biztosítására, 1984. június 11.

21 = = Takács, 2015: 5. Sajnos a Kádár-villa operatív biztosításával kapcsolatban nem maradtak fenn állambiztonsági dokumentumok.

évektől az MSZMP rendszeresen a Magyar Építőipari Munkások Országos Szövetségének (MÉMOSZ) székháza nagyterében tartotta kongresszusait, országos értekezleteit. Ezek operatív biztosítása megkövetelte a környék (Gorkij fasor 39–49., 42–48., Dózsa György út 82–86., Benczúr utca 39–47., 42–48.) ellenőrzését is.²²

A védett vezetők, delegációk autóval történő közlekedését is fokozott biztosítással szervezték meg. Több irányba kialakítottak úgynevezett felhajtási útvonalakat, illetve forgalmi góccokat. Az 1-es forgalmi góc az alábbi területeket, épületeket és környéküket érintette: Mártírok útja (Margit körút) 1–26. számú épületek és környéke. A 3-as forgalmi góc pedig a Mártírok útja (Margit) körút 41–52. számú házak által meghatározott területet. Ismereteink szerint 1976-tól szervezték meg a 6-os forgalmi góc (Alkotás u. 11–15., Nagyenyed u. 1–16. és Nagyenyed u. – Istenhegyi u. – Kék Golyó u. – Böszörményi u. – Németvölgyi u. csomópont) védelmét. Ezek az útvonalak és biztosított területek időnként változtak, illetve átfedések is kialakulhattak, vagy átnevezhették ezeket, mert például az 1969-től biztosított 7-es forgalmi góc 1989-től 3-as számú felhajtási útvonal (I. kerület, a budai Vár alatti alagút és környéke, Krisztina körút és Alagút utca kereszteződése, Attila út, Clark Ádám tér és 1988-tól BAH-csomópont) néven létezett.²³

1988-tól az 1. sz. felhajtási útvonal a budai oldalon az Erzsébet hídtól – a Hegyalja, a Jagelló és a Stromfeld Aurél úton keresztül – az Orbán térig tartott. Ezen belül két forgalmi csomópont volt: a BAH-csomópont (Hegyalja út, Alkotás út, Budaörsi út, Jagelló út torkolata), illetve a Lékai tér (Böszörményi tér, Jagelló út, Lejtő út, Stromfeld Aurél út) torkolata. 1988-tól a 2. sz. felhajtási útvonal az alábbi szerint alakult: Krisztina körút – Alkotás u. – Nagyenyed u. – Istenhegyi út (XII. Krisztina krt. 6–35., Magyar Jakobinusok tere 1–6., Alkotás u. 1–3., Nagyenyed u. 1–25. és Istenhegyi u. 1–103.)²⁴

= = Gorbacsov budapesti látogatásának operatív biztosítása

A Magyar Népköztársaság mindenkori belügyminisztere az aktuális kihívásoknak megfelelően aktualizált parancsaiban határozta meg a védett vezetők, külföldi delegációk operatív védelmének elveit és a konkrét feladatokat. Benkei András belügyminiszter már 1975-ben megállapította, hogy egyre gyakoribb a védett vezetők munkahelyen kívül végzett tevékenysége, a bel- és külföldi utazások, s ezáltal növekedtek a biztosítási feladatok is. Megállapította, hogy a biztosított vezető

22 = Takács, 2015: 5.

23 = ÁBTL O-20006/5. Összefoglaló jelentés a 3-as sz. felhajtási útvonal elhárítási területének operatív helyzetéről, 1989. március 28.; ÁBTL O-20006/9. Összefoglaló jelentés a biztosított delegációk felhajtási útvonalain az operatív helyzet felméréséről, 1989. július 20.; uo. Összefoglaló jelentés a 2-es sz. felhajtási útvonal operatív helyzetéről, 1989. szeptember 6.

24 = ÁBTL O-20006/9. Összefoglaló jelentés a 2. sz. felhajtási útvonal operatív helyzetéről, 1989. szeptember 6.

biztonsága elsődleges követelmény, de e mellett törekedni kell a „*kevésbé látványos, kulturált biztosításra*” is. Már ekkor is a BM Kormányőrség parancsnoka végezte a biztosított vezetők, külföldi delegációk részvételével szervezett programok, látogatások, rendezvények koordinálását, együttműködve az illetékes belügyi szervekkel (csoportfőnökségekkel).²⁵

Gorbacsov budapesti látogatásának operatív biztosításáról egy, mindössze három nappal az érkezést megelőző időpontra datált intézkedési tervet ismerünk.²⁶ Még június 2-án a Budapesti Rendőrfőkapitányság (BRFK) főkapitány-helyettesi értekezletén született döntés arról, hogy a budapesti állambiztonsági szerveknek a látogatás, illetve a tanácskozás zavartalan lebonyolítása érdekében el kell igazítani a hálózatot, a hivatalos és társadalmi kapcsolatokat, az állomány június 8. és 11. között csak a főkapitány-helyettes engedélyével mehet szabadságra, és végül hogy a BM III/II-10. Osztályon keletkezett, a terrorcselekményekre utaló adatok értékelésében a BRFK is részt vesz.²⁷ A BRFK Állambiztonsági Szerve által – egy nappal a határidő után – elkészített dokumentum általános feladatokat, a helyszínnek operatív biztosításának részleteit, az egyes objektumok védelmét, a küldöttség és a tanácskozáson résztvevők programjainak biztosítási feladatait, Gorbacsov felesége gazdagréti lakótelepen tervezett látogatásának védelmét, illetve a dunai hajókirándulást és az útvonalak biztosítási feladatait tartalmazta. Eszerint a BRFK állambiztonsági szervei a látogatás és a tanácskozás ideje alatt fokozni kívánták az „*elleneséges személyek és csoportok*” tevékenységének felderítését, és felkészülnek az esetleges beavatkozásra, ezért kiemelten figyelték a „*nacionalista*” nézeteket valló személyeket, a magukat „*újfasistáknak*” nevező csoportokat, illetve minden olyan kommunista- és szovjetellenes megnyilvánulásra, rendkívüli eseményre fel kívántak készülni, amely megzavarhatta Budapest „*politikai nyugalma*”.²⁸

A látogatást megelőző napokban több forrásból is olyan jelzések érkeztek a magyar állambiztonsági szervekhez, amelyek egy esetleges merényletkísérletre utaltak, illetve a Gorbacsoval történő személyes találkozás lehetőségének megteremtésére irányultak. A kémelhárítás birtokába került információ szerint június 2-án „*magyar fiatalok*”, illetve „*magyar internacionalista fiatalok*” nevében ismeretlen nők három alkalommal felhívták telefonon a MALÉV Ferihegy 1. repülőtéren működő informá-

25 == ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 04/1975. sz. parancsa a Politikai Bizottság 1974. szeptember 24-i határozatának belügyminisztériumi végrehajtásáról, 1975. március 13.; ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

26 == ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

27 == ÁBTL 1.12.2. 15/1986. sz. emlékeztető az 1986. június 2-i főkapitány-helyettesi értekezletről, 1986. június 5. Ezúton köszönöm meg Takács Tibornak, hogy a dokumentumra felhívta a figyelmemet!

28 == ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

ciós szolgálatot, és közölték, hogy „*Gorbacsovot, az SZKP főtitkárát ne engedjék be Fehégyre, ellenkező esetben felrobbantjuk a repülőteret*”.²⁹ A kémelhárítás tájékoztatta a III/III. Csoportfőnökséget, akik kísérletet tettek az ismeretlen telefonálók kilétének felkutatására, illetve 3/a ellenőrzést (telefonlehallgatás) vezettek be.³⁰

Azokat a személyeket, akikről feltételezték, hogy politikailag veszélyesek lehetnek, és korábbi tevékenységük, magatartásuk alapján folyamatosan operatív ellenőrzés alatt álltak, egy esetleges „ellenséges” akció megakadályozása érdekében fokozottabban figyelték. A dokumentum szerint Udvardy Frigyes, Kasánszky Zsombor, Fodor Tamás, Bárkay Tamás, Gémes János, Fónay Jenő F-dossziés személyeket, valamint mindazokat, akik a küldöttségek várható mozgásának útvonalához közel laktak és korábban bármikor, bármilyen okból az állambiztonság látóterébe kerültek, fokozottan ellenőrizték.³¹ Június 4-én érkezett információ arról, hogy az állambiztonsági szervek által megfigyelt és „Diétás” fedőnéven nyilvántartott célszemély (dr. Pákh Tibor)³² „*nyílt vitát kíván folytatni*” a VSZ PTT ülésén a szovjet delegáció

29 == ÁBTL NOIJ 108. sz. jelentés, 1986. június 4.

30 == Uo.

31 == Az F-dosszié az operatív nyilvántartás egyik dossziétípusa volt, amelyet azokra nyitottak, akiket az ellenséges tevékenység alapján a társadalomra veszélyes elemként tartottak nyilván, és szükségesnek ítélték állandó ellenőrzésüket és kapcsolataik felderítését. Bővebben: Petrikné, 1999: 52. ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5. Udvardy Frigyest a Kasánszky Zsombor-féle szervezkedésben való részvétel miatt, szervezkedés vádjával tartóztatták le. 1962-ben, folytatólagosan elkövetett izgatás miatt három év börtönre ítélték. Kasánszky Zsombort 1957-ben röplapragasztás és politikai kijelentései miatt kicsapták a Madách Gimnáziumból, 1960 szeptemberében izgatás és szervezkedés miatt letartóztatták, 1962-ben államellenes szervezkedés kezdeményezése és vezetése miatt hat év börtönre ítélték, majd 1963-ban amnesztiával szabadult, végül 1967-ben betegség miatt szabadlábra helyezték. 1970-ig rendőrhatósági felügyelet alatt állt. Fodor Tamás színész, rendező 1983-ban részt vett az ún. „repülő egyetem” előadásain. Bárkay Tamást 1984-ben összeesküvés előkészülete vádjával tartóztatták le. Gémes János (Dixi) experimentális költő, előadóművész az 1960–80-as években a „Belvárosi Galéri” tagjaival, majd különféle alternatív művészi csoportokkal tartott kapcsolatot. Fónay Jenő 1956-ban a Széna téri forradalmi csoport helyettes vezetője volt. Szervezkedés, államtitoksértés, fegyverrejtegetés bűntette miatt 1957 októberében letartóztatták, előbb halálra, később életfogytiglani börtönre ítélték, 1963-ban szabadult. A Mélyéptervnél, majd a Vízitervnél mérnökként dolgozott, 1984-ben rokkantnyugdíjas lett.

32 == Dr. Pákh Tibor jogász, műszaki fordító, ismert ellenzéki aktivista, volt politikai fogoly. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatti tevékenységéért letartóztatták, szabadulása után folyamatosan tiltakozott a szovjet csapatok magyarországi jelenléte, Magyarország szuverenitásának durva megsértése miatt. 1971-ben „gyógyíthatatlan elmebetegnek” nyilvánították, mivel a börtönben éhségsztrájkba kezdett. 1981-ben – miután elvették az útlevelét – ismétlen éhségsztrájkba kezdett, ekkortól az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetben őrizték. Több nemzetközi szervezet és magyarországi ellenzéki személy tiltakozása nyomán végül kiengedték az intézetből, de útlevelét nem kapta vissza.

vezetőjével vagy egyik tagjával arról, hogy a Szovjetunió hogyan sérti meg a Magyar Népköztársaság (MNK) önrendelkezési jogát. Ezért a célszemély fényképét eljuttatták a biztosításban résztvevőknek, és fokozták a megfigyelését.³³ Pákh Tibor valóban megjelent június 9-én 13 órakor a szovjet delegáció programjának helyszínén, a Váci utcában, de a magyar állambiztonsági szervek – ismerve szándékát – előre felkészültek, és megakadályozták, hogy Gorbacsov közelébe jusson. Az v. Kerületi Rendőrkapitányságon előállították, ahol meghallgatásakor megerősítette, hogy *„ha módom volna rá, szívesen elbeszélgetnék Gorbacsov úrral Magyarország alapvető jogairól, önrendelkezési jogának megvonásáról”*. A Pákh elleni további eljárást mellőzték, mivel régóta *„ideggondozói ellenőrzés alatt állt”*, de tovább folytatták a vele szemben megkezdett preventív megfigyelést, bizalmas nyomozást, illetve ellenőrzést.³⁴

Hasonló kapcsolatfelvételi szándék húzódnhatott meg Rajk László esetében is, akinél az Orient Expressen történt vámvizsgálat során magyar és angol nyelvű szamizdatkiadványokat, plakátokat, rölapokat, valamint egy *„xerox-másolatot találtak, amely Gorbacsov elvtársnak volt címezve és a szovjet békemozgalom elnyomásáról”* számolt be.³⁵

Nemcsak a „politikai”, hanem a köztörvényes „veszélyes” és „különösen veszélyes” bűnözőket is szoros ellenőrzés alá vonták a látogatás idejére. Intézkedtek, hogy a Budapestre érkező és a fővárosi szállodákban megszálló nyugati és közkeleti országok állampolgárai fokozottabb megfigyelése, közülük a *„terrorcselekményre hajlamos”* egyének kiszűrése megtörténjék. Egy telefonon történt bejelentés szerint *„külföldi állampolgárok Gorbacsov elvtárs látogatásának idejére valószínűleg merénylet előkészítését tervezik”*.³⁶ A bejelentőt az állambiztonság meghallgatta, aki elmondta, hogy június 2-án a házuk melletti parkban külföldiek magyarul arról beszéltek, hogy Gorbacsov elvtárs érkezésekor Ferihegyen, vagy az Üllői úton, vagy a Parlamentnél bomba fog robbanni. A kémelhárítás értékelte a bejelentést, de úgy vélték, hogy az illető félreérthette a beszélgetést, mert az nem Gorbacsvra, hanem a szovjet–magyar labdarúgó-mérkőzésre vonatkozott.³⁷ (Ebben az időszakban zajlott a mexikói labdarúgó világbajnokság, ahol június 2-án játszották le a Magyarorszá–Szovjetunió csoportmeccset, amely 6:0-s szovjet sikert hozott...)

Az intézkedési terv szerint a BM Kormányőrség – együttműködve a kulturális elhárításért felelős állambiztonsági részleggel (BM III/III-4., majd BM III/III-5. osztály) – biztosítani kívánta, hogy a belső ellenzék és a Duna-kör tagjai részéről esetleg felmerülő akciókról időben értesüljenek, de arra is volt gondjuk, hogy a koráb-

33 == ÁBTL NOIJ 108. sz. Összefoglaló jelentés, 1986. június 4.

34 == ÁBTL NOIJ 112. sz. Összefoglaló jelentés, 1986. június 10.; ÁBTL 2.7.2. 33. d. Feljegyzés a szovjet küldöttséget provokálni szándékozó személy előállításáról, 1986. június 9.

35 == ÁBTL NOIJ 110. sz. Összefoglaló jelentés, 1986. június 6.

36 == ÁBTL NOIJ 109. sz. Összefoglaló jelentés, 1986. június 5.

37 == Uo.

ban már a BM látókörébe került politikailag veszélyes ideg- és elmebeteg személyek (45 fő) fokozott orvosi ellenőrzés és felügyelet alatt álljanak. Intézkedtek, hogy a fővárosi kommunális vállalatoknál (Elektromos Művek, BKV, Metro, Vízművek, Csatornázási Művek) a belső ellenőrzés szigorúbb legyen, a zavartalan üzemeltetést pedig biztosítsák. Június 5. és 10. között a 21.30 és 01.30 óra közötti időszakban figyelő-portyaszolgálatot szerveztek (CB-rádióval ellátott) önkéntes rendőri csoportokból.³⁸

A helyszíneken, objektumoknál és a várható útvonalaknál is névre szólóan és percre pontosan beosztották az operatív védelmet ellátó rendőri erőket és felelősöket. Így a Flamenco Szálloda, a Ferihegyi repülőtér, a szovjet nagykövetség, a Szovjet Kereskedelmi Kirendeltség, a Szovjet Kultúra Háza, a szovjet Aeroflot, a Román Nagykövetség és a Csehszlovák Nagykövetség épületei kerültek fokozottabb megfigyelés alá, valamint a küldöttség programjainak helyszínei. Ezek a tervezett ese-

A Szabadság tér helyszínbiztosítási vázlata a felállítási pontokkal és a parancsnok megfigyelési helyével.

38 == ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

A Parlament, illetve a Kossuth Lajos tér környékének helyszínbiztosítási vázlata a felállítási pontokkal és a parancsnok megfigyelési helyével.

mények az alábbiak voltak: a Hősök terén tervezett koszorúzási ünnepség, a Felvonulási téren található Lenin-szobor előtti, illetve a Szabadság téri megemlékezés, továbbá a Csepeli Szerszámgépgyár meglátogatása, a pesti belvárosi séta és a Meriklon gazdasági társulás meglátogatása. Ezenkívül az MSZMP KB székházát, valamint a Parlamentet is fokozottan biztosított helyszíneként jelölték ki.³⁹ Fennmaradt három térképvázlat is, amelyek Gorbacsov és kísérete kiemelt programjainak helyszínbiztosításáról tájékoztatnak. A Szabadság téri koszorúzás ideje alatt a teret és környékét 40 felállítási helyről, azaz olyan pontokról figyelték meg, ahonnan a legjobb rálátás nyílt az ellenőrzés alá vont területre, a parancsnok pedig az emlékműhöz közel helyezkedett el.⁴⁰

39 == Uo.

40 == Térképvázlat Mihail Gorbacsovnak az 1986. június 9-i Szabadság téri Szovjet Hősök Emlékművénél történő koszorúzás idejére megszervezett állambiztonsági biztosításáról. (A piros karikák a felállítási pontokat, az bekarikázott x jellel jelölt pont pedig a parancsnok elhelyezkedésének pontos helyét jelölik.) ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

A Váci utca és a Vörösmarty tér környékének helyszínbiztosítási vázlata a felállítási pontokkal és a parancsnok megfigyelési helyével.

A Parlament épületének, illetve a Kossuth Lajos tér és környékének biztosítására pedig kilenc felállítási helyet jelöltek ki, a parancsnok helye a Parlament főbejáratával szemben, a park jobb oldalán volt.⁴¹

A harmadik térképvázlat a szovjet pártfőtitkár és Kádár János, valamint feleségeik belvárosi sétájának útvonala mentén felállított operatív megfigyelőpontokat tartalmazza. A Váci utca Szabad sajtó út és Vörösmarty tér közötti szakaszán négy, míg a Vigadónál és környékénél egy ötödik önálló körzetet alakítottak ki, ahol mindegyik körzetnek külön állambiztonsági parancsnoka volt. A Szabad sajtó út és a Pesti Barnabás utca közötti, 1. számmal jelzett körzetben tíz felállítási helyet állapítottak meg, és a parancsnok helyét a Kígyó utca – Váci utca sarkán rögzítették. A 2. számmal jelölt körzetben hét felállítási hely és a parancsnoki megfigyelő pont (Váci u. 17. sz. alatti kapualj), míg a 3. számmal megkülönböztetett helyszínen

41 == Térképvázlat a Kossuth Lajos tér és környékének, Mihail Gorbacsov budapesti látogatásának idejére megszervezett operatív biztosításáról. ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

szintén hét felállítási hely és a parancsnok (Kristóf és a Váci utca sarka) „leshelye” lett kialakítva. A Vörösmarty tér és környéke lett a 4. számmal jelzett körzet, itt öt helyről és hatodikként a parancsnok megfigyelési pontjáról biztosították a területet. A pesti Vigadó tér és környéke volt az 5-ös megfigyelési körzet, itt voltak a legnagyobb számban kialakítva figyelőpontok, összesen tizenhatsz, míg a körzet parancsnoka a Belgrád rakparton helyezkedett el.⁴²

Természetesen figyelmet fordítottak Raisza Gorbacsova vidéki programjainak biztosítására is, aki június 10-én előbb Bács-Kiskun, majd délután Pest megyébe látogatott el. A Bács-Kiskun megyei programok biztosításában a helyi Rendőr-főkapitányság III/III. és III/II. Osztálya, a Közbiztonsági és Közlekedési Osztály, a Kecskeméti Rendőrkapitányság, a BM Kormányőrség Parancsnoksága és a BM III/III-A Önálló Alosztálya vett részt. A védelem kifejezetten „erős” volt: a helyszínen szolgálatot teljesítő hét operatív tiszt mellett szintén helyszínbiztosítási feladatokat látott el a kirendelt 14 közbiztonsági és közlekedési rendőr is. A biztosítás kiterjedt a városnézés, az egyes meglátogatott intézmények, az ebéd helyszíne fokozott figyelemmel történő kontrollálására, a felszolgált ételek és italok ellenőrzésére, illetve a közlekedés biztonságának megteremtésére. A helyszínbiztosításba beletartozott – még a biztosítás megkezdése előtt – az adott objektum átvizsgálása operatív, tűzrendészeti, balesetvédelmi szempontok alapján, majd a helyszínbiztosításban részt vevő operatív tisztek elfoglalták a felállítási pontokat. A városnézés során az útvonal mentén ugyanezen szempontok alapján biztosították a területet, ügyelve arra, hogy a séta alkalmával illetéktelen személy három méteren belül ne közelíthesse meg a vendéget. Az ebédet a helyszínen készítették el és a vendéglő saját személyzete szolgálta fel. A felszolgálásra került ételek és italok ellenőrzését a Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Rendőrorvosi Hivatal ellenőrizte. A vendégek útvonalán a Kecskeméti Rendőrkapitányság megerősített közbiztonsági szolgálatot szervezett, a látogatók gépkocsijait az E-5-ös úton a Kecskemét helységjelző táblától a Megyei Pártbizottság székházáig közlekedési URH szolgálati gépkocsi vezette fel és kísérte a programok befejezéséig. Az utazás biztosítását a BM Kormányőrség Parancsnoksága „utánfutó gépkocsival” is biztosította. A Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szerve a programok ideje alatt állandó rádióösszeköttetést biztosított a BM Kormányőrség Parancsnokság, valamint a Megyei Rendőr-főkapitányság ügyeletével, hívójele a „Pálma-10” volt.⁴³

A látogatásról tudósító sajtó tevékenységét pedig egy ellenőrzött névjegyzék alapján kontrollálták. A Megyei Kórházban és az ebéd helyszínén állandó orvosi és mentőügyeletet szerveztek. A látogatás (helyszín)biztosításában résztvevőket éles

42 == Térképvázlat Mihail Gorbacsov és kíséretének 1986. június 9-i belvárosi sétájának (Vörösmarty-tér, Váci utca és környéke) operatív biztosításáról. ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

43 == ÁBTL 1.12.4. 37. d. Raisza Makszimovna Gorbacsova elvtársnő és kísérete 1986. június 10-én Bács-Kiskun megyei látogatásáról készült biztosítási terve, 1986. június 6.

fegyverekkel látták el, az operatív tiszteket pisztollyal, póttárral, 10 db lőszerrel, míg a kormányőrség tagjainak pisztoly, póttár, 10 db lőszer, valamint tör és gumibot alkotta a felszerelését. Öltöztük az időjárásnak megfelelő polgári ruha volt.⁴⁴

A kétnapos Pest megyei programsorozatban a magyar állambiztonság, illetve a rendőrség állományából összesen 65 fő vett részt a biztosítási feladatokban. Mindegyik helyszínen a BM Kormányőrség Parancsnoksága 2. Osztályától kirendelt négy fő operatív helyszínbiztosító, valamint bünyügyi tisztek és közbiztonsági közlekedési rendőrök végezték az adott objektum és környékének biztosítását. Ez általános operatív helyzetértékelést, tűzszerészeti, tűzrendészeti, radiológiai és balesetvédelmi szempontú átvizsgálást jelentett. A helyszínbiztosítók felállítási helye így nézett ki: egy-egy fő a Nostalgia-háznál az érkezéskor, majd a belső udvaron, illetve egy-egy fő a Ferenczy Múzeumnál és a Kovács Margit Múzeumnál. A Dabasi Fehér Akác Vendégházában felszolgálásra került ételek és italok ellenőrzését a BM Kormányőrség Parancsnokság vegyésze végezte el. A közbiztonság és a közlekedés biztosítását a dabasi és szentendrei rendőrkapitányságok tagjai látták el, a kíséret gépkocsiját rendőri előfutó kísérte.

Hasonlóan a Bács-Kiskun megyei programok biztosításához, a BM Kormányőrsége Parancsnokság 2. Osztálya és a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság központi ügyelete itt is telefonon és URH rádió adó-vevő készüléken keresztül tartották a kapcsolatot egymással. A biztosításban résztvevők éles fegyverrel felszerelve (szolgálati pisztoly, lőszer) végezték feladatukat. A sajtó (MTI, TV, Rádió) tudósításokat készítő munkatársait előzetesen leadott és ellenőrzött névsor alapján választották ki.⁴⁵

Gorbacsov és feleségének, illetve a delegációk közlekedési útvonalainak biztosítását is fokozott figyelemmel alakították ki. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a június 8-án Gorbacsov és kísérete által is használt, a Béla király úti kormányzati vendégház és a Ferihegyi repülőtér közötti közlekedési útvonal állandó operatív védelmét csak 1988 nyaratól szervezték meg.⁴⁶ Ennek az útvonalnak a pesti szakaszát a BRFK III/III. Osztálya felügyelte, míg a budai oldalon az elhárítást a BM III/III-A Önálló Alosztálya. Az útvonalat a BM Kormányőrség jelölte ki.⁴⁷ A XII.

44 = = Uo.

45 = = ÁBTL 1.12.4. 37. d. Raisza Makszimovna Gorbacsova elvtársnő és kísérete 1986. június 10-én és 11-én Pest megyei látogatásáról készült biztosítási terve, 1986. június 9.

46 = = 1989 júliusától a biztosított delegációk felhajtási útvonalai (korábbi 1-es és 3-as forgalmi gócok) az alábbiak szerint alakultak: I. Széna tér 1–7. – I. Hattyú u. 18. – I. Vörösmarty u. 2–14. – I. Várkör u. 16. – II. Mátyás u. (Margit krt.) 1–105. és 2–85. – II. Kapás u. 48–50. – II. Bem József u. 7–9. és 22–24. – II. Tölgyfa u. 9–11. és 4–26. – II. Horváth u. 27. és 38. – II. Csalogány u. 55. – II. Lövőház u. 1–3. és 10. – II. Retek u. 2. – II. Moszkva (Széll Kálmán) tér 1–10. – XII. Moszkva (Széll Kálmán) tér 13–21. – XII. Krisztina krt. 1–5. és 2–4. ÁBTL O-20006/9. Összefoglaló jelentés az 1. sz. felhajtási útvonal elhárítási területének operatív helyzetéről, 1989. május 10.

47 = = ÁBTL O-20006/9. Határozat delegációk felhajtási útvonalain az operatív védelmi munka megszervezésére, 1988. június 17.

kerületi Béla király út 28. szám alatti B-250 fedőnevű objektum az MSZMP és a Minisztertanács meghívására hazánkba érkező külföldi párt- és kormányvezetők részére fenntartott vendégház volt. A komplexum négy darab egyemeletes villaépületből, egy darab földszintes házból, illetve kiszolgáló funkciót betöltő kisebb épületből állt. Ez utóbbiban tartózkodott a BM Kormányőrség Parancsnokság fegyveres őrsége is.⁴⁸

Az intézkedési terv szerint június 9-én, hétfőn a Béla király út és a Hősök tere közötti útvonalat(?), a Szabadság térig, majd Csepel és a belvárosi közötti útvonalat kellett biztosítani az állambiztonsági szerveknek. Ezután Gorbacsov és kísérete visszatért a Béla király úti szállásra, majd kis pihenő után a 11/a. kerületi Patakegyi út következett, s ezután az MSZMP KB székháza, majd ismét a Béla király úti útvonal, s a nap utolsó programjaként a parlamentbeli látogatás miatt hagyta el a kormány vendégházát, hogy este 10 óra után térjen haza.⁴⁹

Június 10-én a Varsói Szerződés tagállamai Politikai Tanácskozó Testületének tagjait a Feriegyi repülőtérrel fokozott biztonsági intézkedések közepette kísérték a szállásukra, a Flamenco szállodába, hogy aztán Gorbacsovval együtt egész nap a Parlamentben megtartott közös tárgyaláson tartózkodjanak. A küldöttség tagjainak elutazásakor, június 11-én a magyar állambiztonsági szerveknek ismét biztosítaniuk kellett a Flamenco szálloda és a Feriegyi repülőtér közötti útvonalat.⁵⁰

A maximális operatív védelem érdekében a fenti intézkedések mellett a BRFK állambiztonsági szerveinél háromfős ügyeleti szolgálatot is szerveztek az esetlegesen felmerülő rendkívüli események azonnali elhárítására. Ezenkívül operatív tisztekből álló, úgynevezett otthon ülő készenléti csoportot hoztak létre, amelyek feladata szintén az államellenes rendkívüli események elhárítása, illetve vizsgálása volt. Képeztek egy tízfős tartalék csoportot is, amelynek június 9. és 11. között adott esetben a helyszínbiztosítást kellett elvégezni. A BRFK állambiztonsági szervei természetesen szoros kapcsolatban álltak a BM III/III. Csoportfőnökséggel és a BM Kormányőrséggel is. Az 1986-ban érvényben lévő belügyminiszteri parancs értelmében ez utóbbi volt a felelős a biztosított vezetők, a magas szintű külföldi párt- és kormányküldöttségek részvételével szervezett programok, látogatások, rendezvények – a BM szervei által végzett biztosítási feladatok – koordinálására.⁵¹

Gorbacsov látogatásakor ez a belügyminiszteri parancs szabályozta a teendőket, de figyelemre méltó, hogy pár évvel később egy jóval részletesebb szabályozás

48 == ÁBTL O-20006/1. Jelentés a Béla király úti vendégház parkjába behatoló személyekről, 1975. január 24.

49 == ÁBTL 1.12.4. Terv Mihail Gorbacsov elvtárs látogatásának operatív biztosítására, 1986. június 5.

50 == Uo.

51 == ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 04/1975. sz. parancsa a Politikai Bizottság 1974. szeptember 24-i határozatának belügyminisztériumi végrehajtásáról, 1975. március 13.

került kiadásra. A rendszerváltás időszakában, 1989 áprilisában született parancs már sokkal kifinomultabb, körültekintőbb, „tapintatosabb”, hiszen úgy fogalmaz, hogy *„messzemenően figyelembe kell venni az érintett vezető politikai, közéleti tevékenységének konkrét körülményeit, a programja során vele kapcsolatba kerülő személyekkel, szervezetekkel való érintkezés általa szándékolt formáit, a programhelyek jellegét, sajátosságait. A biztosítás nem zavarhatja a vezető munkáját. [...] A biztosítás a szakmailag szükséges szintet és mértéket ne haladja meg. [...] az erők és eszközök elhelyezésénél kerülni kell a feltűnést, a látványosságot.”* Kádár és Gorbacsov, valamint feleségeik Váci utcai sétája alkalmával a tömegben való biztosítás problémája újszerű feladatot rótt a biztosítást végző szervekre, így az 1989-es parancsban már külön kitérnek egy hasonló szituációra is: *„...a védett vezetők közterületen való közlekedésének biztosítása során törekedni kell arra, hogy jelenlétének lehetőleg a spontán jellege érvényesüljön. A járőrelők távoltartása céljából udvarias határozottsággal akkor kell fellépni, ha az biztonsági okból szükséges, vagy a vezető a találkozást nem kívánja.”*⁵²

= = = Hogyan zajlott le a látogatás?

Mihail Gorbacsov és Raisza Gorbacsova budapesti látogatása a korszak egyik nagyszabású médiaeseménye volt. A pártsajtó már a megérkezésük előtti napokban a szovjet pártvezető látogatásával volt tele, s az érkezés napján a *Népszabadság* első oldalon köszöntötte a házaspárt, a televízió pedig élő, egyenes adásban közvetítette a Ferihegyen történő fogadtatási ceremóniát.⁵³ Az IL-62-es, CCCP 86494-es számú magángép déli 12 óra előtt pár perccel ér földet Ferihegyen. A Gorbacsov házaspárt elkíserte – többek közt – Vlagyimir Medvegyev, az SZKP KB titkára, Andrej Gromiko, az SZKP KB Politikai Bizottságának, a Legfelsőbb Tanács Elnökségének tagja, és Nyikolaj Rizskov, az SZKP KB Politikai Bizottságának tagja, miniszterelnök is. A korabeli tudósítások szerint a megérkezés pillanatában felzúgott a taps, lobogtak a zászlók, kattogtak a fényképezőgépek, és az eseményt a kamerák is megörökítették. Elsőként Kádár János üdvözölte Gorbacsovot, baráti öleléssel, kézfogással, majd a vendégek következtek. A fogadáson jelen volt Szűrös Mátyás, az MSZMP KB titkára, Kótai Géza és Radics Katalin, a KB osztályvezetői, valamint Rajnai Sándor, Magyarország moszkvai nagykövete is, aki korábban az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlások egyik megszervezője, a Nagy Imre és társai elleni vizsgálati eljárás irányítója, később pedig a magyar hírszerzés vezetője

52 = = ÁBTL 4.2. A belügyminiszter 8/1989. sz. parancsa a meghatározott hazai és külföldi személyiségek személyi védelmének kiemelkedő rendezvények, politikai események biztosításának, egyes fontos objektumok őrzésének belügyminisztériumi feladatairól, 1989. április 21.

53 = = Őszinte tisztelettel, barátsággal köszöntjük hazánkban Mihail Gorbacsov elvtársat! Népszabadság, 1986. június 7. 1.

volt.⁵⁴ A továbbiakban a vendégeket magyar (a III. kerületi Kiscelli utcai általános iskola tanulói) és szovjet úttörők virággal köszöntötték.⁵⁵

Gorbacsov és Kádár pár szót váltottak az összegyűlt ünneplő tömeggel, majd Gorbacsov az újságíróknak a tárgyalások kimenetelét firtató kérdésére azt válaszolta, hogy a „hagyományos testvéri együttműködés a garancia; sikeres lesz a budapesti látogatás”. Mialatt a fenti protokoll-események zajlottak, a háttérben egy – csak később tisztázott – „provokációs kísérlet” zajlott le: a Ferihegy 2. repülőtéren 13.30-kor, majd 13.49-kor – nem sokkal Gorbacsov és kíséretének megérkezése után – bejelzett a Pannónia Vállalat által üzemeltetett étterem pinceraktárnak a tűzjelzője. Az állambiztonság kiemelten védett objektumként természetesen folyamatosan biztosította a helyszínt, és megállapították, hogy az első alkalommal az ismeretlen tettes egy cigarettacsikket nyomott az érzékelőbe, míg 19 perccel később – feltehetően ugyanaz a személy – meggyújtott egy ott tárolt napernyőt.⁵⁶

A rögtönzött sajtótájékoztató után a pártvezérek kíséretükkel együtt kocsiba ültek, és útnak indultak kilenc dísz-rendőrmotoros kíséretében a budapesti belváros felé. Ezután a két főtitkár megbeszélése zajlott le, ahol „tájékoztatták egymást az MSZMP XIII. és az SZKP XXVII. kongresszusain hozott határozatok végrehajtásáról, véleményt formáltak a magyar–szovjet együttműködés eredményességéről, és a világpolitika, valamint a nemzetközi munkásmozgalom időszerű kérdéseiről. A két vezér kifejezésre juttatja a két ország árucsereforgalmának bővítését célzó törekvését, és hogy 1990 utánra is meg akarják hosszabbítani az együttműködési

54 = = Rajnai Sándor életrajzához bővebben: Krahulcsán, 2020: 67–87.

55 = = Mihail Gorbacsov Budapesten. Kádár János fogadta az SZKP KB főtitkárát. *Népszabadság*, 1986. június 9.

56 = = ÁBTL NOIJ 112. sz. Összefoglaló jelentés, 1986. június 10. Egy pár hónappal későbbi belügyi – „Piros” fedőnevű titkos megbízott által adott – jelentésből azonban kiderül, hogy a tüzeset valójában a személyzeti öltözőben keletkezett, és az elkövető, egy ott dolgozó 15 éves felszolgáló tanuló bevallotta, hogy véletlenül okozta a tüzet. Mivel az okozott kár jelentéktelen volt, és a tüzet ő maga oltotta el, nem vonták felelősségre, csupán más munkakörbe helyezték. ÁBTL 3.1.5. O-20004/2. Összefoglaló jelentés a Pannónia Szálloda- és Vendéglátó Vállalat Ferihegyi Igazgatóság operatív helyzetéről, 1986. december 16. A Pannónia Szálloda- és Vendéglátó Vállalat Ferihegyi Igazgatósága végezte a védett hazai és külföldi vezetők, delegációk utazásai során a repülőtéren, a Kormányváróban, illetve a repülőgépeken a fogyasztásra kerülő ételek, italok elkészítését, szállítását és felszolgálását. 1986-ban az igazgatóság gazdasági társulásra lépett a MALÉV-val, s így a vendéglátóipari üzemeltetést a Pannónia MALÉV GT néven végezte. A Ferihegy 1. Kormányváróban a legfelsőbb szintű pártdelegációk érkezései, elutazásai alkalmával a fenti feladatokat az MSZMP Külügyi Szálló munkatársai látták el, Gorbacsov budapesti látogatása alkalmával is, így feltehetően valóban csak egy unatkozó alkalmazott szórakozhatott a tűzjelző berendezéssel, kisebb riadalmat okozva a biztosítást végző állomány tagjai között. ÁBTL 3.1.5. O-20004/2. Összefoglaló jelentés a Pannónia Szálloda- és Vendéglátó Vállalat Ferihegyi Igazgatóság operatív helyzetéről, 1986. december 16.

modellt. Megállapították a KGST fontosságát és megállapodnak a 2000-ig szóló komplex program pontos végrehajtásában is.”⁵⁷

Raisza Gorbacsova vasárnap délutáni programja különleges volt, ekkor ugyanis meglátogatta a gazdagréti lakótelepet, ahol megtekintette a lakótelep kábeltelevíziós stúdióját, illetve a kerületi művelődési házat, ahol a lakótelepen élő képzőművészek képeit állították ki. Raisza Gorbacsova ajándékot is kapott, Csavlek András *A tavasz hullámai* című képét, amit ő egy Alekszej Szavraszov festményeit tartalmazó albummal viszonzott. Az ajándékozás után – természetesen nem spon-tán, hirtelen elhatározásból, hanem előre egyeztetett módon – meglátogatta ott-honában Cseh György autószerelőt és családját, majd egy kis sétahajózás követke-zett a Dunán, egy szárnyashajó fedélzetéről tekintette meg a várost Kádár Jánosné társaságában.⁵⁸

Másnap, hétfőn délelőtt Gorbacsov megkoszorúzta a Magyar Hősök Emlék-művét a Hősök terén, illetve a Felvonulási téren lévő Lenin-szobrot. Ezután a Szabadság téri Szovjet Hősök Emlékművének talapzatán helyezett el koszorút. A szimbolikus, gesztusokkal teli koszorúzások után feleségével együtt a Csepeli Szerszámgépgyárba látogatott, amit a gyárban megrendezett szovjet–magyar barát-sági nagygyűlés követett. Gorbacsov az üzemi munkaterületen végighaladva – le-térve a kijelölt útvonalról – több alkalommal is beszédbe elegyedett munkásokkal. Innen a pesti belvárosba siettek, ahol Mihail Gorbacsov és Raisza Kádár János és felesége társaságában a Váci utcában sétáltak, ami a korábban megszokott szov-jet pártfőtitkári látogatásokhoz képest merőben újszerű program volt. Pontban 13 órakor érkeztek a Váci utca – Kígyó utca torkolatához, ahol a főtitkárt és fele-ségét Szépvölgyi Zoltán, a Fővárosi Tanács elnöke, Szűcs Istvánné, az v. Kerületi Pártbizottság első titkára, és Szekeres László, a kerület tanácselnöke üdvözölte. Itt lepték meg a vendégeket a Münnich Ferenc (ma: Nádor) utcai általános isko-la úttörői, akik néhány oroszul elmondott kedves szóval és virágcsokorral köszön-tötték őket. Gorbacsov megköszönte, és a járókelők között sétálva, meg-megállva, többekkel beszélgetésbe elegyedett, s vidáman integetett az ablakokból bámsz-kodó helyieknek. Kicsit belerondított az idilli képbe – a tudósításokból persze ez kimaradt –, amikor „KGB ügynökök” egy személyt „nyakon ragadtak”, egy mási-kat pedig „földhöz vágta”. A nyakon ragadott személy angolul hangosan üvöltött, előbb azt, hogy „hagyjatok békén”, majd – állítólag – több „ellenséges” megjegyzést is tett a szovjet (vagy magyar) állambiztonságiak durva viselkedésével kapcsolat-ban. Richard Jeffes Riggins, az amerikai NBC tévétársaság operatőre kamerájával felvette a jelenetet, és azt a televíziós csatorna – állítólag – soron kívül le is adta.⁵⁹

57 == Mihail Gorbacsov Budapesten. Kádár János fogadta az SZKP KB főtitkárát. *Nép-szabadság*, 1986. június 9. 3.

58 == Uo.

59 == ÁBTL NOIJ 114. sz. Összefoglaló jelentés, 1986. június 12.

Gorbacsovot nem zavarta meg az incidens, mert ezután interjút adott a szovjet televíziónak, majd ismét autóba ült, és meglátogatta a pesthidegkúti Rozmaring Termelőszövetkezetet és a Meriklon Kutatási, Fejlesztési és Termelési Gazdasági Társulást, ahol a növénytermesztési biotechnológia legújabb eredményeivel ismerkedett meg. A késő délutáni órákban az MSZMP KB székházában a magyar testvérpárt Politikai Bizottságának és Titkárságának a tagjaival, valamint a Központi Ellenőrzési Bizottság (КЕВ) elnökével találkozott. Este pedig az MSZMP KB a szovjet vendégek tiszteletére az Országház Vadásztermében díszvacsorát adott.⁶⁰

Kedden, június 10-én délelőtt landoltak a Varsó Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés tagállamainak Politikai Tanácskozó Testülete ülésén részt vevő küldöttségek gépei a Ferihegyi repülőtéren, ahol a magyar párt- és állami vezetés tagjai fogadták a „testvéri szocialista országok” vezetőit, majd megkezdődött a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének ülése, ahol a fegyverkezési verseny megfékezéséről, és a feszült nemzetközi helyzetről volt szó.

Raisza Gorbacsova ezalatt Kecskemétre látogatott, ahol Romány Pál, az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottság első titkára fogadta. A kecskeméti látogatás délelőtt a megyei pártbizottságon kezdődött, majd innen az útjuk a Magyar Naiv Művészek Múzeumába, illetve a Szórakaténusz Játék Múzeumba vezetett. Egy rövid városnézés után Raisza Gorbacsova meglátogatta a Népi Iparművészeti Múzeumot, majd ebéd következett a Helvéci Állami Gazdaság Tanyacsárda Vendéglőjének különtermében.⁶¹

A délutáni program Pest megyei látogatással folytatódott. Raisza Gorbacsova és kísérete Dabason a Fehér Akác Termelőszövetkezet Vendégházában egy tájékoztatón vett részt, ahol a tsz elnöke, Kakucs Gabriella fogadta és kísérte el a további programokra. Itt megtekintette a Tejüzemet, meglátogatta a helyi Szakorvosi rendelőintézetet, egy háztáji gazdaságot és a tsz vendégházában egy díszvacsorán vett részt. A vacsora után visszautazott Budapestre.⁶²

A másnapi, szentendrei program 9.30-kor indult. Raisza Gorbacsovát és kíséretét az MSZMP Szentendrei Pártbizottságának székházában Rozgonyi Ernőné, a városi PB első titkára fogadta. A következő napirendi pont a Skanzenben történő látogatás volt, ahol megtekintette a Tiszatáji parasztházat, a templomot és a Száraz Malom műemlék épületegyütteseket. (A biztosítási terv értelmében a látogatás ideje alatt külföldi turistákat nem engedtek be a Skanzen területére.) Ezután látogatást tett a szentendrei Nostalgia-házban, illetve megtekintette a Ferenczy és a Kovács Margit Múzeum kiállításait, majd visszaindult kíséretével Budapestre.⁶³

60 == Mihail Gorbacsov látogatásának második napja. *Népszabadság*, 1986. június 10.

61 == ÁBTL 1.12.4. 37. d. Raisza Makszimovna Gorbacsova elvtársnő és kísérete 1986. június 10-én Bács-Kiskun megyei látogatásáról készült biztosítási terve, 1986. június 6.

62 == ÁBTL 1.12.4. 37. d. Raisza Makszimovna Gorbacsova elvtársnő és kísérete 1986. június 10-én és 11-én Pest megyei látogatásáról készült biztosítási terve, 1986. június 9.

63 == Uo.

Este a magyar fél (ismét) díszvacsorát adott a résztvevők tiszteletére a Parlament Vadásztermében, ahol Kádár János a magyar pártvezetés nevében, míg Erich Honecker, a Német Demokratikus Köztársaság képviselőjében, a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) főtitkáráként mondott pohárköszöntőt.⁶⁴ Szerda délután írták alá a vsz PTT közleményét, amely egy átfogó európai fegyverzetcsökkentési és leszerelési javaslatot fogalmazott meg, s délután ünnepélyes búcsúztatás közepette mind a külföldi delegációk képviselői, mind pedig a szovjet pártfőtitkár és felesége elutaztak Budapestről.⁶⁵

A látogatás rendben, nagyobb incidensek és botrányok nélkül zajlott le. Magyarország megmutatta a világnak, hogy képes egy nemzetközi mércével mérve is kimagasló jelentőségű tanácskozássorozat biztonságos megszervezésére, és hogy mennyire elkötelezett a vsz szövetségi rendszere mellett. A többnapos folyamatos készenlét és biztosítás elismeréseként Kádár egy héttel később a PB plénuma előtt javasolta, hogy a testület határozatában térjen ki a szervezők munkájának dicséretére: „...kérem, hogy a Politikai Bizottság hozzon egy belső határozatot, amelyben elismerését fejezi ki a Gorbacsov elvtárs látogatását és a Politikai Tanácskozó Testület ülését előkészítő és bonyolító politikai munkatársaknak párt és állami vonalon, továbbá a belügyi dolgozóknak, egészen a közlekedési rendőrökig bezárólag, akiknek nehéz munkájuk volt, és ezt tisztességgel és jól elvégezték, és még külön az ellátó szervek dolgozóinak.”⁶⁶ Nemcsak személyesen Kádár, de a belügyminiszter is elismerte a rendőrség és az állambiztonsági szervek munkáját, s így a szovjet pártfőtitkár látogatása és a vsz PTT megbeszélései alatt végzett munkájuk elismeréseként a fővárosi rendőrség állományából 42, míg a BRFK Állambiztonsági Szerv munkatársai közül 11 fő kapott elismerést.⁶⁷

Sajnos a korábbi – tanulmányom bevezetőjében felsorolt – államfői látogatások operatív biztosításáról nem maradtak fenn belügyi dokumentumok, így az állambiztonság, illetve a BM Kormányőrség és a rendőrség tevékenységét nem tudjuk összehasonlítani a Gorbacsov házaspár, illetve más védett személyek látogatásakor alkalmazott módszerekkel. Pedig különösen izgalmas kérdés lehetne az egyes külföldi titkosszolgálatok közti együttműködés mértékének, minőségének, a kapitalista, illetve a szocialista országok párt- és kormányfőinek látogatásakor alkalmazott eljárásoknak, technikai módszereknek a vizsgálata, hogy milyen különbségek, illetve hasonlóságok voltak/lehettek egy szocialista vagy éppen kapitalista

64 == A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete Budapesten, valamint Raisza Gorbacsova Kecskeméten és Dabason. *Népszabadság*, 1986. június 11. 1. és 3.

65 == Átfogó, konkrét javaslatok az európai fegyverzetcsökkentésre és leszerelésre. Közlemény és felhívás aláírásával befejeződött a budapesti tanácskozás, valamint Mihail Gorbacsov búcsúztatása. *Népszabadság*, 1986. június 12. 1.

66 == MNL OL 288. f. 5/971. ő. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1986. június 17-i üléséről.

67 == ÁBTL 1.12.2. 23. sz. emlékeztető az 1986. augusztus 18-i főkapitány-helyettesi értekezletről, 1986. augusztus 18.

államfő biztonságos itt-tartózkodásának megszervezésekor. Az kijelenthető, hogy a belügyi normák, parancsok egységesen „magyar és külföldi” személyek védelméről szólnak, nem tesznek különbséget szocialista vagy kapitalista államfő, pártvezető között. Így nem tudjuk megállapítani, hogy vajon a Gorbacsov-látogatás során kifejtett rendőri/állambiztonsági tevékenység kirívóan nagy, erősnek számított-e, vagy minden állami és pártvezető ugyanazt a biztosítást kapta.

Az viszont biztosan kijelenthető, hogy a védett személyek biztonságának megteremtése nem egyetlen szerv feladata volt. A Belügyminisztérium keretén belül a BM Kormányőrség parancsnoka koordinálta a többi belügyi szerv munkáját. Vagyis a területi (budapesti, megyei rendőrkapitányságok) rendőri erőket éppúgy, mint a központi és vidéki állambiztonsági szerveket, legalábbis az 1975-ben kiadott s még 1986-ban is érvényben lévő belügyminiszteri parancs szerint. Ugyanakkor az 1989-ben életbe lépett új belügyi norma a BM Kormányőrség parancsnokát kötelezte, hogy a biztosítási terveket jóváhagyásra a belügyminiszterhez terjessze fel.

A Gorbacsov-látogatással nem ért véget Magyarország diplomáciai „népszerűsége”: 1986 júniusában Budapesten folytatott tárgyalásokat Kenan Evran török köztársasági elnök, szeptemberben ismét nálunk járt H.-D. Genscher nyugatnémet és Peter Jankovitsch osztrák külügyminiszter, majd 1986 októberében Beatrix holland királynő, pár nappal később pedig Richard von Weizsäcker, az NSZK szövetségi elnöke látogatott hazánkba, és a sort még hosszan lehetne folytatni, de az már egy másik tanulmány témája lehetne.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.12.2. Budapesti Rendőrfőkapitányság állambiztonsági szerveinek és jogelődjeinek iratai
- 1.12.4. Megyei Rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinek és jogelődjeinek iratai
- 2.7.1. Napi Operatív Információs jelentések (NOIJ)
 - 45/78/10/107/1986. 1986. június 3.
 - 45/78/10/108/1986. 1986. június 4.
 - 45/78/10/109/1986. június 5.
 - 45/78/10/110/1986. 1986. június 6.
 - 45/78/10/112/1986. 1986. június 10.
 - 45/78/10/114/1986. 1986. június 12.
- 2.7.2. BM Tájékoztató jelentések, 1964–1990

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

O-20004/2. Delegációk, védett vezetők biztosítása céljából kiemelt vendéglátóipari objektumok

O-20006/1. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

O-20006/3. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

O-20006/5. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

O-20006/7. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

O-20006/9. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

O-20006/10. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

O-20006/14. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

O-20006/16. Rombolás és merénylet elhárítása céljából kiemelt objektumok környéke

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-635/3. Moszkva. Levelezés szovjet baráti szervvel

4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288. f. MSZMP központi szervei

5. cs. Politikai Bizottság

=== Hivatkozott irodalom ===

Bán (szerk.), 1986

Mihail Gorbacsov Budapesten. Az SZKP főtitkárának baráti látogatása 1986. június 8–9. Szerkesztette: Bán Éva. Kossuth Kiadó, Budapest.

Baráth, 2002

Baráth Magdolna: A Szovjetunió és Magyarország, 1988–1991. *História*, 7. sz. 17–19.

Baráth–Rainer, 2000

Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991. Szerkesztette: Baráth Magdolna – Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest.

Krahulcsán, 2020

Krahulcsán Zsolt: *Pártállambiztonság. Arcképek Kádár titkosszolgálatából.*

Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest.

Medgyesi, 2024

Medgyesi Konstantin: *Az utolsó magyar pártfőtitkár. Grósz Károly politikai életrajza.*

Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.

Petrikné, 1999

Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történeti Hivatalban. In: *Trezor 1. A Történeti*

Hivatal Évkönyve 1999. Szerkesztette: Gyarmati György. Történeti Hivatal,

Budapest. 29–60.

Takács, 2015

Takács Tibor: *Káderbiztonsági szolgálat. Védett vezetők és az állambiztonság a Kádár-korszakban.* A Hamvas Béla Kulturakutató Intézet kiadványa, Budapest.

==== Sajtó =====

Népszabadság

1984. február 4.

1986. június 7.

1984. február 5.

1986. június 9.

1984. április 13.

1986. június 10.

1984. április 15.

1986. június 11.

1986. június 5.

1986. június 12.

1986. június 6.

Kulcsszavak

=====

*hírszerzés, Kádár-rendszer, titkos állambiztonsági
eszközök és módszerek, ügynöki hálózat*

/ Gorbachev in Budapest /

Operational arrangements for the Soviet party general secretary's visit to Budapest in 1986

The protection of communist party leaders and party functionaries was provided by the Government Police of the Ministry of the Interior [Belügyminisztérium Kormányőrsége] together with the relevant department of the political police. They provided and coordinated the operational protection of top party and state leaders and high-level visitors to Hungary, including the operational provision of programmes for protected leaders.

This was also the case during the visit of Mikhail Sergeyevich Gorbachev, General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) and his wife, and during the meeting of the Political Consultative Council (PCC) of the Warsaw Pact member states in Budapest.

The visit of the Gorbachev couple to Budapest was one of the major media events of the era. In the days before their arrival, the press was already full of coverage of the visit of the Soviet party leader, and on the day of their arrival the *Népszabadság* newspaper greeted the couple on the front page, while the television broadcast live coverage of the welcome ceremony at Ferihegy Airport.

The visit, which lasted several days, and the series of meetings of the WP countries took place without any major incidents or scandals. Hungary showed the world that it was capable of safely organising a series of meetings of international importance and that it could provide security for one of the world's most closely guarded leaders. The article reconstructs the preparations for the operational security of the visit, the precautions taken and the reactions of the Hungarian political leadership.

Český Těšín határátkelő, Csehszlovákia, 1965.

Fortepan / Chuckyeager tumblr

===== Krajcsír Lukács =====

/// **Megtévesztésből jeles**

A csehszlovák állambiztonság Kámen fedőnevű akciója

== Bevezetés

Az 1948-as hatalomátvételt követően a Csehszlovákia Kommunista Pártja (*Komunistická strana Československa, CSKP*) számára az egyik legnagyobb kihívást Csehszlovákia határainak megfelelő ellenőrzése, az embercsempész-útvonalak kontroll alatt tartása, valamint a potenciális emigrálók beazonosítása és elfogása jelentette. Különösen azok okoztak sok fejfájást a hatóságoknak, akik az amerikaiak által megszállt német területekre (Bajorország) kívántak eljutni, hiszen a terep megfelelő ellenőrzésének nehézsége, a már működő embercsempész-hálózatok tevékenysége és a nyugati szolgálatok segítségével egyaránt hozzájárult a sikeres szökésekhez. Mivel ekkoriban még nem létezett egységes határőrző szerv, a többi fegyveres testülethez¹ hasonlóan az 1945-ben felállított csehszlovák Állambiztonság (*Státní bezpečnost, StB*) szintén kivette részét a feladatból. Viszont néha elég szokatlan eszközökkel és módszerekkel élt: nemcsak saját embercsempész-hálózatokat működtetett, hanem álhatárátkelőket hozott létre, ahol amerikaiaknak és németeknek beöltözött StB-ügynökök várták a potenciális emigrálókat, elhítelve velük, hogy már a „szabad

¹== Egészen a Határőrség (*Pohraniční stráž*) 1951-es felállításáig nem létezett egységes, egész Csehszlovákia területére kiterjedő határellenőrző szerv. Bár hivatalosan az 1945-ben létrehozott belügyi Nemzetbiztonsági Testületnek (*Sbor národní bezpečnosti, SNB*) egyik legfontosabb feladata volt a határvédelem (kezdetben három határőrző ezredet állítva ki ebből a célból), de minden jelentősebb minisztériumnak és fegyveres testületnek megvolt a saját, határellenőrzési feladatokat ellátó részlege/egysége – sőt külön volt a cseh és külön a szlovák részekben. Így az SNB-nek legtöbbször bizonyos határszakaszokat és feladatokat, illetve ügyeket át kellett adnia a Csehszlovák Hadseregnek, a rendőrségként funkcionáló Közbiztonságnak, a szlovák részekben működő nemzetbiztonságiaknak és az Ukrán Felkelő Hadsereg miatt létrehozott Határmenti Területek Biztosítása nevű egységeknek, az akkoriban még teljesen elkülönülve működő Pénzügyőrségnek és Vámügyőrségnek, a Népi Milíciáknak, valamint az Állambiztonságnak – mindezekből kifolyólag gyakran egymással is rivalizáltak, nem osztottak meg minden határvédelemmel kapcsolatos információt, és még lejárató tevékenységet is folytattak egymás ellen.

világban” járnak. A majdnem három éven át működő operatív akciónak a *Kámen* (‘kő, határkő’) fedőnevet adták. Ezt a rendszerváltás és a szétválás utáni cseh és szlovák történetírás az egyik leghírhedtebb, legkiterjedtebb és a máig legtöbb megválaszolatlan kérdést maga után hagyó StB-műveletként tartja számon – népszerűségét jól mutatja, hogy monográfiák, dokumentum- és egész estés filmek tucatjai, sőt még egy német nyelvű musical (!) is készült belőle.²

Ennek a tanulmánynak a célja, hogy a magyar olvasóval is megismertesse a *Kámen* történetét, miközben betekintést nyújt a Magyarországgal szomszédos Csehszlovákia állambiztonsági szervének gyakorlati működésébe is. Mivel a magyar történetírás egyáltalán nem foglalkozott a témával, a tanulmány alapját a prágai Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában (*Archiv bezpečnostních složek, ABS*) fellelt dokumentumok adják.³ Az archívumi források ugyanakkor hiányosak és nem egy esetben ellentmondásosak is, ezért szükségessé vált a témát feldolgozó legfontosabb angol és cseh nyelvű szakirodalmat éppúgy áttekinteni, mint a cseh médiából származó néhány releváns cikket idézni.

= = = Minden kezdet rejtélyes

A *Kámen*-akció *végrehajtásával* a csehszlovák Belügyminisztérium (*Ministerstvo vnitra*) BAa jelzésű Belső Államvédelmi Főcsoportfőnöksége (*Vnitřní státní bezpečnost*) követésekre és nyomozásokra szakosodott IV. csoportfőnökségének 3. részlege (*oddělení*) foglalkozott, amely egyben a „provokációs” műveletek megszervezéséért is felelt. Ezzel párhuzamosan adminisztratív, anyagi és személyzeti segítséget kaptak az StB Budějovicében, Karlovy Varyban, Klatovyban és Plzeňben lévő megyei (*kraj*) parancsnokságaitól. Továbbá néha az amerikai hadsereg kémelhárító szerve (*Counterintelligence Corps, CIC*) elleni küzdelemre „szakosodott” 28. *részleg* és az *amerikai állampolgárok elleni* tevékenységekkel foglalkozó 29. *részleg* információkkal és tanácsokkal látta el őket.⁴

A cseh állambiztonsági levéltár anyagai, illetve a témát feldolgozó szakirodalom több tucatnyi akcióban részt vevő tiszt és alkalmazott nevét sorolja fel, de a főszereplőnek rendszerint egy „trojkát” neveznek meg: Evžen Abrahamovičot (gyakran használt álneve *Dr. Evžen Breza*), Amon Tomašoffot (fedőnevei: *F-7, Tony*) és Emil Orovant (fedőnevei: *Oliva, Oto*). A köztük lévő erős köteléket tökéletesen ismerteti az egyik értékelés, melyben azt írták, hogy „*az egész trió egy kollektívának tűnik, amelynek tagjai nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz, noha egye-*

2 = = Krupka, 2024.

3 = = Egészen pontosan a K fondban (*Svazková agenda*, Operatív akták; a továbbiakban: f. K.) fellelt Különleges vizsgálati anyagok (*Sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, ZV*) 122-es jelzésű kötetei.

4 = = ABS, f. K., ZV-122MV Č.j. 00250/Z-63, Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.; ABS, f. K., ZV-122MV, Záznam pohovoru s. Evžem Abrahamovičem [Evžen Abrahamovičcsal készített interjú átirata], 1963. január 25.

lőre a függési viszonyok nem ismertek, és éppúgy ismeretlen célok elérése érdekében dolgoznak együtt”.⁵

Evžen Abrahamovič (1921–2013) a gimnáziumi évei alatt aktív közösségi és szervezési feladatokat látott el a fiatalokat tömörítő, baloldali cionista szervezetekben. Ezért és a kommunista eszmék nyílt hirdetése miatt az 1939-es német megszállást követően az auschwitz-i koncentrációs táborba zárták, majd *később elhurcolták Dachaubába*, de sikerült túlélnie a szörnyűségeket. 1946. január 1-jén belépett a CSKP-ba, és orvosi tanulmányokat folytatott a *Károly Egyetemen*. Az egyetemi évei alatt bekerült a Nemzetbiztonsági Testületbe (*Sbor národní bezpečnosti, SNB*), és rohamos gyorsasággal emelkedett fel a ranglétrán – az 1948-as kommunista hatalomátvétel idején már állambiztonsági hadnagyként szolgált. Bár eredetileg a Prágai Biztonsági Főosztály (*Zemský odbor bezpečnosti Praha, ZOB-P*) angolszász ügyekkel foglalkozó osztályain dolgozott, de 1948 elején átirányították a BAa IV. csoportfőnökséghez, és kinevezték a 3. részleg helyettesének.⁶

Amon Tomašoff (1922–1953) egy pozsonyi zsidó ügyvédcsalád gyermeke volt, akinek a szülei megengedhették maguknak, hogy egy londoni reálgimnáziumban (*Sir John Cass Institute*) taníthassák a fiukat. Az 1938-as *müncheni döntés* után már nem tért vissza Csehszlovákiába. Először angol gazdáknál dolgozott, majd a második világháború kitörése után csatlakozott a norvég haditengerészethez – innentől kezdve annyira kalandos és kusza a története, hogy a róla tanulmányt író történészeknek (például Prokop Tomeknek) sem sikerült pontos képet kapniuk az illető valódi életútjáról, mivel önéletrajza tele van erős túlzásokkal és ferdítésekkel.⁷ Egy dologban viszont kétségtelenül igazat mondott, és ennek valódiságáról az állambiztonsági tiszték szintén meggyőződhetnek: a nyelvek csak úgy ragadtak a férfit, hiszen Tomašoff tudott vagy legalábbis értett angolul, arabul, dánul, franciául, hindiül, lengyelül, magyarul, németül, norvégul, oroszul, olaszul, spanyolul és svédül.⁸ A háború után visszatért Prágába, és először külpolitikai újságíróként próbált meg elhelyezkedni. Csakhogy amikor Dániába készült tudósítónak, és a vízumigényléshez kikérte az erkölcsi bizonyítványát, a hatóságok kihallgatták, s feltűnt nekik Tomašoff rendkívüli „sokoldalúsága”. Abrahamovičhoz hasonlóan először a ZOB-nál kapott állást, de a Belügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy ő egy „*univerzális ügynök*”, vagyis „bármely területre és akármelyik országban alkalmazható”.⁹ Bár az év végére már „elbocsátották” a ZOB-ból, és „*látványosan elutasították*” a CSKP-ba való felvételét, ez valójában mind Tomašoff fedését szolgálta,

5 = = A belügyi jelentést idézi Tomek, 2005: 10.

6 = = ABS, f. K., ZV-122MV, BAa IV. sektor. Jelentés, dátum nélkül.

7 = = Tomek, 2005: 6–7.

8 = = ABS, f. K., ZV-122/A MV. List Tomašoffa [Tomašoff levele], dátum nélkül.

9 = = ABS, f. K., ZV-122 MV. Záznam pohovoru Zdenkem Kettnerem [Zdeněk Kettnerrel készített interjú átirata], 1963. január 8.

ezáltal hitelesítve a „kommunistaellenes” újságíró imázsát. A kezdetben F-7-es kódjelzésű, a „Tony” fedőnevet kapó férfit hamarosan a kényes külföldi megbízások vártak – sajnos a levéltári dokumentumok hiánya miatt az 1948 előtti időszakra vonatkozóan a cseh és szlovák historiográfiának mindösszesen egyetlenegről van biztos tudomása, amikor beszivárgott egy Belgiumban működő emigráns csoportba, és belülről verte szét azt.¹⁰

Emil Orovan (1922–?) már gyerekkorában szimpatizált a szocialista eszmékkel, és „elszántan küzdött a munkásosztály jogaiért”. Csehszlovákia megszállása után először Szlovákiába, végül Palesztinába utazott, és csatlakozott a második világháború közel-keleti és észak-afrikai hadszíntereit végigharcoló II. csehszlovák gyalogosászlóaljhoz. A háború után elsőik között lépett be az új Belügyminisztériumba, és a ZOB-nál kezdte meg a pályafutását, mint az angolszász ügyekkel foglalkozó szakértő. A BAa IV. csoportfőnökségnél kötött ki és egészen 1949. május 1-jéig annak vezetőhelyettese volt. „Oliver” fedőnév alatt tevékenykedett és több letartóztatást vezetett le, illetve nyomozást végzett, de lényegében megkerülhetetlennek számított mindenfajta angolszász vonatkozású ügyben.¹¹

Bár a korábban említett „trojka” tekinthető a *Kámen*-akció központi szereplőjének, rajtuk kívül szükséges még néhány másik személyt is bemutatni, akik tevékenyen hozzájárultak az egész művelethez. Az egyik ilyen a „Jonny” fedőnevű František Hejný volt. A harminc év körüli prágai lakost jelölték ki a fedett embercsempészet-hálózat vezetőjének, aki kezdetben Josef Janoušekkel¹² együtt szervezte a kiutazásokat és tartott fenn kapcsolatokat a különböző csehszlovák határrendészeti szervekkel. Nagyon fontos még kitérni Stanislav Liška (1911–1980) századosra, a délnyugat-csehországi Domažlicei járás határvédelemmel foglalkozó SNB-erőinek parancsnokára is. Ő már a német megszállás előtt a régióban szolgált, és a háború alatt alaposan kiismerte a környéket. Ezért rábízta a Všeruby határátelők ellenőrzését, mivel ez a csehszlovák–német határ egyik legnehezebben védhető, ellenőrizhető szakaszán feküdt. Amiről viszont nem tudtak a csehszlovák hatóságok, hogy az amerikai CIC már 1945 végén beszervezte Liškát, aki rendszeresen adott át információkat a csehszlovákiai történeésekről és a határokon zajló mozgásokról.¹³ 1947-ben felvételt nyert a CSKP-ba, és mivel az SNB egyik legsikeresebb határavadász egységét vezette az 1948-as kommunista hatalomátvétel idején, az StB bevonta a készülő műveletbe – természetesen közben nem sejtve, Liška milyen szolgálatot tesz az amerikaiaknak.

10 = Tomek, 2005: 13–14.

11 = ABS, f. K., ZV-122MV. Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

12 = Janoušeknek egy idő után elege lett az egész átverésből. 1948 májusában Pozsonyban keresztül megpróbált átszökni Ausztriába, de az „embercsempész kollégája”, egy bizonyos „Hardy” (aki a feltételezések szerint valójában az StB *agent provocateurje* volt) feldobta őt, és határátlépési kísérlete során letartóztatták. Későbbi sorsáról nincs információ.

13 = Šiška, 2019.

Miközben a *Kámen*-akció résztvevőit illetően nincs vita a témával foglalkozó szakirodalomban, addig más területen még mindig sok a kérdőjel. Például arról, hogy mikor „élesztették” a műveletet. Annyi biztos, hogy az 1948-as februári kommunista hatalomátvétel után indították el, de az évekkel, évtizedekkel későbbi kihallgatások során szinte mindegyik részt vevő StB-tiszt más-más kezdődátumot adott meg – még az egész akció végrehajtásáért felelős Abrahamovič sem tudta (akarta?) pontosan megmondani.¹⁴ Ennél még rejtélyesebb, hogy valójában ki tekinthető az igazi ötletgazdának: saját csehszlovák elképzelés vagy más ország(ok)-tól átvett módszer volt-e? Az állambiztonsági levéltári források egy része és Tomek történész az 1956-ban disszidált StB-tisztre, Miroslav Pich-Tůmára hivatkozva azt állítja, hogy az egész Josef Stehlíknek, az StB Plzeňi Területi Iroda vezetőjének fejéből pattant ki.¹⁵ Ugyanakkor a feldolgozott állambiztonsági levéltári források másik fele azt állítja, hogy valójában Tomašofftól származik az ötlet. Miután az F-7-es ügynök végzett a belgiumi kiküldetésével, a Csehszlovákiába való visszatérése során megállt pihenni a németországi Passauban. Itt találkozott a második világháború alatt megismerkedett amerikai katonákkal, köztük a CIC-ügynökeivel is, például Andrew Gruber nevű törzstiszttel (*field officer*) – aki tévesen azt hitte, hogy Tomašoff valójában a nyugati ügynökségek szolgálatában álló fedett ügynök. A beszélgetésük során utóbbi megtudta, hogy miképp zajlik a német határőrök által elfogott, de amerikaiaknak átadott (nem csak csehszlovák) menekültek kihallgatása, elszállásolása vagy esetleges visszatoloncolása. Többek között megismerte a kommunisták kiszűrésére használt módszereket; például olyan kérdéseket tettek fel a csehszlovák emigrálóknak, hogy „*mit gondolnak Benešről, Jan Masaryk külügy-miniszterről, vagy a kommunista belügyminiszter Václav Nosekről?*”¹⁶ Amikor Tomašoff visszatért Csehszlovákiába, a feljebbvalóinak felvetette egy „álhatárral” kapcsolatos javaslatát – és azonnal megkapta a zöld jelzést a Belügyminisztériumtól.¹⁷

Igor Lukeš történész viszont a kutatásai során arra jutott, hogy a csehszlovákok valójában csak átvették és a helyi viszonyokhoz igazították a szovjet Belügyi Népbizottság (НКВД) által előszeretettel alkalmazott módszert. A szovjet belbiztonsági erők ugyanis már a második világháború előtt saját álembercsempész-hálózatokat hoztak létre, hamis papírokat és útleveleket állítottak ki és elvitették a potenciális emigrálókat a Szovjetunió balti államokkal és Lengyelországgal közös határszaka-szaíra. Itt eljátszották velük a „határátlépést” és azt is, hogy az ottani hatóságok hallgatják ki őket. A megkönnyebbült „emigrálók” ezután szinte mindent elmondtak az útról, a szervezkedésről és a további lehetséges követőikről, rokonaikról, ismerő-

14 = = ABS, f. K., ZV-122MV. Záznam pohovoru s. Evžem Abrahamovičem [Evžen Abrahamovičossal készített interjú átirata], 1963. január 25.

15 = = ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.; Tomek, 2005: 18.

16 = = ABS, f. K., ZV-122/A MV, Tomašoff jelentése, 1948. március 9.

17 = = Tomek, 2005: 15.

seikről, ezután az NKVD-ügynökök felfedték a kilétüket, letartóztatták az illető(ke)t, és a kihallgatás során megnevezett személyeket munkatáborokba zárták. Ennek a gyakorlatnak a második világháború után sem vetettek véget: dezertálásra bírták a Vörös Hadseregnek Németország területén állomásozó katonáit, akiket, miután átlépték az „álhatárt” és kihallgatták őket, legtöbbször a helyszínen kivégezték.¹⁸

Bár a *Kámen*-akció pontos eredete körül még mindig sok a kérdőjel, annyi bizonyos, hogy magáról a műveletről nem született egységes forgatókönyv, amelyet az StB mindenhol és minden körülmények között alkalmazott volna. Ehelyett egy „kiinduló” minta létezett, de az teljes mértékben a részt vevő állambiztonságiakra volt bízva, hogy miképp illesztik a körülményekhez, a környezethez és az áldozatokhoz, ezáltal nagy rugalmasságot biztosítva az *agent provocateur*ökből álló hálózatnak a „finomhangoláshoz”.

A *Kámen*-akció három legfontosabb szereplője.

Forrás: Youtube.com

= = Eljutás az „álhatárhoz”

A *Kámen*-akció kiindulópontja kezdetben Prága volt, az StB csak a fővárosban vagy annak közvetlen agglomerációjában élő ellenzéki és antikommunista egyénekre koncentrált. Viszont miután a Belügyminisztérium megyei kirendeltségeit jobban bevonták a folyamatba, már Brnóban, Klatovban és Plzeňben is zajlottak a „táborzások”. Az állambiztonság legelőször olyanokat választott ki, akik ismertek voltak a kommunista rendszerrel és párttal szembeni kritikáikról, netán valamiféle aktív politikai, gazdasági, kulturális stb. tevékenységet folytattak a két világháború közötti időszakban vagy a Harmadik Köztársaság (1945–1948) alatt. Ezenkívül

¹⁸ = = Lukes, 2011: 2.

külön hangsúlyt fektettek azokra a katonákra, akik a második világháború alatt a nyugati szövetségesek parancsnoksága alá tartozó valamely csehszlovák kontingensben harcoltak, mint a II. Csehszlovák Gyalogoszászlóalj–Kelet, a Brit Királyi Légierő (RAF) 3II. csehszlovák bombázó-, valamint 3IO. és 3I2. vadászszázada vagy a nyugat-franciaországi hadszíntéren küzdő I. független csehszlovák páncélos dandár.

A kiszemelt áldozatokat először egy olyan StB-ügynök kereste fel, aki az amerikai nagykövetségen dolgozó vagy üzleti világban jártas amerikainak adta ki magát. Miután az *agent provocateur* szóba elegyedett a célszeméllyel (néha annak párjával, feleségével, barátaival), közölte vele, hogy ő valójában a CIC alkalmazottja,¹⁹ és – az StB-be beépített kettősügynökök révén – információi vannak arról, hogy hamarosan le fogják tartóztatni az illetőt. Azért, hogy növeljék az áldozatra nehezedő nyomást, még a megkeresés előtti napokban „látványosan” követték az utcán, házkutatást tartottak nála (nem tüntetve el a nyomokat), ismeretlen telefonhívásokat kapott (sokszor nem szóltak bele), vagy letartóztatták a családtagjait/ismerőseit, ezáltal erősítve a célszemélyben azt az érzést, hogy sürgősen el kell hagynia az országot, mert hamarosan ő is sorra kerül. Amennyiben az áldozat kételkedett volna, hogy az amerikaiak egyáltalán miért vesződnek annyit a figyelmeztetésével és kimenekítésével, akkor a CIC-ügynök biztosította őt, hogy a kapcsolatai/tapasztalatai/tudása nagy hasznára lehetnek az Egyesült Államoknak és a „szabad világnak”, s ezért bármilyen kockázatot hajlandóak vállalni. Ha a célszemély beleegyezett az „amerikai segítségbe”, akkor a fedett StB-ügynök nem adott neki sok gondolkodási időt, mindössze egy telefonszámot vagy egy találkozási pont címét tartalmazó cetlit nyomott a kezébe azzal a kiegészítéssel, hogy mindössze pár óra, maximum egy nap áll a rendelkezésére a dolgai rendezésére és az útra való felkészülésre.

Ezen a papíron a már említett Josef Janoušek és/vagy František Hejný elérhetőségei voltak feltüntetve – miután viszont Janoušek megpróbált megszökni az országból, az StB inkább a saját *agent provocateur*jeit alkalmazta a feladatra, többségében nőket (pl. Milena Marková), hogy így oszlassák el az áldozatok kezdeti bizalmatlanságát.²⁰ Természetesen az embercsempészek még inkább sürgették a menekülni vágyókat, de tekintettel az idő rövidségére, „nagyvonalúan megengedték”, hogy az áldozat a nála lévő készpénzzel, ékszerrel vagy bármilyen könnyebb ingóval fizessen. Sőt arról is biztosították az illetőt, hogy majd az amerikaiak fogják kifizetni a különbözetet, ezzel is erősítve azt az illúziót, hogy az áldozat mennyire fontos és különleges a Nyugat számára. Átlagosan 7–10 000 csehszlovák koronában²¹ (Kčs) határozták meg az összeget, de egyes jómódú családok esetében

19 == Néha viszont az *agent provocateur* azt mondta az áldozatnak, hogy ő az 1946-ban alapított Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (*International Refugee Organization, IRO*) tisztviselője.

20 == ABS, f. K., ZV-122MV, Čj. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

21 == Az 1950-es években a csehszlovák korona árfolyama: 1 dollár = 7 korona, 1 rubel = 1,8 korona, 1 korona = 1,6 forint.

nem volt ritka, hogy 70 000 korona „csempészdíjat” kértek el.²² A szervezők rendszerint megtiltották a „leendő határsértőknek”, hogy bármiféle tömegközlekedési járművet vegyenek igénybe. Ha az illetőnek volt saját gépkocsija vagy motorkerékpárja, azt is kockázatosnak minősítették, mert a magyarázatuk szerint a rendszám alapján arra már vadásznak a hatóságok. Ezért egy előre megbeszélt helyen az embercsempészek saját – valójában a Belügyminisztérium tulajdonába tartozó – autón, teherautón vitték el az áldozatot. Amennyiben szükségessé vált a pihenő, vagy el kellett tölteni valahol egy éjszakát, akkor a délnyugat-csehországi Kdyněben lévő „Kék Csillag” (*Modrá hvězda*) nevű szállodát használták – ahol csak StB-tisztek és ügynökök tartózkodtak, és adták ki magukat turistáknak vagy a személyzet tagjainak. Itt az „emigrálók” teljes ellátást kaptak, miközben biliárdoztak és a tulajdonos feleségével beszélgettek, aki igyekezett megnyugtatni őket, és bátorságot önteni beléjük az előttük álló úthoz. Miután elhagyták a szállodát, a célszemélyt a német területekkel határos cseh vidékre vitték. Ezt azzal magyarázták, hogy egyedül csak a bajorországi szakaszon állomásoznak amerikaiak – ezzel még hihetőbbé téve a műveletet, mert a többenél, vagyis Ausztria északi részén (1955-ig) és a később-

A Kámen-akció legfontosabb átlátárátkelőhelyei 1948–1952.

Forrás: Lukes, 2011: 4.

²² = Lukes, 2011: 5.

bi Német Demokratikus Köztársaság területén a szovjetek állomásoztak, így ott eleve kudarcra lett volna ítélve bármiféle próbálkozás.

A *Kámen*-akció kezdeti, legjobban kidolgozott és lényegében legtöbbször alkalmazott átkelési pontja Všeruby volt, de további hamis határátkelőket építettek ki Aš, Cheb, Domažlice, Kdyně, Svatý Kříž, Tři Sekery u Mariánských Lázní mellett is, igaz, ezekről jelenleg már lényegesen kevesebb adat ismert. A *Kámen*-akcióban az egyik fő szempont az volt, hogy a terep legyen nehéz, de nem átjárhatatlan, illetve a környéken lévő településeken vagy ne lakjon senki, vagy csak a rendszerhez hű személyek. Így nem meglepő, hogy a csehszlovák hadsereg által pár évvel korábban kitelepített szudétanémet falvakat érte az a „megtiszteltetés”, hogy ők kaphatták meg a „bajor település” szerepét. Ugyanis látva a német építészeti stílust és feliratokat (a cseh nyelvűeket eltüntették), a „határsértő” tényleg úgy érezhette, hogy már Nyugat-Németországban jár. Mivel a bajor–csehszlovák határ mentén élő szudétanémetek helyére rendszerhű cseheket és szlovákokat telepítettek be, az StB-nek attól sem kellett tartania, hogy valaki esetleg figyelmezteti az áldozatokat a csapdára.²³

= = = (Vissza)szökés

A tanulmányban a *Kámen*-akció gyakorlati végrehajtását ismertetem, méghozzá Všerub u Domažlic példáján keresztül, amit az állambiztonsági iratokban és a szakirodalomban a leggyakrabban említenek. Ennek határában helyezkedett el a Myslív nevű község, melynek egykori létezésére már csak egy transzformátor torzója utal.²⁴ Az áldozatot egy magát helyi embercsempésznek vagy korrupt határőrnek kiadó személy várta a találkozási ponton. A „határátlépést” mindig sötétedés után vagy ködös időben kísérelték meg, sohasem fényes nappal, jó időjárási körülmények között, így az emigráló mindig ki volt szolgáltatva az embercsempésznek, aki megszabta az irányt, elmondta a főbb jelszavakat, köszönési formákat, neveket, amelyeket az átengedés érdekében közölnie kell a „német határőrökkel”. Ha a „szárazföldi révést” esetleg a motivációjáról faggatták, akkor rendszerint anyagi nehézségekkel vagy bosszúval (pl. szudétanémet rokonait, ismerőseit kitelepítették) indokolta a részvételét, miközben folyamatosan siettette a „határsértőket”, kérte a pénzt, és aggodalmaskodott a csehszlovák határőrök jelenléte miatt, ezáltal is hitelesítve az egész színjátékot.

Všerub u Domažlic mellett állomásozott az SNB egyik határszázada, amelyet a már említett Stanislav Liška százados vezetett. A művelet vezetői parancsba adták neki, hogy a beosztottjait ne a valódi határvonalon, hanem attól maximum

23 = = Jandečková, 2013: 87.

24 = = 1930-ban 56 ház állt és körülbelül 266 szudétanémet élt Myslívben. 1946-ban kitelepítették őket, helyükre „megbízható cseheket” költöztettek be, de aztán 1950-ben őket is átköltöztették.

két kilométerrel hátrébb állomásoztassa és járőröztesse, de ha az StB épp emberhiánnyal küszködött, akkor mindig tőle „kértek kölcsön” megfelelő személyeket.²⁵ Sőt néha Liškát arra kényszerítették, hogy tegyen úgy, mintha régi ismerőse és testvére lenne a „Jonny” fedőnevű embercsempész, s a százados maga vezesse át az emigrálót az álhatáron. Ugyanis a rangját felhasználva meg lehetett magyarázni a „határsértőknek”, hogy miért engedik át őket olyan könnyen az SNB-ellenőrzőpontokon, vagy honnan ismeri ilyen jól a határőrök beosztását, hogy mindig el tudják kerülni őket.

A Všerub u Domažlic – Myslív vonalon egy tó mellett történt meg a „határát-lépés”: az elhelyezett táblák szerint az út egyik fele még „Csehszlovákia”, a másik fele ellenben már „Németország” (1949-től a Német Szövetségi Köztársaság, NSZK) területén feküdt, ezáltal elhitetve az áldozattal, hogy az előttük lévő település nem más, mint a bajorországi Neukirchen, de az valójában még Myslív volt. Az „emigráló” legelőször német egyenruhába bújtatott SNB-s őrzőbe botlott. Ennek tagjai František Martin, Bohumil Mikeš, Václav Strouhal és Václav Šnadr voltak, akiket német nyelvtudásuk miatt választottak ki. A Cseh-Morva Protektorátus idejéből hátrahagyott uniformisba bújtatták őket, amelyekről eltüntették a náci jelzéseket. Szükséges megjegyezni, hogy az akció szervezői itt némi kockázatot vállaltak, de bíztak abban, hogy az áldozat nincs tisztában a német hatóságoknál bekövetkezett változásokkal, izalmában nem veszi észre a különbséget a háború utáni német *Grenzenpolizei* (határrendőrség) uniformisai és a háború alatti katonai egyenruhák között.²⁶ Emellett német kézfegyverekkel szerelték fel őket, ami szintén nem bizonyult nehéz feladatnak, mert a csehszlovák fegyveres erők még évekkel a háború után is nagyrészt a Harmadik Birodalom számára gyártott lőfegyvereket és felszereléseket használtak.

Ezután az álhatárőrök vagy elküldték az egyik tagjukat a „közeleli amerikai bázisra”, vagy a helyszínen tartózkodó amerikai tiszthez vitték az illetőt. Amennyiben az áldozat furcsállotta volna az ilyen magas rangú tiszt (rendszerint ezredes) személyes jelenlétét, akkor azzal oszlatták el a kétségeit, hogy éppen ellenőrzést tartott, vagy pont az áldozat hiúságára játszották rá annak hangsúlyozásával, hogy a helyi parancsnok személyesen jött elé, mert ennyire fontos az Egyesült Államok számára. Ezután arra hivatkozva, hogy a kihallgatás, a jegyzőkönyv felvétele és a hivatalos igazolások kiállítása miatt el kell menni az amerikai tiszt irodájába, beültették egy amerikai dzsipbe. A járműben ülők mindig amerikaiaknak adták ki magukat, amerikai egyenruhát viseltek és fegyvereket tartottak maguknál. Hogy miképp tudott az StB mindezt szert tenni? A járműveket, fegyvereket és egyéb eszközöket a 3. amerikai hadsereg hagyta hátra – ugyanis a második világháború európai szakaszának utolsó napjaiban George S. Patton tábornok elindította a csehszlovákiai

25 == Janděčková, 2013: 75.

26 == ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

hadműveletét, de csak Plzeň városáig jutott, mert felsőbb utasításra Prága felszabadítását a Vörös Hadseregnek kellett hagynia.

Viszont az egyenruhák már máshonnan származtak: a csehszlovák filmstúdiók (Barrandov), valamint a prágai és plzeňi színházi társulatok ruhatáiraiból „kölcsönözték” azokat.²⁷ Az amerikai katonáknak, öröknek, sofőröknek öltözött StB-ügynökök alig szólaltak meg, nehogy lebuktassák magukat – feladatuk rendszerint annyiban merült ki, hogy a *CIC Command/Kommandant* (!) angol–német feliratú épületbe kellett bevezetniük az áldozatot. Myslív-nél egy gát melletti házat jelölték ki tiszti irodának. Ezt – ahogyan valószínűleg a többi álhatárnál lévőt – a csehszlovák állambiztonság igyekezett a lehető legautentikusabban „amerikaiasítani”. Vagyis olyan dolgokat helyeztek el az irodában, mint az Egyesült Államok zászlói, angol nyelvű térképek Európáról és az amerikai kontinensről, hivatalos angol nyelvű dokumentumokat helyeztek az asztalra, de nem feledkeztek meg Henry S. Truman amerikai elnök fényképéről sem. Ráadásul az „amerikaiak” néhány olyan „apróságokra” is ügyeltek, mint például hogy a „határátlépőt” az asztalon lévő whiskyvel, angolszász dohányáruval (Lucky Strike, Camel) kínálták meg, sőt ha családotól jött, a gyerekeknek svájci csokoládéval és rágógumival kedveskedtek. Ezzel párhuzamosan rengeteg árut, ékszert, fonográfot (mely amerikai dalokat játszott le), dollárt helyeztek el az asztalon, hogy a célszemélyben tovább erősítsék azt a képet, hogy egy gazdag „kapitalistával” ül szemben, aki – igazi amerikai lévén – fitogtatja önbizalmát és a vagyonát.²⁸

= = = Színjáték felsőfokon

Miután az asztalhoz ültették az áldozatot, kezdetét vette a *Kámen*-akció legfontosabb szakasza: a kihallgatás. Ebben az esetben teljesen szabad kezét adtak a főszereplőnek, vagyis Amon Tomašoffnak. Az időközben „amerikai ezredessé” előléptetett „Tony” nem meglepő módon a korábbi életútjának és nyelvtudásának köszönhetően bújhatott az amerikai tiszt bőrébe, akinek el kellett nyernie a „határátlépő” bizalmát, és bármiféle erőszak alkalmazása nélkül a lehető legtöbb információt kellett kiszedni belőle. Továbbá fontos volt, hogy tudjon improvizálni, gyorsan és megfelelően reagálni a váratlan helyzetekre, kérdésekre és megnyilvánulásokra. El kellett játszania, hogy nem tud csehül, ezért egy „emigrált” és az amerikai hadseregben szolgáló cseh katonát bíztak meg a fordítási feladattal – a tolmács legtöbbször Karel Kocina volt, aki korábban szintén a ZOB angolszász osztályán dolgozott, és az StB klatovi parancsnokságán teljesített szolgálatot. Ő segített a CIC-től vagy a nagykövetségtől ellopott vagy hamisított angol formanyomtatványok kitöltésében is – szándékosan olyan kérdéssort állítottak össze, amelyre ha a kihallgatott személy

27 == ABS, f. K., ZV-122 MV, Zdeněk Kettner vallomása, dátum nélkül.

28 == Jandečková, 2013: 84–85.; Lukes, 2011: 7–8.; ABS, f. K., ZV-122MV, Čj. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

pontos felelet adott és a „tolmácsra”, illetve „amerikai tisztre”²⁹ bízta a válaszok leírását, akkor a csehszlovák törvények alapján már ennyivel elkövette nemcsak a tiltott határátlépést, hanem a külföldi nemzetbiztonsági szervvel való együttműködés és akár a kémkedés bűncselekményét is. Például: *„Miért menekülnek? Milyen a politikai irányultságuk? Van-e érdemük a kommunizmus elleni harcban? Kiket talál még érdemesnek az országból való kimenekítésre és az amerikaiakkal való kooperációra?”*³⁰ Sajnálatos módon nem egy esetben előfordult, hogy maguk a kihallgatott személyek szándékosan eltúlozták az antikommunista tevékenységüket, a földalatti szervezeteik nagyságát és jelentőségét, hogy így szerezzenek pluszpontokat az (ál)-amerikaiak szemében. Az „amerikaiak” ezután, arra hivatkozva, hogy „menekülttáborba” viszik, a kitöltött nyomtatványokat (a célszemély aláírásával) átadták és újra beültették az áldozatot a dzsipbe, vagy megmutatva neki a „helyes” irányt, gyalog küldték tovább. Azonban amikor az állítólagos „menekülttábor” felé tartottak, akkor váratlanul egy SNB-s járőr állította meg a „határsértőt”. Mivel az áldozat nem tudott kielégítő magyarázattal szolgálni, ráadásul idegen nyelven kiállított – de rajta az ő aláírásával szereplő – igazolásokat és jegyzőkönyvet tartott a kezében, tagadni sem tudta az „ellenséggel való konspirálás” tényét.

Miután a csapdába esett személyt az SNB-tisztek is kihallgatták, először a Domažlicei Bíróságra, majd az állambiztonság Klatovyban lévő területi irodájába, végül pedig Prágába szállították. Voltak, akiket a bíróság életfogytiglanra, sőt halálra ítélt, de a legtöbben 15-20 év letöltendő börtönt vagy munkatáborot kaptak. Sok esetben az áldozatok tulajdonát és vagyonát az StB érintett tisztjei elkobozták, és nem ritkán személyes haszonszerzés céljából eladták. Maguk a letartóztatottak csak sokkal később – vagy még akkor sem – szembesültek azzal a kellemetlen ténnyel, hogy akaruk ellenére egy StB által felállított „színházhoz” asszisztáltak. Sőt mindvégig magukat okolták a kudarcért, mert a hatóságok azt az érzetet táplálták bennük, hogy könnyen emigrálhattak volna, ha helyesen követik az „amerikaiak”, illetve az embercsempészek utasításait, tehát az áldozat hibája, hogy eltévedt és rossz irányba ment. Másokkal azt hitették el, hogy miután a csehszlovák hatóságok értesültek a szökésükről, az SNB-sek/StB-sek betörték „Németországba”, hogy visszahurcolják őket Csehszlovákiába.³¹

Még az is előfordult, hogy miután kitöltötték a papírokat, Tomašoff eljászott egy telefonhívást az „amerikai parancsnoksággal”, majd közölte a „határátlépőkkel”, hogy a politikai menedékkérelmüket elutasították, mert nem fizettek eleget, nem eléggé „elkötelezettek a szabad világ iránt”, vagy szimplán „kommu-

29 = Természetesen megvolt annak a kockázata, hogy a célszemély tud angolul, de ezt még az elején igyekeztek kiszűrni, s olyankor nem alkalmazták Kocinát, de az is megtörtént, hogy más nyelven (franciául, németül etc.) folytatták le a kihallgatást.

30 = ABS, f. K., ZV-122 MV, Zdeněk Kettner vallomása, dátum nélkül; ABS, f. K., ZV-122 MV, Josef Plechatý vallomása, dátum nélkül.

31 = Krupka, 2024.

nista kémek”.³² Így végül maguk az amerikai egyenruhába bújtatott StB-sek teljesen hivatalosnak tűnő körülmények között „átadták/visszatoloncolták” az „emigrálókat”. Ezáltal elhitették az áldozatokkal – akik később a börtönben és az ismerőseik körében is ezt híresztelték –, hogy az Egyesült Államok csak felbújta a csehszlovákokat, átveri, kihasználja és kijátssza az áldozatokat, mindezt „önös érdekekből” vagy „puszta szórakozásból”.³³

A mai napig csak hozzávetőleges adatok állnak rendelkezésre a *Kámen*-akcióba belerángatott személyek számáról. A cseh és szlovák történetírás körülbelül negyven letartóztatott esetében mutatta ki biztosan, hogy belesetek az StB által kiépített csapdába, és történetüket azóta többé-kevésbé sikerült dokumentálni. Az első áldozat Jan Prošvic, a felesége, Jiřina, és két idősebb lányuk, Věra és Jana voltak. A családfő az ETA nevű elektrotechnikai vállalat egyik alapítója és fő befektetője volt. Mivel államosították a cégét, és a kollégáit egymás után tartóztatták le, a távozás mellett döntött. 1948. április 13-án Janoušek felkereste őt, és rávette a szökésre. Később Prošvicet ugyan kényszermunkára ítélték, de sikerült megszöknie a munkatáborból, az NSZK-ba menekült, majd onnan Nagy-Britanniába költözött. Családját viszont kénytelen volt Prágában hagyni, akiket az StB rendszeresen zaklatott. Például a lányuknak megakadályozták a kórházi kezelését. A család villáját Antonín Zápotocký csehszlovák államfő kapta meg.³⁴

Ugyanakkor a történészek több százra becsülik az áldozatok számát, csakhogy az iratok nagy része azóta megsemmisült vagy elveszett. Amikor – a hatvanas években – Csehszlovákiában elkezdődött az StB „szocialista törvényességet” megsértő módszereinek, a koncepciós pereknek és egyes parancsnokok bűncselekményeinek és túlkapásainak a felülvizsgálata, és kihallgatták a műveletben részt vevő tiszteket is, azok rendszerint azt válaszolták, hogy ők már nem emlékeznek az áldozatok nevére, csupán egy-két konkrét esetet és személyt tudtak felsorolni. A pontos rekonstruálást az is nehezíti, hogy Abrahamovič legtöbbször szóban utasította a részt vevő tiszteket, osztotta ki a szerepeket, és csupán a legszükségesebb információkról készített feljegyzést, ezek nagy részét is kódolva írta meg, és azok csupán a BAa más osztályaihoz intézett kéréseket tartalmaztak.³⁵ Ennek hátterében az állt, hogy a főszereplők gyakran a saját illegális cselekedetüket is a *Kámen* örve alatt valószínűsítették meg, így egyáltalán nem törekedtek a „teljes körű dokumentációra”: Abrahamovič és Orovan egyaránt valutaüzérkedést folytatott, megtartották maguknak az áldozatok pénzét és ékszereit (vagy később eladták azokat), vagy Tomašoff a drága éttermi számláit a Belügyminisztériummal fizettette ki. Sőt nem alaptalan az

32 == ABS, f. K., ZV-122 MV, Josef Plechatý vallomása, dátum nélkül.

33 == Lukes, 2011: 4–6.

34 == Krupka, 2024.

35 == ABS, f. K., ZV-122 MV, Záznam pohovoru Zdenkem Kettnerem [Zdeněk Kettnerrel készített interjú átirata], 1963. január 8.

a feltételezés sem, hogy azért maradt fenn kevés dokumentum, mert nem mindenki érte meg az akció végét.³⁶ Az áldozatok valami miatt gyanút fogtak, és megpróbáltak elmenekülni az állítólagos amerikaiak elől, amiért az StB-tisztek a helyszínen agyonlőtték őket – ilyenkor gyorsan lezárták az ügyet, igyekeztek minimalizálni a kudarcukra utaló nyomokat, vagy egyszerűen nem a *Kámen*-akció név alatt adminisztrálták az iratokat. Ugyanis, dacára minden erőforrásnak és óvatosságnak, a szervezők követtek el hibákat, nem sikerült az összes gyanúra okot adó elemet kiszűrni és a hirtelen beálló fordulatot megfelelően kezelni. Például Tomašoff a haditengerészet és nem a hadsereg hírszerzésének egyenruháját viselte, ami elbizonytalaníthatta az áldozatot, hogy akkor mely haderőnem tagja is hallgatja ki. Az ablakot egy takaróval fedték el, de nem magyarázták meg, hogy miért. Emellett csak cseh karakterű írógép volt az asztalon, rossz helyesírással voltak feltüntetve az egyes hivatalos megnevezések (pl. „Komandant” Kommandant helyett), vagy ott függött a már elhunyt korábbi elnök, Franklin D. Rooseveltné fényképe is.

Oldřich Maláč egyike volt azon keveseknek, akik „időben” felismerték, hogy egy ügyesen megszervezett átverés áldozatai. Maláč a Belügyminisztérium elbocsátott alkalmazottja volt, komoly amerikai kapcsolatokkal és szakmai múlttal – például a német megszállás után a londoni csehszlovák emigráns kormányban dolgozott. Bár a felesége, Ludmilla először kérte a férjét, hogy maradjon otthon, mert ennek az egésznek „csapdászaga” van, de mivel egymás után tartóztatták le a volt munkatársait, úgy vélte, hogy már csak napjai vannak hátra. 1948. május 1-jén vitték el a határhoz. Maláč azonban már az elején gyanút fogott, mert a német „határőrök” szláv akcentussal beszéltek a nyelvet. Később feltűnt neki, hogy bár Tomašoff angolul beszél, de néha megfélemedezett arról, hogy mely angolszász dialektust használja, és összekeverte az amerikai és a brit angolt. A következő gyanús elem az volt, amikor a kihallgató „amerikai tiszt” nagyon könnyen gépel a cseh billentyűzetű írógépen. Az aláírásra váró jegyzőkönyve is a csehszlovák bürokrácia szabályai és logikája alapján készült, nem pedig az angol szerint, amit Maláčnak volt alkalmja a második világháború alatt megismernie. Végül elutasította a további válaszadást, és nem írt alá semmit. Ennek ellenére 15 évnyi kényszermunkára ítélték. 1956-ban szabadon engedték, élete végéig építkezéseken dolgozott.³⁷

= = = Diplomáciai csaták

Bár kétségtelen, hogy „Tony” és társai mindent megtettek a diszkrécióért, pusztán idő kérdése volt, hogy mikor lepleződnek le az amerikaiak előtt. Ugyan az StB számolt a dekonspirációval, de valószínűleg a legpesszimistábbakat is meglepte, hogy

36 == ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.; Lukes, 2011: 7.

37 == Janděčková, 2013: 89.

már alig három hónappal a művelet kezdete után az amerikai elhárításnak biztos információi állnak majd a rendelkezésére.³⁸

A cseh és szlovák történetírás a korai lelepleződés nyilvánvaló okaként a Vseruby mellett állomásozó SNB-erők parancsnokát, Stanislav Liškát jelöli meg. Ő ugyanis már 1945 óta a CIC szolgálatában állt, és közvetítők – legtöbbször kitelepítéstől megmentett szudétanémetek – útján vagy közvetlenül a határszakasznál tett látogatásai során informálta az amerikaiakat. Ugyanakkor ennek a felvetésnek ellentmond, hogy Liška magáról a *Kámen*-akcióról sokáig nem tudott adatokat szolgáltatni. Egyrészt kezdetben a századost csak részlegesen avatták be, ő csak a „saját szerepkörét” ismerte a színjátékban, de a művelet többi szakaszát vagy az abban részt vevő személyeket már nem. Többek között arról sem tudott érdemi információt nyújtani, ami leginkább érdekelte volna az amerikai elhárítást, hogy kik adták ki magukat katonáknak, honnan szerezték az egyenruhát és a felszerelést, és hogyan zajlott a kihallgatás. Másrészt pedig kezdetben állandóan figyelték, mi több, az StB részéről egyenesen próbára tették a megbízhatóságát. Liška rendszeresen kapott „váratlan” ellenőrzést, vagy a magukat határőröknek vagy emigrálóknak kiadó *agent provocateur*ök kérlelték, hogy jó pénzért árulja el, vajon az egész nem egy átverés-e, vagy hogy vigye őket inkább a határ másik szakaszára. Ezekbe az előkészített csapdába Liška nem sétált bele – túlságosan aggódott a családja miatt, főleg, hogy az év elején megszületett a harmadik gyereke. Óvatosságához az is hozzájárult, hogy a *Kámen*-akcióval párhuzamosan „valódi” embercsempész-tevékenységet folytatott: olyan emigránsokat vitt át a határon, akiket valamennyire ismert, vagy akiket a CIC csehszlovákiai hálózatának tagjai „visszaigazoltak”. Igaz, 1948 második felétől, amikor felgyorsult a művelet, már jóval kevesebb ügyet vállalt, de még így is körülbelül 110–130 csehszlovák állampolgárnak segített elmenekülni az országból.³⁹

Idővel Liška egyre több részletet tudott, és ez alapján egyáltalán nem tetszett neki, hogy az állambiztonság a SNB-s beosztottjait használja fel az „illúziós játékra”. Valószínűleg a lelkiismerete megnyugtatója érdekében levelet írt Franciaországban élő emigráns ismerősének, Václav Kociannak, amelyben arra kérte őt, hogy „*a londoni rádióban jelentsék be, hogy a csehszlovák emigránsok elfogása érdekében a Csehszlovák Köztársaságban egy hamis határt hoztak létre*”.⁴⁰ Kocian később azt nyilatkozta, hogy miután megkapta az üzenetet, továbbította újságíró ismerőseinek, és a BBC cseh nyelvű adásában elhangzott a figyelmeztetés. Azonban azt máig nem tudni, hogy Kocian mikor kapta meg a levelet, és mikor ment le a rádióadás, mivel a cseh történészeknek nem sikerült rálelniük a rádióadás átíratára.

38 == Redakce Euro.cz, 2012.

39 == Šiška, 2019.

40 == Janděčková, 2013: 84.

Csak hogy Liškát okolni a *Kámen*-akció dekonspirálódásáért több kérdést vetett fel, mint amennyit megválaszolt. Az állambiztonságiak szerint ugyanis Washington egyszerűen „túl korán” tiltakozott a gyakorlat ellen. Azaz léteznie kellett egy olyan, magasabb pozícióban lévő szivárogtatónak, aki a kezdetektől rálátással bírt az egész akcióra. Ezért František Havlíček alezredeknek, az SNB klatovi területi főparancsnokának neve szintén felmerült a gyanúsítottak között. Mint később kiderült, ő volt a feje a CIC csehszlovákiai hálózatának, és ő szervezte be Liškát (is) az amerikaiakkal való együttműködésre. Az alezredes már 1948 nyarán adott át érdemi információkat a *Kámen*-ről a prágai amerikai nagykövetségen dolgozó összekötőjének.⁴¹

Ezzel párhuzamosan olyan véletlen események is hozzájárultak a leleplezéshez, mint az Igor Lukeš történész által említett ún. „Božena-ügy”. A húsz év körüli, „*élénk természetű, bájos*” Božena az amerikai nagykövet egyik asszisztensének, Walter Birge-nek volt a barátnője. Az egyik randevújuk végén Božena úgy búcsúzott el a szerelmétől, hogy „*lehet, legközelebb már Nyugaton fogunk találkozni*”. Csak hogy hiába teltek a hetek, Birge semmiféle hírt nem kapott a barátnőjétől, és feltűnt neki, hogy annak néhány közeli ismerőse szintén eltűnt. Ezért a férfi saját maga kezdett el nyomozni: kiderítette, hogy Božena egy „*ajánlatot kapott az ország elhagyására*”, és meggyőzte a csatlakozásról hét barátját is. Hetekkel később megtalálták a csoport tagjainak holttestét, testükben automata fegyverekből származó lövedékekkel. Az eset elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy immáron a CIC és más angolszász szerv is alaposabban körülnézzen a bajor–csehszlovák határszakaszon.⁴²

Bárkinek az információi bizonyultak is döntőnek, a Truman-adminisztráció nyilvánosan reagált az ügyre. A csehszlovák hatóságokat – de leginkább a Külügyminisztériumot – valósággal sokkolta, hogy 1948. június 15-én, vagyis alig két hónappal az első áldozatok, Jan Prošvic és családja után megérkezett az első amerikai tiltakozó jegyzék.⁴³ Az amerikaiak nemcsak pontosan megnevezték a helyszínt (Všeruby), és részletes leírást adtak az állítólagos „field command” külső és belső felépítéséről, hanem olyan részletekre is kitértek, mint a whisky, Roosevelt fényképe és az amerikai cigaretták márkája. Bár az egész álhatár „rendeltetésében” tévedtek – Washingtonban úgy vélték, hogy a kommunista kormány csak egyes ellenzékiet akar így diszkreditálni –, immáron szemernyi kétség sem volt a tekintetben, hogy az egész művelet dekonspirálódott. Ennek ellenére az StB-nél mégis a folytatás mellett döntöttek, mert bár lehet, hogy Nyugaton tudtak az álhatárokról, de nem engedték, hogy a csehszlovák lakosság tudomást szerezzen a dologról. Ezért Prága egyszerűen figyelmen kívül hagyta a tiltakozást, és nem vetett véget a *Kámen*-akciónak.

41 == Benešová, 2024.

42 == Lukes, 2011: 7.

43 == Krupka, 2024.

Csak hogy Washington egyáltalán nem kívánta ennyiben hagyni a dolgot. Július 2-án egy újabb amerikai tiltakozás futott be a külügyi tárcának helyet adó Černín-palotába. Ismét pontos részleteket tettek közzé, mint az ámerikai katonák által használt járművek és egyenruhák. Lényegében felszólítást intéztek a kommunista vezetéshez, amikor azt írták, hogy az amerikai *„nagykövetségnek nem áll érdekében megszabni, hogy az ellenőrzések során Prága milyen eszközöket biztosít a határőrei rendelkezésére, de azt helyteleníti, hogy az amerikai egyenruhákkal és jelvényekkel ilyen mértékben éljen vissza”*. Immáron Prága sem tehetette meg, hogy reakció nélkül hagyja a tiltakozást. „Paranoidnak” nevezték az amerikai katonák létezését Všeruby mellett, és biztosították a csehszlovákiai lakosságot, hogy a *„legalaposabb nyomozás sem derített ki semmi olyat, amivel igazolhatóak lennének az amerikai koholmányok”*. Az angolszász cigarettákat, whiskyt és az elnökök fényképeit azzal magyarázták, hogy még a 3. amerikai hadsereg hagyta ott vagy adta oda a lakosságnak, de azon sem csodálkoznának, ha a helyiek a feketepiacról szerezték volna be az inkriminált dolgokat – ami szerintük amúgy is virágzik az amerikai zónákban. Éppúgy mindenkit igyekeztek arról biztosítani, hogy amennyiben *„valaki amerikai egyenruhában rohángálna”* Csehszlovákia területén, akkor az SNB már rég letartóztatta vagy agyon is lőtte volna. Ezért az egész amerikai „koholmányt” egy „megbízhatatlan informátor” nyakába varrták, amelynek bedőltek a nyugati hírszerző szolgálatok, ország-világ előtt lejáratva magukat.⁴⁴

Mindezek ellenére a Kámen-akció pártolói, illetve a szigorúbb határellenőrzést követelő StB tovább kívánta folytatni a műveletet. Igaz, ekkor már sokkal szigorúbb keretek közé kívánták szorítani és alapos nyomozást indítottak annak kiderítésére, hogy ki lehetett a szivárogtató. Legelőször a „felbérelt” embercsempészekre terelődött a gyanú, mert a májusban szökésen kapott – később viszont sikeresen elmenekült – „Jonny” adhatott át információkat a CIC-nek. Ugyanakkor a Kámen-akcióval tisztában lévő StB-tisztek egy része felhívta a feljebbvalói figyelmét, hogy az amerikaiak leginkább az egész színjáték utolsó két felvonását (tehát a kihallgatást és átadást) ismerték részletekbe menően, és erről tettek említést a tiltakozó jegyzékekben, miközben annak első szakaszairól (megkönyékezés, szállítás) semmit nem tudtak. Vagyis a szivárogtatók csak olyanok lehettek, akik az áthatáron teljesítettek szolgálatot, tisztában voltak a „field command” felépítésével és az álruhás amerikaiak és németek létével, még ha a pontos személyazonosságukat nem is ismerték.

Ezért a potenciális elkövetők listáján csakhamar felbukkant Liška neve is, ám a CIC-ügynök Havlíček alezredes kezdetben eloszlatta a századossal kapcsolatban felmerült gyanút. Végül 1948. december 10-én letartóztatták Liškát, de a rendőri múltjából kifolyólag nem tört meg, és végig kitérő válaszokat adott. A színészi játéka és a közvetett bizonyítékok cáfolása olyan jóra sikeredett, hogy még az őt személyesen – nemegyszer fizikai erőszakkal – kihallgató Abrahamovič is *„nagy*

44 = = Lukes, 2011: 8–9.

magabiztossággal” állapította meg a százados ártatlanságát.⁴⁵ A Liškával kapcsolatos gyanú eloszlátásához az is hozzájárult, hogy a beosztottjai közül néhányan átszöktek Németországba. Például az a František Martin és Bohumil Mikeš, akik „német határőröknek” adták ki magukat, január 8-án a családjakkal együtt elmenekültek, s a Kámenben betöltött szerepükről részletes leírást adtak az amerikai és a német hatóságoknak. Még az amerikai zónákban tevékenykedő csehszlovák hírszerzők is a két egykori határőr bűnösségét igazolták vissza: Martin és Mikeš az árulók, ők felelősek a lebukásért, és az értesüléseik alapján készültek az amerikai tiltakozó jegyzékek.⁴⁶ Így aztán Liškát öt hónapnyi vizsgálati fogság után szabadon engedték és ejtették az ellene felhozott vádakat. Azonban a százados egyáltalán nem késlekedett, mert tudta, a szerencséje nem tart a végtelenségig. Ezért az amerikai és CIC kapcsolatait felhasználva, 1949. augusztus 12-án sikeresen átszökött az NSZK-ba.⁴⁷ „Liška vallomása” később nagy segítségére volt az amerikaiaknak, hiszen ebből már teljes képet kaphattak az egész *Kámen*-akcióról. Liškát a Ludwigsburgban lévő menekülttáborba szállították, ahol a korábban említett Jan Prošvic, a *Kámen*-akció első áldozata is tartózkodott, miután megszökött a csehszlovák munkatáborból. Azonnal felismerte a századost, és nemcsak megverte, de fel is jelentette az amerikaiaknál, mint „kommunista kém”. Ezután Liškát hónapokig tartó vizsgálatnak vették alá és szigorú őrzés alatt tartották. Végül a CIC visszaigazolta, hogy Liška valóban az ügynökük, nem vált kettős ügynökké, és több mint száz csehszlovák emigránsnak segített a szökésben. Ennek ellenére az amerikai hatóságok csak 1951-ben engedték szabadon, majd Kanadában telepedhetett le. Liška 1959-ben kiadta az életrajzát *Falešné hranice* (Hamis határok) címen, amelyben immáron a széles közönség előtt is beszámolt a *Kámen*-akcióról.

= = = Befejezés

A téma kutatói szerint a *Kámen* még az amerikai tiltakozó jegyzékeket követő két évben is folytatódott, de erről az időszakról alig maradt fenn megbízható forrás, konkrét ügyet ismertető dokumentum. Sőt még az a kevés állambiztonsági levéltári forrás is komoly ellentmondásokat tartalmaz. Például az egyikben arról írnak, hogy különböző okokból (ellenőrizhetetlenné vált, túlságosan szétaprózódott, bűncselekmények elkövetésére használták stb.) valamikor 1949 végén „*megtiltották a provokáció további gyakorlását*”.⁴⁸ Aztán kiderült, hogy a későbbi koncepciók perekhez (pl. Slánský és társai ellen) is felhasználták, mint amikor a szlovák nemzeti-ségű külügyminisztert, Vladimír Clementist tartóztatták le „illegális határátlépés” kísérlete miatt 1951. január 28-án – igaz, arról a mai napig nincs egyértelmű állás-

45 = = ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

46 = = Jandečková, 2013: 86.

47 = = Šiška, 2019.

48 = = ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

pont a történészek között, hogy a külügyminiszter önszántából akart-e emigrálni, vagy sem.⁴⁹ A *Kámen*-akcióról fennmaradt egyetlen fénykép is arra utal, hogy azt nem fejezhették be 1949 végén: ezen az utolsó áldozatként számon tartott Jaroslav Hakr látható, akit Miroslav Hajek barátjával együtt egy magát ukrán nacionalista csoport (!) vezetőjének kiadó *agent provocateur* csalt csapdába 1951. szeptember 9-én (lásd a fényképet a 114. oldalon).⁵⁰

A rendszerint amerikai tisztt bőrébe bújó Amon Tomašoffot – annak „univerzális ügynök” minősítése következtében – nem kizárólag a *Kámen* fedőnevű akcióba vették be, hanem újabb és újabb fedőneveken (pl. „Maier”) további operatív műveletekben alkalmazták. Azonban a mai napig nem ismert okok miatt 1950 áprilisában, a Békekongresszus prágai ülése alatt Karel Šváb, az akkori belügyminiszter-helyettes kiszúrta az F-7-es ügynököt a találkozó helyszínén, és minden közvetlen indok nélkül a helyszínen letartóztatta.⁵¹ Bár pár nappal később szabadon engedték, „együttműködése” a csehszlovák állambiztonsággal megszakadt, és arról sincs információ, hogy a későbbiekben segített volna az StB-nek. Elköltözött Karlovarskába, és az állami gazdaságokban dolgozott, miközben folyamatosan lépkedett felfele a járási párthierarchiában. Csakhogy a politikai karrierjét kerékbe törte, hogy a második világháború alatt az angolszász fegyveres erőknél (is) szolgált, és a többszöri „kompromittálódása” miatt 1951. június 25-én elutasították a CSKP-ba való felvételét. 1953. január 26-án agydaganatban hunyt el.

Evžen Abrahamovič 1949. január 10-én megsérült, amikor két StB-csoport tévedésből tüzet nyitott egymásra (nem tudtak ugyanis arról, hogy a „másik banda” szintén fedett állambiztonságiakból áll). Ez az incidens hozzájárult ahhoz, hogy elkerülje a tisztogatásokat és a Liška szökését követő belső nyomozásokat.⁵² Miután visszatért az állományba, letartóztatásokat és kihallgatásokat vezetett, de a *Kámen*-akcióban többé már nem vett részt. 1951-ben a Belügyminisztérium elfogadta a leszerelési kérelmét, és több üzlet igazgatója lett.⁵³ 92 éves korában halt meg.

49 == Például a Clementisről életrajzi könyvet író Josette Baer szerint az akkor már a külügyminiszteri székből eltávolított kommunista politikust kutyasétáltatás közben agent provocateurök beültették egy autóba, elvitték az egyik, meg nem nevezett állhatárig, ahol az amerikai és nyugatnémet egyenruhába öltözött ügynökök már vártak rá. Csakhogy Clementis – aki valószínűleg tudott a Kámen-akcióról – közölte, hogy őt akarata ellenére vitték el, nem fog megszökni, és vigyék vissza Prágába. Baer azzal is igyekszik alátámasztani a véleményét, hogy szerinte Clementis egyáltalán nem hagyta volna hátra Lída feleségét, és a „rehabilitáció illúziójában” ringatta magát, nem sejtve, hogy a Rudolf Slánský főtitkár elleni koncepciós pereknek az egyik legfontosabb vádlottja lesz. Baer, 2017: 255–256.

50 == Krupka, 2024.

51 == Tomek, 2005: 21.

52 == Lukes, 2011: 10.

53 == Zpráva [Jelentés]. ABS, f. K., ZV-122MV, 01.02.1963., Őj. 00250/Z-63.

A „trojka” utolsó tagja, Emil Orovan maradt legtovább az StB szolgálatában, igaz, 1950-ban a szolgálati fegyverének elhagyása és annak be nem jelentése miatt hivatalosan eltávolították a Belügyminisztériumból. Ugyanakkor ez korántsem jelentette titkosszolgálati pályafutásának a végét: kinevezték recepciósnak a prágai Alcron szállodába, ahonnan a nyugati vendégekről jelentett, és segített az állambiztonságnak a különböző operatív akciók végrehajtásában, például kompromitáló felvételek készítésével, „mézescsapdák” állításával vagy lehallgató eszközök telepítésével.⁵⁴ A prágai tavasz leverését követően egyike volt azon pár tucatnyi StB-ügynöknek, akik elmenekültek az országból: 1969-ben a harmadik feleségével Izraelbe utazott. Életének ezen szakaszáról nem sokat tudni, feltételezések szerint nem maradt sokáig a közel-keleti országban, hanem a Dél-afrikai Köztársaságba utazott tovább, míg Václava Janděčková úgy tudja, hogy a rendszerváltást követően visszaköltözött Prágába.⁵⁵ Érdekesség, hogy Abrahamovič és Orovan ellen is indítottak eljárást 2011-ben, többek között a Kámen-akcióban betöltött kulcsszerepük miatt, de egy évvel később az ügyészség bizonyítékok hiányára hivatkozva ejtette a vádakat.⁵⁶

Egy ismeretlen, magát amerikai CIC-tisztnek kiadó StB-ügynök hallgatja ki Jaroslav Hakrt 1951 szeptemberében.

Forrás: ABS: H-253.

54 == Uo.

55 == Janděčková, 2013: 80.

56 == ČTK, 2012.

A Kámen-akciót már az 1960-as években is egyfajta elrettentő példaként tüntették fel a CSKP-ban és az StB-ben. Amikor Csehszlovákiában is kezdetét vette a koncepciós perek felülvizsgálata,⁵⁷ a „korábbi állambiztonsági gyakorlatokról” készült belügyminisztériumi jelentések már korántsem értékelték pozitívan a műveletet, igyekeztek az arra utaló minden nyomot eltüntetni, és az egészet úgy beállítani, mint néhány állambiztonsági tiszt „önálló, nem engedélyezett, saját meggazdagodásukat célul kitűző” akcióját. Ezért nem meglepő, hogy egy 1963-ban készült összegzésben arra jutottak, hogy a BAa iv. csoportfőnökség valamennyi osztálya közül a 3. részleg volt az egyetlen, amely fennállása alatt megsértette a szocialista törvényességet, mégpedig a Kámen-akcióval.⁵⁸

=== Levéltári források ===

Archiv bezpečnostních složek [Biztonsági Szolgálatok Levéltára,
Prága, Csehország] (ABS)
Fond: K. Svazková agenda [ügymeneti kötet]
ZV-122 MV, ZM-122/A MV Sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy

=== Hivatkozott irodalom ===

Baer, 2017
Baer, Josette: „*Spirits that I've cited ...?*” *Vladimír Clementis (1902–1952): the Political Biography of a Czechoslovak Communist*. Ibidem, Stuttgart.

Bessenyei, 2019
Bessenyei Vanda (szerk.): *Források a Slánský-per és mellékpereinek történetéhez*. (Documenta Historica, 102.) JATE Press – SZTE BTK Történész Diákkör, Szeged.

Jandečková, 2013
Jandečková, Václava: Akce „Kámen” – Všeruby 1948. Nová odhalení v případě falešné hranice Evžena Abrahamoviče. *Paměť a dějiny*, 2. sz. 75–89.

Lukes, 2011
Lukes, Igor: Kamen. A Cold War Dangle Operation with an American Dimension, 1948–52. *Studies in Intelligence*, 1. sz. 1–12.

57 == Bővebben a témáról lásd Bessenyei, 2019.

58 == Zpráva [Jelentés]. ABS, f. K., ZV-122MV, 01.02.1963., Č.j. 00250/Z-63.

Tomek, 2005

Tomek, Prokop: Amon Tomašoff – dobrodruh ve službách komunistů.

Securitas Imperii, 12. sz. 5–29.

=== Internetes hivatkozások ===

Benešová, 2024

Benešová, Hana: Únor 1948: Klatovský velitel snb František Havlíček získal Řád Vítězného února. Pak komunisty zradil. <https://www.reflex.cz/clanek/historie/111885/unor-1948-klatovsky-velitel-snb-frantisek-havlicek-ziskal-rad-vitezneho-unora-pak-komunisty-zradil.html> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

ČTK, 2012

Policie chce stíhat devadesátiletého důstojníka StB. Za fingované převaděčství. <https://domaci.hn.cz/c1-58197940-policie-chce-stihat-devadesatileteho-dustojnika-stb-za-fingovane-prevadecstvi> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Krupka, 2024

Krupka, Jaroslav: Akce Kámen: Do pasti StB padlo 40 lidí, osudnou se stala i pár jejím strůjcům. https://www.denik.cz/z_domova/akce-kamen.html (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Redakce Euro.cz, 2012

Redakce Euro.cz: Jak komunista Zápotocký přišel k vile Jana Prošvice. <https://www.euro.cz/clanky/jak-komunista-zapotocky-prisel-k-vile-jana-prosvice-860630/> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Šiška, 2019

Šiška, Miroslav: Vtažen do ďábelského plánu: Po únoru 1948 musel vodit lidi do pasti na falešné hranici. <https://www.novinky.cz/clanek/historie-vtazen-do-dabelskeho-planu-po-unoru-1948-musel-vodit-lidi-do-pasti-na-falesne-hranici-40271529> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Kulcsszavak

=====

Csehszlovákia, disszidálás, határátlépés, titkos állambiztonsági eszközök és módszerek

/ Deception at the Highest /

The Czechoslovak State Security's Operation *Kámen*

Operation *Kamen* [Stone] was an operation of the Czechoslovak State Security (StB), lasting from 1948 to 1951. Its main objective was to deceive and capture citizens who attempted to defect from socialist Czechoslovakia to American-occupied zones in West Germany. For this purpose, they organised their own human trafficking network and arranged fake border crossings along the Czechoslovakian-West German border. Moreover, the StB dressed its agents in American military uniforms, interrogated the emigrants and “deported” them back to Czechoslovakia... where there were all arrested and taken to court. In the first chapter, the article examines the circumstances of the *Kámen*, with details of the most important StB-officers. The second, third and fourth chapters deals with the four stages of the whole operation: recruitment, trafficking across the fake border, the interrogation by “Americans”, and “deportation”. The next part shows how the *Kamen* was compromised and how the United States responded to it. Finally, the conclusion describes the later fate of the main actors and the perception of the operation within the Czech State Security.

Budapest V., a Törvénykezési Palota
Nagy Ignác (Koháry) utcai szárnya,
a Budapesti Törvényszéki Fogház folyosói (később
a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet börtöne).
A felvétel 1892 után készült.

Fortepan / Budapest Főváros Levéltára /
Klősz György fényképei
Levéltári jelzet:
HU.BFL.XV.19.d.1.07.174

===== *Semsei Ferenc* =====

/// Megküzdési stratégiák a Markó utcai börtönben

Tanulmányomban az 1892-ben épült hírhedt Markóban, a Nagy Ignác utcai büntetés-végrehajtási intézetben raboskodó elítéltek életviszonyaival, megküzdési stratégiáival foglalkozom egy olyan életvilágban, amely közvetlen összefüggésben állt a xx. századi politikai kurzusok változásával, s így mintegy lakmuspapírként is értelmezhető.¹

A Markó utcai börtön területén a kezdeti időszakban járásbíróság, büntető törvényszék és ügyészség is működött, majd 1945 után a Budapesti Népbíróság, ezután pedig az államvédelem fennhatósága alá került. A tárgyalás idejéig, illetve a büntetés letöltéséig helyt adó fogház 1950-től az Államvédelmi Hatóság irányítása alá került, a börtönökkel foglalkozó osztály élén Princz Gyula őrnagy állt. A rabokkal való bánásmódot ezt követően – a korábbiaknál nagyobb – szigorúság és katonás drill jellemezte.²

A bánásmódbéli változást 1956 forradalmi eseményei hozták el, a tisztek ekkor informális eszközökkel (cigarettaosztás, a vörös csillag egyenruháról történő eltávolítása, tiszteletteljes hangnem) igyekeztek megakadályozni egy esetleges börtönlázadást. Az 1960-as évek végén előtérbe került a nevelés kérdése – melynek szilárd alapját képezte a hírhedt makarenkói módszer –, amit a körletparancsnokok hatáskörének kiterjesztésével, majd képzetlen nevelők bevonásával igyekeztek megválaszolni. 1974-ben a Gyorskocsi utcai előzetes házzal összevonva létrehozták a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetet, s 1978-tól megkezdődött a börtönvilág jogszabályi szintű humanizálása.³

Célom azonban nem az intézmény történetének részletekbe menő bemutatása, sokkal inkább annak a mentális küzdelemnek a rekonstruálása, amelyet a politikai elítéltek lelki egészségük megőrzéséért, életben maradásukért vívtak a tárgyalás

1 == A magyar kriminológiai gondolkodás történeti változásait lásd: Lévy, 2009: 254–286.

2 == Tamáska, 2017: 82.

3 == Uo. 93, 108, 114, 128.

lezajlásáig vagy a kiszabott büntetés letöltése közben. A számos kínálózó munka – visszaemlékezés és napló – nyújtotta stratégiákat a pszichológus Oláh Attila által megnevezett 12 *magasabb rendű copingdimenzió* segítségével rendszereztem.⁴

= = = A megküzdési stratégiák kérdőív-alapú vizsgálata

A coping-kutatás tudománytörténetében az 1970-es években fordulat következett be, a fókusz ugyanis – a védekező mechanizmusokkal szemben – a stresszel történő megküzdésre, a tudatosan alkalmazott megoldási módok vizsgálatára helyeződött. Az új kutatási áramlat friss definíciót hozott a felszínre. Arthur A. Stone és John M. Neale 1984-es tanulmányukban úgy fogalmazzák: „[M]egküzdésnek tekinthető minden olyan cselekvés vagy kognitív [szellemi] művelet, amelyet egy egyén tudatosan alkalmaz egy stresszteli szituáció kezelésére vagy az anticipált [vélt] fenyegetés hatására keletkező feszültség feldolgozására.”⁵ A kutatások során deduktív (kategorizálás) és induktív (statisztikai alapú csoportosítás) vizsgálati módszerek bevonásával törekednek egy olyan rendszer kialakítására, amely az elméleti és gyakorlati érvényesség követelményének egyaránt megfelel.⁶

Számos mérőeszköz készült a stratégiák osztályozására – közülük hivatkozási számát tekintve kiemelendő a megküzdési mechanizmusok úttörő kutatójának, Richard Lazarusnak a kérdőíve.⁷ 2003-ban Ellen A. Skinner és munkatársai számos kérdőívet és coping-mechanizmusokat kategorizáló rendszert összevetve 12 főkategóriát és 400 megküzdési mód alkategóriát különítettek el (ezek az egyes kérdőívekben alsóalaként szerepeltek). A kategóriarendszerek összehasonlító elemzése alapján 12 ún. magasabb rendű kategóriát javasoltak. Ezek lefedik az összes megküzdési formát, amit az elmúlt évtizedek kutatásai feltártak, s megfelelnek a kutatók által támasztott követelményeknek.⁸

Tanulmányomban a vizsgált visszaemlékezések klasszifikálására ezeket a dimenziókat alkalmazom, mert egyértelműek, egymástól elkülöníthetőek, ugyanakkor átfogók és rugalmasan alkalmazhatók. A visszaemlékezések, önéletrajzok ugyanakkor izgalmas terepet nyújtanak mindezek felfedezésére, egyszersmind láthatóvá téve az alkalmazott stratégiákat.

= = = 1. Problémamegoldás

A mindennapok fölötti irányítás igényének sajátos visszaszerzéseként is értelmezhető a stratégiakészítés és tervezés mechanizmusa, amely a kognitív kontroll eléré-

4 = = Oláh, 2005: 68. Korábban vizsgálódásom az említett szempontrendszer hat pontjára terjedt ki. Lásd Semsei, 2024. Ezek alapján Oláh Attila a megküzdési stratégiák típusainak azonosítása során 8 faktort identifikált.

5 = = Stone–Neale, 1984: 893. Idézi: Oláh, 2005: 64.

6 = = Oláh, 2005: 64.

7 = = Folkman–Lazarus, 1980; Folkman–Lazarus, 1988.

8 = = Skinner–Edge–Altman–Sherwood, 2003.

sére szolgál, és két fogvatartott esetében hangsúlyosan tetten érhető. A magyar nemzet megbecsülése ellen elkövetett vétség okán 1921-ben fél évre börtönzött író-újságíró, Szász Zoltán emlékei szerint a fogház hangulata a politikai vádlottat a vádirat elleni kifogások megfogalmazására, a védőbeszéd elkészítésére „izgatja”. Vámbéry Ármin ügyvéd a szaknyelvi kérdésekben túlságosan elmerülő védencét a „jog mániakusának” bélyegezte, aki utólag elismerte az ebben rejlő igazságot.⁹

Fáradhatatlanul készült tárgyalására a második világháború után sokadszorra letartóztatott Szálasi Ferenc. Helyzete nagyban eltért a rövid időre fogságba került publicistától – az akasztásra számító egykori nemzetvezető esetében a haláltól való esetleges megmenekülés reménye is erős motivációs tényező lehetett –, a Markó utcai börtönben életének utolsó periódusát töltő politikus írásai tanúbizonyságot tesznek arról, hogy kifejezetten nagy nyomatóékkot fektetett peranyagának megismerésére, többször, hosszan konzultált ügyvédekkel, a személyét ért jogi visszaéléseket élesen bírálta. „Délelőtt első kimerítő megbeszélés az ügyvédekkel 10 h–13 h 30’-ig. A beszélgetés lényegét legépelve megkapom kedden, szükségem van rá, hogy én is készülhessek a védőbeszédemre. A per irataiba együtt fogok betekinteni az ügyvédekkel, hogy kérdéseikre azonnal felvilágosítást tudjak adni. [...] [A tárgyalás során kialakult] Helyzet mint az előbbi napokon. Minősíthetetlen. Csak bosszú vezeti a népbíróságot és népügyészeket. Várják mindig a tapsot a közönség részéről. [...] Disznóság. Felakaszthatnak, nem bánom. De ne alázzanak meg, és ne bántalmazzanak” – írta visszaemlékezésében a bukott nemzetvezető.¹⁰

= = = 2. Információkeresés

Az információkeresés – ide értendő az olvasás, a megfigyelés és mások megkérdezése – az egyik legalapvetőbb megküzdési stratégiának számított. A könyv iránti igény minden forrásban megjelenik, ennek kielégítése azonban korszakonként eltért. Az olvasás lehetőségét szűkítette – ahogy a rabokkal való bánásmódot is radikálisan átalakította – az intézmény falai között és azon túl lezajló, 1950-es években végbemenő strukturális változás. A cenzúra által engedélyezett műveket sokszor nem adták át a raboknak, vagy többkötetes munka esetében nem vették figyelembe a kötetek sorrendjét.

A börtönben való művelődés fontosságát tetten érhetjük az ország szinte összes fegyintézetét megjárta kommunista politikus, Demény Pál műveiben. Börtönéveinek élményeit taglaló egyik beszédes című művében (*Zárkatársam, Spinoza*), a felvilágosodás korának racionalista filozófusát megidézve összegezte tapasztalatait. Bár Spinoza gondolataival Demény nem közvetlenül a Markó utcában ismerkedett meg, könyve és annak felépítése a tudós rab alakját eleveníti meg, aki szellemének kiművelésére fordította büntetésének idejét.¹¹

9 = = Szász, 1926: 5.

10 = = Szálasi, 2016: 706–707, 719–720.

11 = = Demény, 1989a.

A megfigyelésre erősen korlátozott lehetőségek nyíltak. Erről Stirling György, az ellenzéki tevékenységéért bebörtönzött hírlapíró érzékletes tájékoztatást ad. Az Andrássy út 60-ból 1947-ben átszállított újságíró megörököltette azt a stratégiát, amellyel sikerült tágítaniuk a mesterségesen szűkre szabott kereteket. A szándékosan magasra helyezett ablakon sámlin állva kilesekedő cellatársat egy éppen a kémlelőnyílás előtt tornászó fogoly takarta ki. Az esetleges felszólítás hatására odébb álló egyénnel egy időben az „őrszem” is lemászott, mire a fegyőr belépett a cellába.¹²

Az új zárkatársakat friss információ reményében mindig örömmel fogadták. Ez a momentum számos visszaemlékezésben megjelent, ennek bemutatására szintén Stirling írását szeretném példaként hozni, ő ugyanis nemcsak a megérkezését követő faggatási hullámot rögzíti, hanem az általa megosztott tényekre adott reakciókat is kifejezően szemlélteti. A hazatérésük után börtönbe vetett hadifoglyok mentalitását ismertetve közli: ha nem támasztja alá az általuk vizionált, a rendszer közelgő bukását remélő híreket, a hírhozót kiközösítik: „...hamar észrevettem: ha nem a szájukíze szerint beszélek és nem támasztom alá a szuperoptimista kiblíhíreket, hitetlenkedve fogadnak minden szót és gyanúsan néznek rám: no, ezt is megfertőzték a kommunisták!...”¹³

Az információszerzésnek és az ide vonatkozó kapcsolattartásnak számos illegális formája is volt. A rabséta alatti sorváltáson és a különféle morze-jelek alkalmazásán kívül gyakori volt a titkos küldemények kézbesítése. A korabeli sajtóban is visszhangot váltott ki Demény Pál, aki 1921-ben dióhéjba rejtette üzeneteit, erre 1989-ben megjelent önéletírásában a következőképpen emlékezett vissza: „A házimunkás hozza hazulról küldött kosztom, a zacskó diót óvatosan bontogatom [...] egyikben cigaretta papíron az üzenet: ha megkaptad, gyere az ablakhoz, keféld a hajad, holnap három dióra figyelj. [...] A másnapi diók egyikében tiszta tollhegy, alatta a levélke utasít, hogy a visszaküldendő csomagcédulára vegytintával üzenjek. Megtalálom még a diókba rejtett vérlúgsókrisztályokat és vasszulfátot. Indul a posta társaimhoz vallomás egyeztetésre...”¹⁴

Hasonlóan eredeti, bár meghíúsuló megoldással élt évekkel később Stirling, aki a hivatalosan kézbesíthető levélszámon felüli „feketelevelét” javításra kiküldött cipőjébe rejtette.¹⁵ Az információcsere féllegális aktoraként megemlíthető a borbély, aki munkavégzés közben szintén informálhatta a külvilágtól elzárt rabokat.¹⁶

12 = = Stirling, 2006: 76.

13 = = Uo. 79.

14 = = Demény, 1989b: 91.

15 = = Stirling, 2006: 81–82.

16 = = Ágotha, 1995: 83–84.; Szász, 2013: 256.

= = = 3. Tehetetlenség

A tehetetlenség következményének, az érzelmi zavarodottság kezelésének negatív példáját mutatja be Ágotha Tivadar, az 1952-ben letartóztatott veszprémi kispap, aki a Markóban való tartózkodása alatt ismerkedett meg a 32 év körüli, megőrült fiatalemberrel, Lacival, aki egy évig megfigyelés alatt állt a lipótmezei elmeorvosi intézetben. A férfinek bár voltak tiszta pillanatai, verbális tréfái elől maguk az állambiztonság emberei sem menekülhettek. „Volt a szobában egy 32 év körüli fiatalember. Gimnáziumi tanulmányait Ausztriában, a jezsuitáknál végezte. Később egyetemi tanulmányait befejezve történész lett, vagy 4-5 társával írtak valami történelmi könyvet. Erre rájöttek. Lefogták őket. De a többiek mindent erre a fiúra kentek. Ő közben megőrült. Az is lehet, hogy előzőleg sem volt teljesen normális. Lehetséges, hogy csak tettette magát. Bár ezt nehéz elhinni. Mindent magára vállalt, semmire sem adott választ. Egy évig volt megfigyelés alatt a Lipót Mezőn [sic!]. Olti [Vilmos népbíró] mégis elítélte három és fél évre. Azt mondták, jól megúsza. – Lehet. Bárhogyan állt is a dolog, ezen a Lacin – mert így hívták – amennyit mulatott nemcsak a szoba, de az egész emelet és a fegyőrök is, hogy az egy kisebb fajta cirkusszal felért” – örökölte meg a tragikus esetet.¹⁷

= = = 4. Menekülés

Milyen menekülési stratégiát alkalmazhattak az elítéltek? A kognitív elkerülés – más szóval figyelemelterelés – egyik leggyakoribb módja a múltból való ábrándozás volt. A foglyok szívesen elevenítették fel korábbi pozitív emlékeiket, meséltek a családjukról a többieknek, vagy gondoltak szeretteikre lefekvés előtt. A szabadulás ábrándja ugyancsak többször megjelenik, a versírással együtt, míg a tagadás nyíltan, a bűncselekmény el nem ismerésével jelentkezhet. A vágyteljesítő gondolkodásra a rendszerváltozásban reménykedő volt hadifoglyok esete szolgáltatott példát. Versírással, emlékezéssel, elmélkedéssel töltötte idejét a Rajk-per egyik mellékperében tízévi fegyházbüntetésre ítélt Szász Béla is,¹⁸ vagy az 1956 decemberében bebörtönözött költő, Eörsi István, aki a következőképpen örökölte meg a mindennapok küzdelmeit, betekintést nyújtva a börtön korszakokon átívelő egészségügyi viszonyaira: „A poloska – legalábbis a budapesti nagy házakban, a Markó utcában és a Gyűjtőfogházban – igen kitüntetett helyet foglal el a rabok kozmoszában. Szándékosan használom a jelen időt, mert meggyőződésem szerint a szabadulásom óta eltelt negyed évszázadban sem sikerült őt kiirtani. A méteres, vén falak közt boldogan telél át, a vaskos fűtőcsövek üregeiben és vájataiban helyezi el petéit. [...] Korabeli költészetem tanúsága szerint a poloska lelki életem központi hatalmassága volt. Három verset szenteltem neki, hogy viszonzzam rendkívüli érdeklődését. Alig érkeztem

17 = = Ágotha, 1995: 56.

18 = = Szász, 2013: 255.

a Markóba, észre kellett vennem, hogy: *Bár nála nincs protekció / és mindenkit kiszív, / a költő édes vére jó, / az az aperitif.*¹⁹

A hallucinatorikus vágyteljesülés, a vágyteljesítő fantázia erőteljesen mutatkozik meg Vándor Györgyi visszaemlékezésében. A Rajk-per legfiatalabb elítélteként szabadságát vesztő újságíró többször „utazik el” sosemvolt (fiktív) szerelméhez, akit gyermekkori orvosáról mintáz: „Csak egy szemüveget kerestem, kilencéves korom óta, egy magas, törekeny alakot, egy lány arcot, amelyet most csak nagyon halványan tudok felidézni. [...] Ekkor már [a magánzárka második hónapján] minden este Máriusszal aludtam el. Máriusznak hívtam a doktor bácsit. Nem ez volt a neve, egészen mindennapi nevet viselt. De a viláért sem szólítottam volna igazi nevén, még képzeletemben sem. Egészen a magaménak teremtettem őt újjá, emlékezetemmel.”²⁰

= = 5. Önbizalom

Az önbizalom e témák szempontjából a legnehezebben értelmezhető coping-dimenzió, mivel a tárgyalt időszakban nem volt cél a fogvatartottak személyiségének fejlesztése (sőt a '48-as fordulattól kezdve fokozatosan inkább a megtörése került előtérbe). Az érzelm kifejezés, mint a kategória egyik eleme, azonban megfigyelhető. Zádor Imre áthelyezéséről értesülve az előlött érzet öröm és a rabtársak iránti empátia kinyilvánításának – szükségszerűen titkos – katartikus módját választotta. Szavalóestet rögtönzött. A lelki indítékokra ekképpen emlékezett vissza: „Tele voltam izgalommal, boldogsággal és érzelemmel. Úgy éreztem, hogy örömet valahogy meg kell osztanom a többiekkel, anélkül, hogy közölném titkomat. Indoklás nélkül mit adhatok én nekik búcsúzóul? Hirtelen rájöttem a módjára, még csak nyomát sem jelezve közeledő távozásomnak.”²¹

= = 6. Támaszkeresés

Izgalmas kérdéskör a támaszkeresése. A kontaktuskeresés ugyanis rendkívül erősen tükröződik a visszaemlékezésekben. Zádor Imre pszichiáter, az 1953-as cionista orvosper egykori fővádoltja megfogalmazása szerint a cellatársak barátok *kell* hogy legyenek.²² S az egyházi személyek közé került, korábban említett veszprémi kispap, Ágotha Tivadar, első éjszakájára visszaemlékezve, azt írja, úgy érzi, barátok között van.²³

Jelentős megküzdési mechanizmus volt a hit, a jobbára katolikus vallásgyakorlás. A hivatalos istentisztelet 1949 végétől szűnt meg, búvópatakként azonban

19 == Eörsi, 1987: 137.

20 == Vándor, 1990: 37, 39.

21 == Zádor, 2000: 164.

22 == Uo. 161.

23 == Ágotha, 1995: 53.

jelen volt a spiritualitás. Szintén Ágotha festi le visszaemlékezésében a csoportos imádságok hangulatát, kiemelve, hogy a közegében szinte mindenki részt vett a rutinszerűvé váló reggeli áhítatban, s akik nem, azok is tiszteletben tartották az imádság idejét. „Közben a napos – mindennap valaki más, de csak a 60 éven aluliak – felmosta a köveket. A többiek odaálltak az ablakhoz – mely vagy két méter magasságban helyezkedett el –, és a reggeli imájukat mondták. Erre az apát hívta fel a figyelmemet. Hozzájuk csatlakoztam én is. Köszönetet mondtam az Úrnak, hogy ilyen jó társak közé kerültem. Csak kevesen maradtak távol a néma reggeli áhítattól. De ők is csendben voltak addig, míg mi imádkoztunk, vagy legfeljebb halkán beszélgettek” – emlékezett vissza.²⁴

Gyakori elem az instrumentális-anyagi segítségnyújtás, ezt a rabok 1950-től csupán élelmiszer-csomagok és a mosatás lehetősége révén tiszta ruha formájában kaphatták meg, ekkortól ugyanis eltörölték az önkosztozatos ellátás lehetőségét. A rabok csomagot kéthavonta kaphattak.²⁵

= = = 7. Delegálás

Az általam górcső alá vett munkák jelzésértékű különlegessége az a mentalitás, hogy a memoáírók – legalábbis utólag így emlékeznek – általában nem panaszkodtak, s nem sajnáltatták magukat, ilyesmit a zárkatársak tesznek, akiket emiatt a visszaemlékező, ha nem is mindig nyíltan, de elítél. A tiltott határátlépési kísérletért letartoztatott nyelvészprofesszor, Futaky István a Markó utcai fegyházban töltött rövid ideje, a gyorsan lefolyó tárgyalási szakasz ellenére – s talán épp ezért, hisz zárkatársaihoz való kötődés így nem alakulhatott ki – megindító leírást nyújt a börtönlakókat kínzó külső és belső nyugtalanságról, a panaszkodás értelmetlenségéről. „A Markó utcában foglyokkal teletömött, dögletes levegőjű zárkába kerültem. Nagy nehezen szűk helyet kaptam, éjjel egy szalmazsák felén rabtársak közé szorítva aludni alig tudtam, nem volt nyugalom a cellában. Egy középkorú falusi férfi órák hosszat siránkozott szerencsétlen sorsán, a hazaszökött idegenlégiós rémálmokat látott s artikulálatlan hangon mindegyre kiabált. Másnap reggel a börtönorvos, akit a hirhedt auschwitz-i orvos nyomán Mengele néven emlegettek, szemlét tartott. Egy idős zárkatárs elpanaszolta, hogy a levegő itt kibíráhatatlan, és ha ennyien maradunk, ő hamarosan megfullad. Erre Mengele: Maguk dolga. Miért vannak olyan sokan?!”²⁶

= = = 8. Izoláció

Az izoláció, a társaktól való visszahúzódás igénye ugyancsak sajátos keretek között érhető tetten. A korabeli büntetés-végrehajtási intézetekben gyakran alkalmazott

²⁴ = = Uo. 53–54.

²⁵ = = Tamáska, 2017: 82–83.

²⁶ = = Futaky, 2006: 84–85.

elkülönítés (a magán- és sötétzárka) az egyik legszigorúbb retorzióknak számított, a világ eseményeitől és az emberi érintkezés szokásos formáitól elzárt fogoly felszabadulásként élte meg, ha ismét szociális impulzusokkal teli környezetbe kerülhetett. Az Andrassy út 60. celláit is gyakran megjárta rab számára – bár ez mai megítélésünk szerint meglepő lehet – a börtön „pezsgő”, és a társas kapcsolódást figyelembe véve humánusabb életteret jelentett. Időszakos visszahúzódást észlelhetünk azonban Dr. Dénes Béla visszaemlékezésében, aki az 1949-es cionista per fővádlottja volt. „...leborultam az ágyra és csak sírtam. Hagytak. Nem szólt hozzám senki. Úgy látszik, megszokták már, hogy az ÁVO-ról jövők idegei felmondják a szolgálatot” – örökölte meg saját és társai viselkedését.

A hosszú magányt és az érzelmi telítettséget követő ambivalens érzelmekről ad érzékletes leírást Stirling György: „...eljut az ember néha arra a pontra, hogy magányra vágyik és azt hiszi, megbolondul egyik-másik zárkatárs viselkedésétől. Amikor nem egyszer – a hét év alatt volt több ilyen pillanatom is – annyira vágytam az egyedüllétre, hogy az már szinte fájt, bizony keserűen nevetni kellett magamon: pár héttel előbb, az Andrassy-úti pincében mit nem adtam volna egy társért, akivel szót lehet váltani s akkor az üres négy fal látása őrlített meg, most meg...”²⁷

= = 9. Akkomodáció

Az akkomodáció (belső tudásunk átalakítása), különösképpen az ehhez kapcsolódó kognitív újrastrukturálás az esetek elmondásakor mutatkozik meg. Az e mögött álló lelki mechanizmust Stirling fogalmazta meg: „Íratlan börtönszabály és a bemutatkozáshoz tartozik, hogy az új jövevény elmondja az »ügyét«. Érdemes megfigyelni, hányan hányféleképpen mesélik el, hogy miért kerültek a rács mögé. Van, aki mást vádol és fenyegetőzik, hogy ha ő egyszer kikerül innét, majd megmutatja, satöbbi, satöbbi, van, aki valóságos védőbeszédet rögtönöz. [...] akad olyan is, aki filozofikus nyugalommal beletörődik sorsába, belátja, hogy hibákat követett el és csak a jószerecsében bíz. Vagy a Jóistenben. [...] mindenkinek három ügye van. Egy, amit valóban csinált (amiért behozták), egy másik, amit elmesél (amit magában felépített) és egy harmadik, amiért végül a népbíróság elítéli. A három ritkán fedi egymást.”²⁸

A minimalizálásra, relativizálásra mutat példát Kővágó József, Budapest 1950 májusában letartóztatott egykori polgármestere. Miután a koholt vádirat szerinti vallomástétel mellett döntött, a következő gondolatokat fogalmazta meg: „Gyávává süllyedtem! – szidtam magamat, de amint a közel fél éves ávos pinceélet emlékeire gondoltam, éreztem, hogy nincs alternatíva. Ha még egyszer visszavisznek oda, akkor biztosan elpusztulok, mégpedig igen rövid idő alatt. Lassan és nehezen lecsillapodtam, és arra ösztönöztem magam, hogy az eszemet használjam. Bizakod-

²⁷ = = Stirling, 2006: 79.

²⁸ = = Uo. 73–74.

tam, hogy az egész vádirat olyan valószínűtlen, hogy azt épeszű ember nem fogadhatja el tényállásnak. A jogászoknak meg nevetniük kell rajta, mert legnagyobb részében olyan törvényes tevékenységeket öltöztet vádakká, amelyeket Budapest polgármestereként a politikai pártok és a Törvényhatósági Bizottság jóváhagyásával folytattam.”²⁹

Ágotha Tivadar zárkatársán keresztül az elfogadást szemlélteti. A szomszédjától kapott ausztriai brosrákat félelmében elásó Vas megyei parasztember, a rémhírterjesztésért lefogott Imre bácsi „csöndes természetű ember volt. Alig lehetett hangját hallani” – írja.³⁰

= = = 10. Tárgyalás

A korábban sokat idézett Stirling utal a tárgyalási formák, nevezetesen a rábeszélés gyakran kényszeresnek látszó hajlamára is. A híradás nehézségeivel megküzdő újságíró egy másik lelki jelenségre ugyancsak felfigyelt: „Csak attól mentsen Isten, hogy hittérítőkkal hozzon össze a sors! Mert ilyen is szerepelt a praxisomban: aki meg akart győzni a maga igazáról és rá akar beszélni, hogy fogadjam el az övét. Az ilyen embertől kiütést és hideglelést kapok és ha lehet, messzire elkerülöm. No de lehet-e elkerülni valakit, ha be vagy zárva vele egy cellába?...”³¹

= = = 11. Alárendelőds

Az alárendelőds problémakörén belül a rágódás és a merev ragaszkodás megnyilvánulása figyelhető meg a vádiratát megismerő Szász Béla esetében. Az illegális kommunisták elárulásával, besúgásával gyanúsított Szász első megdöbbenése után elhatározta, megtagadja ennek beismerését. „Belátom, sőt már akkor beláttam, voltaképpen szőrszálhasogató kicsinyesség, értelmetlennek látszó rögeszme volt ilyen jelentéktelen részleteken rágódnom” – vallotta be.³² Ám a folytatásban megfigyelhető, szorongatott helyzetét hogyan értelmezte át, s használta fel ön maga motiválására. „Mégis elhatároztam, ezen a frontszakaszon én vissza nem vonulok, nem engedek. Ám nevezzenek ki angol kémnek, de a rendőrspiclivádat nem vállalom. Úgy véltem, nem adhatom föl szárnalmas kis erődömet, mert a teljes behódolás lélektanilag törne meg, kiszolgáltatna, nem annyira pillanatnyilag, inkább a jövőben, az elkövetkező esztendőkből.”³³

Stirling az önváddal összefüggő gondolatok veszélyességére térve kiemeli: „Könnyű egy rablógylkosnak, egy tolvajnak vagy egy sikkasztónak: az tudja, miért ül, de aki eleve igazságtalannak érzi, hogy börtönbe csukták, az – ha gyöngébb

29 = = Kővágó, 2007: 29.

30 = = Ágotha, 1995: 62.

31 = = Stirling, 2006: 72–73.

32 = = Szász, 2013: 261.

33 = = Uo. 261.

az ellenállóképessége – akár be is dilizhet, ha sokat rágódik ezen. Márpedig a börtönben aztán jut idő az önmarcangolásra, az önemésztésre. Ilyenkor jutnak el egyesek arra a pontra, hogy feladják. És ez maga a vég. Aki feladja és minden mind-egy alapon törődik bele sorsába, biztosan nem éri meg a büntetése végét.”³⁴

= = 12. Szembehelyezkedés

Más hibáztatása, a projekció, illetve az agresszió a politikai elítélt lét sajátosságaiból adódóan nem jelent meg nyíltan. Stirling György korábban idézett visszaemlékezéseiből láttuk, hogy néhány fogoly a vágyteljesítő gondolkodás jeleként a gyűlölt rendszer mihamarabbi bukását, a szabadság közelgő visszanyerését vizionálta. Ebben a mentalitásban – mai gondolkodásunkkal – érzékelhetünk kivetítést, azonban a megrázó történeti környezet valóban azt támasztotta alá, hogy a politikai foglyok sokszor ártatlanul, a kommunista rendszer despotikus logikája miatt szenvednek.³⁵

A verbális (viszont)agresszió megjelenését ugyanakkor rögzíti a Magyar Község-perben elítélt korábbi diplomata, Szent-Iványi Domokos, bemutatva az örök és a vádlott-társai között fennálló feszültséget: „Miközben reggelente a tárgyalóterembe kísérték minket, több alkalommal is összetűzésre került sor Donáth [György] vagy András [Sándor] és az örök között. Donáth és András gyűlölte, amikor gorombán ide-oda rángatnak minket, s keményen hangot is adtak nemtetszésüknek. Ilyenkor persze óhatatlanul konfliktusba kerültek az örökkel. Egy nap András a mi oszlopunk élére került [...]. András automatikusan elindult a celláink felé, az egyik őr azonban durván ráförmedt, hogy csak akkor induljon el, ha majd ő – mármint az ő – parancsot ad rá. András visszafelelt, hogy hiszen mindennap ugyanarra megyünk, mire az őr ráordított, hogy »Pofa be!«. András mérgesen visszavágott: – Pofája a lónak van, meg magának! – Ez a börtönszabályok értelmében természetesen hatalmas fegyelemsértésnek minősült, amiért András kemény büntetést kaphatott volna. András tábornok azonban minden helyzetben olyan bátran, egyenesen viselkedett, hogy ezzel nemcsak a fogolytársai, de még valame-lyest az örök megbecsülését is kivívta. Úgyhogy az esetnek nem lett következménye.”³⁶

A vizsgált történetekből világossá válik, hogy a foglyoknak a mindennapi megküzdés során számos pszichológiai eszköz állt rendelkezésükre, amelyek segítségével próbálták a helyzet feletti kontrollt megszerezni, információt keresni, menekülni vagy éppen a tehetetlenség érzésével megküzdni. A problémamegoldás,

34 == Stirling, 2006: 73.

35 == Más hibáztatásának – az „arctalan bűnösnek” – megjelenését fedezhetjük fel Stirling György egy másik, korábban bemutatott idézetében, amelyben a rab kiszabadulása utáni vendettáját tervezi. Uo. 73–74.

36 == Szent-Iványi, 2016: 470.

az információkeresés, az önbizalom és a támaszkeresés különböző formái mind a túlélés eszközeivé váltak. Az elítéltek a börtön szűkös és gyakran kegyetlen körülményei között is megtalálták azokat az apró lehetőségeket, amelyek révén megőrizheték emberi méltóságukat és mentális stabilitásukat.

Az elemzett önéletírások feltárják a rabok leleményességét és eltökéltségét, ahogy a fizikai korlátok és az elnyomó rendszerek ellenére is próbáltak szembenézni sorsukkal. Az intézmény falai között zajló mindennapos küzdelmek és a belső szabadság megőrzésének vágya az emberi kitartás és kreativitás példái, amelyek ma is releváns tanulságokkal szolgálnak a megküzdési stratégiák megértéséhez. A Markó utcai börtön története nemcsak a fogvatartottak személyes drámáiról szól, hanem az emberi lélek rezilienciájáról is, amely a legszélsőségesebb körülmények között is képes fennmaradni.

Az olvasott szövegek (igaz, ezek jelentős hányada az 1950 utáni tapasztalatokat örökíti meg) alapján nem fedeztem fel kronológiákhoz köthető mintázatokat, a visszaemlékezők azonban közvetetten, zárkatársaik következtetését „levonva” utalnak arra, hogy a Horthy-rendszer börtöneiben a rabokkal szemben nem volt előírás a közismert „Ne csak őrizd, gyűlöld is!” jelszó betartása, gyakorlati alkalmazása. Meghatározó tényező a szerző személye, az átélt élményvilág átadásának perspektívája – fontosnak tartotta-e az események realizmusra törekvő leírása mellett azok személyesebb, szentimentálisabb vetületeinek megosztását?

A visszaemlékezések vizsgálatának azonban megvannak a maga korlátjai. A később készült írások nem mentesek – nem lehetnek mentesek – az emlékezeti torzításoktól, sajátos konstrukciók,³⁷ amelyek megkövetelik a kellő kritikai szemléletet. A „jelen lévő múlt”, az egyéni tapasztalat idegen elemekkel is bővül, állítja – Alan Baddeley, Michael W. Eysenck és Michael C. Anderson kutatásaival összhangban – Reinhart Koselleck.³⁸

Izgalmas kontrollforrások lehetnek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött fogdaügynöki jelentések a „Markó” dossziéiból. A dokumentumok közül kitűnik Hermann István rendőr alezredes 1968. január 4-i jelentése, amelyben a szaporodó illegális hírcsatornak ürügyén felteszi a nem pusztán kriminológiai, ámde pszichológiai értelemben is jelentős kérdést: „[M]i ösztönzi az elítélteket az ilyen irányú tevékenységre, mi az indító ok, ami miatt vállalják az ezzel járó »esetleges« fegyelmi felelősségre vonást és ebből kifolyólag a kedvezményből való kizárást is, ami esetenként a börtönbüntetést évekkal is meghosszabbíthatja[?]”³⁹ A felvetést követően motivációs tényezőként értelmezi a hozzátartozókhoz való ragaszkodást, a börtönélet kényelmetlenségét, az információzárlatot.

37 == Az emlékezet rekonstruktív jellegéről, az előhívás sajátosságairól lásd: Baddeley–Eysenck–Anderson, 2010: 276–278.

38 == Koselleck, 2003: 407.

39 == ÁBTL 3.1.5. O-16095/1. Jelentés, 1968. január 4. 173.

A foglyok ezzel szemben szabálytalanul kiküldött levelekkel, titkos csomagokkal, rádiókészítéssel, engedély nélküli telefonhívásokkal, a személyzet korrumpálásával igyekeznek fellépni.⁴⁰ Bár az elítéltek belső, lelki folyamatai a forrás jellegéből adódóan rejtve maradnak, ezen keresztül is megmutatkozik néhány, a fentebbiekben említett stratégia, s érzékelhetjük a technikai környezet változását is.

Az Oláh által felvázolt 12 megküzdési dimenzió alkalmas lehet arra, a kellő kritériumokat megfogalmazva, hogy a börtönviselt történelmi személyiségek írásait interdiszciplináris módszereket felhasználva értelmezhessük, megfogalmazva azt a jövőbeni kérdést is, vajon az egyes fegyintézetek eltérő regulái, szabályai hatottak-e ezekre a dimenziókra.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-16095/I Markó utcai börtön

=== Hivatkozott irodalom ===

Ágotha, 1995

Ágotha Tivadar: *Megalkuvás nélkül. Veszprémi kispapok az ateista hatalom börtöneiben*. Márton Áron Kiadó, Budapest.

Baddeley–Eysenck–Anderson, 2010

Baddeley, Alan – Eysenck, Michael W. – Anderson, Michael C.: *Emlékezet*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Demény, 1989a

Demény Pál: *Zárkatársam, Spinoza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Demény, 1989b

Demény Pál: *Rabságaim I*. Magvető Kiadó, Budapest.

Eörsi, 1987

Eörsi István: Emlékezés a régi szép időkre. Második fejezet. *Beszélő*, 4. sz. 137–146.

40 == Uo. 173–200.

Folkman–Lazarus, 1980

Folkman, Susan – Lazarus, Richard S.: An Analysis of Coping in a Middle-Aged Community Sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 3. sz. 219–239.

Folkman–Lazarus, 1988

Folkman, Susan – Lazarus, Richard S.: Coping as a Mediator of Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3. sz. 466–475.

Futaky, 2006

Futaky István: *Utam a Dossziéhoz. Emlékezések 1950–1956.*
Noran Libro Kiadó, Budapest.

Koselleck, 2003

Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája.*
Atlantisz Kiadó, Budapest.

Kővágó, 2007

Kővágó József: *Egyedül vagy.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Lévay, 2019

Lévay Miklós: A magyar kriminológia jellemzői a reformkortól napjainkig.
In *Kriminológia*. Szerkesztette: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest. 254–309.

Oláh, 2005

Oláh Attila: *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény. Belső világunk megismerésének módszerei.* Trefort Kiadó, Budapest.

Semsei, 2024

Semsei Ferenc: Mozaikok a Markó utcai fogház történetéből – Megküzdési stratégiák. *Axis – Vallás- és eszmetörténeti folyóirat*, 1. sz. 135–141.

Skinner–Edge–Altman–Sherwood, 2003

Skinner, Ellen A. – Edge, Kathleen – Altman, Jeffrey – Sherwood, Hayley:
Searching for the Structure of Coping: A Review and Critique of Category Systems for Classifying Ways of Coping. *Psychological Bulletin*, 2. sz. 216–269.

Stirling, 2006

Stirling György: *Megalázott nemzedékek.* Püski Kiadó, Budapest.

Stone–Neale, 1984

Stone, Arthur A. – Neale, John M.: New measure of daily coping. Development and preliminary results. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4. sz. 892–906.

Szálasi, 2016

Szálasi Ferenc naplói, 1942–1946. Magvető Kiadó, Budapest.

Szász, 2013

Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története.* Európa Kiadó, Budapest.

Szent-Iványi, 2016

Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés. 1941–1972.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest.

Tamáska, 2017

Tamáska Péter: *Egy világváros három börtöne. A fővárosi Büntetés-Végrehajtási Intézet története.* Unicus Műhely, Budapest.

Vándor, 1990

Vándor Györgyi: *A rémület éjszakái.* Dóvin Kiadó, Budapest.

Zádor, 2000

Zádor Imre, 2000: *Minden perc egy örökkévalóság.* Argumentum Kiadó, Budapest.

=== Sajtó ===

Szász Zoltán: III. emelet 12: Emlékeim a Markó uccai fogházból. Rabnyelv. *Pesti Napló*, 1926. február 24. 5.

Kulcsszavak

=====

börtönök, Budapest, ellenállás

/ Coping Strategies in the Markó Street Prison /

In my article, I present the living conditions and coping strategies of the inmates imprisoned in the infamous prison building built in 1892. My aim is not to present the history of the institution in detail, but to reconstruct the mental struggle of political prisoners to preserve their mental health and stay alive. The strategies offered by the numerous works on the subject – memoirs and diaries – were categorised by means of the 12 higher-order coping dimensions (problem-solving, information seeking, helplessness, escape, self-reliance, seeking support, delegating, isolation, accommodation, negotiation, subordination, confrontation) as defined by psychologist Attila Oláh.

The 12 dimensions of coping outlined by Oláh may be suitable if the necessary criteria are formulated to interpret the writings of the imprisoned historical figures, using interdisciplinary methods, also formulating the future question whether the different rules and regulations of the individual penitentiaries had an impact on these dimensions.

Berlin, Friedrichstrasse. Határátkelőhely Nyugat-Berlin és Kelet-Berlin között a nyugati oldalról, 1964.

Fortepan / Korbuly család

= Szemle =
////////////////

/// Hevő Péter

=== Határesetek ===

A belnémet határátkelőhelyek és a Stasi
kapcsolatának forrásai

**Peter Boeger: *Die Stasi und die innerdeutschen
Grenzübergangsstellen 1961–1989.***

Bundesarchiv/Stasi-Unterlagen-Archiv, Berlin, 2024. 276 oldal

szökési kísérletek. Lévén, hogy egy szerteágazó témáról van szó, amelyről óriási iratanyag maradt fenn, célszerű volt egy újabb forráskiadványt szentelni e területnek. Elsősorban a Stasihoz, a keletnémet állambiztonsági szervhez kapcsolódóan

A határátkelőhelyek a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK) kiemelt megfigyelés alatt álltak. A bipoláris világ két katonai tömbje közti érintkezési pontok voltak ezek, ezért biztonsági kockázatnak számítottak, keletnémet szemszögből réseknek a bástyán. Emellett az állampolgárainak hollétére rendkívül érzékeny NDK (a társadalom szinte totális ellenőrzését a német szakirodalom „mindent lefedő megfigyelés”-nek nevezi¹) ezeken a csomópontokon (is) ellenőrizhette, hogy ki lép be, és ki szeretné elhagyni az országot. Éppen emiatt a keletnémetek – pénzt, paripát nem kímélve – rengeteg erőforrást fektetnek a határátkelőhelyek őrizetébe. Számtalan részletre, körülményre kellett odafigyelni, legyen az árucsempészet, megvesztegetés vagy

1 = = Slachta, 2014: 170.

tette meg ezt Peter Boeger a *Die Stasi und die innerdeutschen Grenzübergangsstellen 1961–1989* című kötetben.²

Nem tudni, pontosan miért, talán a hírhedt módszerei vagy a társadalom szisztematikus ellenőrzése miatt, de a Stasi tevékenységének feldolgozása a szakirodalomban – akárcsak a filmgyártásban – felülreprezentált a keletnémet állam más területeihez képest.³ Ha az NDK-ra gondolunk, jó eséllyel a Stasi is rögtön eszünkbe jut, míg a földtulajdon kollektivizálása vagy a mikrochipgyártás már kevésbé. A fokozott érdeklődésen túl a szakirodalom gyarapodását segíti az is, hogy a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium (*Ministerium für Staatssicherheit*) fennmaradt iratállományát rendkívül gyorsan, már az 1990-es években elkezdték feldolgozni, és folyamatosan megjelentek a kutatást segítő kézikönyvek.⁴ Az iratok őrzéséért és kezeléséért 1992-től a BStU (*Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* – Az Egykori Német Demokratikus Köztársaság Állambiztonsági Szerveinek Iratait Kezelő Szövetségi Megbízott Hivatala) volt felelős, amelynek munkatársai élen jártak a források feldolgozásában. Hosszas viták után az említett levéltár 2021-ben a *Bundesarchiv* (Szövetségi Levéltár) alá került – most már *Stasi-Unterlagen-Archiv* (Stasi-iratokat Kezelő Levéltár) néven –, s a megszokott levéltári feladatokon túl rendezvényeket szervez, valamint időnként kiadványokat is megjelentet. Jelen kötet is a levéltár gondozásában jelent meg, amelynek szerzője korábban szintén a BStU-ban dolgozott.

Ahogy a kötetben a szerző is rámutat, a keletnémet határátkelőhelyek természetesen nem kerültek el a kutatók figyelmét, ugyanakkor bizonyos területeken jelentős hiányosságok fedezhetőek fel. A Stasi útleveleket ellenőrző egységei a VI. Főosztály (HA VI.) alá tartoztak, amelynek felépítéséről, feladatairól, személyzetéről főleg Monika Tantzsch, Roland Wiedmann és Helmut Müller-Enbergs írtak.⁵ Az egyes határátkelők történetének feldolgozása is folyik, elsősorban a leginkább izgalmasnak vagy éppen forgalmasnak ítélték, akárcsak híresebb szökési kísérletekről és tragikus halálesetekről is gyakran olvashatunk, főképp ismeretterjesztő cikkekben.⁶ Érdekes mód van egy regionális sajátossága is a vizsgált csomópontoknak: a publikációk túlnyomó többsége Berlin térségére fókuszál, más régiókra alig, még kevésbé az NDK és keleti szomszédai, Csehszlovákia és Lengyelország köztiekre (10.).

Felismerve a szakirodalomban lévő „lyukakat”, hiányosságokat, felmerül tehát az igény, hogy egy átfogó, az egész országra kiterjedő feldolgozás készüljön el, Boeger

2 = = Boeger, 2024.

3 = = Slachta, 2016: 389.

4 = = A témában magyar nyelven lásd bővebben: Slachta, 2014.

5 = = Müller-Enbergs, 2008; Tantzsch, 1995; Wiedmann, 2012; Wiedmann–Erdmann, 2018.

6 = = A szakirodalomban lásd: Boeger, 2011; Boeger–Dollmann, 2011; Delius–Lapp, 2000; Springer, 2013. Az ezzel kapcsolatos ismeretterjesztő cikkek felsorolása meghaladja a tanulmány kereteit.

azonban – ismerve az iratanyag mennyiségét – nem érezte úgy, hogy ezt mindenképp neki kellene elvégeznie, és nem is ígéri, hogy a korszak nagy ívű monográfiája kerül az asztalra. Ehelyett a célja az, hogy egy-egy, az NDK döntéshozatalára jellemzőnek vélt forrás mélyebb elemzésével rávilágítson a határátkelőhelyek és a Stasi kapcsolatának különböző aspektusaira. Lényegében esettanulmányokat kapunk, amelyek bemutatják a politikai, jogi, technológiai változásokat a hidegháború alatt. Az efféle kötetek összeállítása során a szerző a műfaj jellegéből adódóan önkényesen jár el, hogy milyen forrásokat válogat be egy 270 oldalas műbe, ami véleményem szerint nem problémás, ha a válogatás során egy megalapozott és logikus elv szerint jár el.

Szerencsére a művészettörténész végzettségű Boeger jól ismeri e területet, hiszen több kötete jelent már meg a Stasi működéséről különböző régiókban.⁷ Tapasztalt kutatóról van tehát szó, aki több szempontból is átgondolt koncepciót választott. Az 1961 és 1989 közti évtizedek bemutatása során a kronológiát követi, minden egyes forrással felvet egy érdekes témát, és az NDK-nak kizárólag a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) és Nyugat-Berlin felé kiépített átkelőit vizsgálja, más szomszédokat ebből a válogatásból kihagy. Fontos emellett, hogy kitér a Nyugat felé lévő határátkelők szinte valamennyi formájára, legyenek azok közúton, vasúton vagy a belvizeken (ugyanakkor a repülőtereket indoklás nélkül kihagyja). Valamennyi forrás a *Stasi-Unterlagen-Archiv*ból származik, többségüket az Állambiztonsági Minisztérium parancsai teszik ki, kisebb részben a Határvámhivatal és a Minisztertanács dokumentumait találjuk.

Nagyon érdekes a kötet szerkezete, mivel az eltér a német forráskiadványokra jellemző struktúrától, amikor egy alaposabb bevezető után sorban egymás után következnek a primer források, és inkább a lábjegyzetekben jelennek meg a magyarázatok. Itt ugyanis nyolc különböző téma köré épített fel a szerző egy-egy fejezetet, és mindegyik egy forrás szó szerinti idézésével kezdődik. Ezt követi a dokumentum magyarázata, és hogy az adott intézkedés milyen hatással volt a határok őrizetének változására. A következő alfejezetek a döntések politikai, gazdasági hátterére mutatnak rá, vagy éppen felidéznek egy-egy mindennapi esetet (például sikertelen embercsempészeteket). A szerző tehát előszeretettel váltogatja a fókuszot, a mikro- és makroszinteket, ami egyesek számára zavaró lehet, míg másoknak izgalmas (a recensens az utóbbiak közé tartozik). A fejezetek végén a szerző röviden bemutatja, hogy az adott témában a *Stasi-Unterlagen-Archiv* milyen forrásokkal tud szolgálni, ezzel segítséget adva azoknak is, akik kedvet kaptak a téma további kutatásához.

Boeger törekedett rá, hogy a témában kevésbé jártas olvasókat eligazítsa megfelelő háttérinformációval. Mielőtt rátérne a tematikus fejezetekre, előbb bemutatja a határátkelőhelyeket befolyásoló döntéshozatal változását a korszak során, majd a legfontosabb releváns dátumokat és eseményeket is felsorolja, hogy a forrásokat el tudjuk helyezni az idővonalon.

7 = = Boeger–Catrain, 2017; 2018.

A bevezető utáni első tematikus fejezet a berlini fal felépítésének évébe, 1961-be kalauzol minket, és ehhez a szerző egy népszerű témát, a városon belüli metróvonalak elvágására kiadott parancsot választotta forrásként. Az eset szürrealitásán és a szervezeti háttér bemutatásán túl megismerünk néhány híresebb szökési kísérletet, amikor az emberek vonattal próbáltak Nyugatra menekülni. Ebben a fejezetben is látszik az a már említett strukturális sajátosság, amely konzekvensen jellemző a későbbi fejezetekre is: lényegében csak az első alfejezet a primer forrás, amelyet további magyarázó, a szakirodalmat, illetve egyedi eseteket bemutató alfejezetek követnek.

A 3. fejezetben egy parancson keresztül láthatjuk az Állambiztonsági Minisztérium 1964-től kijelölt új feladatait a határátlépők ellenőrzését illetően, s mindezt a határőrizet korábbi hibáival magyarázták. Az átszervezés kimondatlanul a Védelmi Minisztérium kárára történt, és a Stasi hatalmának növekedését jelezte.

A következő (4.) fejezet a hirschbergi közúti határátkelőhely újjáépítését tárgyalja, amely olyan nagy forgalmat bonyolított le, hogy 1989-ig folyamatosan ki kellett bővíteni. Ugyancsak ebben a fejezetben olvashatunk a vámszemélyzet ellenőrzéséről, akiket megvesztegetési kísérletekkel tettek időnként próbára „nem-hivatalos” munkatársak, tehát Stasi-ügynökök, továbbá a Hirschberg és Juchhöh állomásokon elkövetett szökési kísérleteket is megismerjük. Ez az egyik olyan fejezet, amely esetében a szövegbe ágyazott térképek hiánya különösen zavaró, hiszen ezek hiányában nem derül ki, hogy pontosan hol vannak ezek az átkelők, és miért voltak fontosak.

Az 5. fejezet nem lezárásokról vagy szigorításokról szól, hanem azon kevés esetek egyikéről, amikor az NDK gesztust tett az NSZK felé, és újabb határátkelőket nyitott meg. A két ország közti enyhülés jegyében 1973-tól több millió nyugatnémet állampolgár számára könnyítették meg a határközeli településekre az átjárást. Ahogyan a fejezetből kiderül, a határátkelők felállításáért felelős illetékesek nem örültek a hirtelen döntésnek, de végül meghajoltak a nagypolitika akarata előtt, és noha szűkölködtek bizonyos erőforrásokban, gyorsított eljárásban építették ki az infrastruktúrát.

A 6. fejezet ismét egy konfliktusra fókuszál, méghozzá az NSZK és Nyugat-Berlin közötti, az NDK területén áthaladó szárazföldi tranzitforgalom kérdésére. A hidegháborús évtizedek során Nyugat-Berlin ügye végig fájó pont és diplomáciai feszültségek forrása maradt az NDK számára, és hogy a keletnémetek hangot adjanak tiltakozásuknak a város státuszát illetően, időnként megtagadták bizonyos nyugatnémet intézmények személyzetének átengedését. Mint azt az egyik erre vonatkozó parancsban kihangsúlyozzák, a tiltás nem konkrét személyek ellen szól, hanem a munkahelyük által képviselt álláspont következménye.

A 7. fejezet egy kevésbé feldolgozott témát, a két ország közti szemétszállítást érinti. A vizsgált forrás kivételesen nem a Stasi által kiadott dokumentum, hanem az NDK Minisztertanácsának 1979-es határozata, amelynek értelmében megnyitották a selmsdorfi átkelőt a nyugatnémet hulladék NDK-ba való szállítására. Az NDK részéről ez egy kétségbeesett lépés volt, hogy – versenyképes termékek híján – nyugati

devizához jusson. A nyugatnémet szemét átvétele megalázó volt a keletnémetek számára, ezt jól mutatja, hogy igyekeztek titokban tartani, ami addig sikerült is, míg nem nyugati környezetvédő aktivisták kezdtek el tüntetni Selmsdorfban az ellen, hogy az NSZK veszélyes hulladékának lerakataként használja keleti szomszédját.

A következő fejezet bemutatja, hogy a határátkelőhelyeken dolgozókat hogyan készítették fel terrorista akciók megakadályozására. A keletnémet állambiztonság különösen az 1972-es müncheni olimpia tragikus eseményei után kezdett figyelni a terrorelhárításra, de természetesen mindezt felhasználta a Nyugattal folytatott ideológiai küzdelem fokozására is. Érdekes adalék az intézkedésekről, hogy például a gutenfürsti határ menti vasútállomáson az egyik termet egy olyan készülék védte, amely támadás esetén gázzal telítette volna meg a szobát és tette volna ártalmatlanná a terroristákat. Talán nem kell különösebben megmagyarázni, hogy ha valóban sor került volna egy ilyen akcióra néhány évtizeddel a holokauszt után, az súlyos politikai károkat okozott volna az NDK-nak.

Az utolsó tárgyalt téma a vízi közlekedésre vonatkozik, egészen pontosan az évtizedekig lezárt Teltow-csatorna átkelőinek megnyitására, amit az NDK szintén külső nyomásra tett meg, és ami a Stasira további feladatokat rótt. A fejezet hosszú topográfiai leírást tartalmaz, ami itt is szükségessé tette volna a magyarázó térképeket.

A 10. fejezet főleg azoknak jelenthet óriási segítséget, akik valamilyen formában ezzel a területtel foglalkoznak és nyers adatokra van szükségük, ugyanis a szerző nemcsak felsorolja az összes határátkelőhelyet, hanem azok fizikai jellemzőit is bemutatja táblázatokban: kiterjedésüket, a kiépített akadályokat és objektumokat, a tárolt fegyverek számát, akárcsak az átkelőkön dolgozó személyzet létszámát, összetételét és parancsnokait. A további kutatásokat segíti a kötet végén egy hely- és személynévkereső, a rövidítések jegyzéke, valamint a glosszárium, amely megmagyarázza a határőrizethez kapcsolódó alapvető szakkifejezéseket.

Ahogy láhattuk, a témákat illetően nagyon széles a skála, a Stasi alapfeladataitól (például a határt átlépő gyanús személyek ellenőrzésétől) kezdve, a szemétszállításon át a terrorellenes műveletekig. A forrásokból kivehető, hogy a határátkelőhelyek mennyi megoldandó problémát jelentettek a belügyi szervek számára. Az országból menekülők kiszűrése összetett feladat volt, az erre vonatkozó eszközök idővel finomodtak, és jól érzékelteti a szervek közti bizalom hiányát, hogy a Stasi megfigyelés alatt tartotta a vámhivatal és a hadsereg alá tartozó munkatársakat. Természetesen a nemzetközi történések is befolyásolták a határátkelő minden napjait. A keletnémet államvezetés olykor nyomásgyakorlásra és zsarolásra, máskor nyugati deviza beszerzésére vagy éppen a konfliktusok enyhítésére használta fel a határőrizetre vonatkozó politikáját. Peter Boeger a kiválasztott témákon keresztül jól bemutatja, hogyan változott a két német állam kapcsolata, hol a közeledés, hol az elhidegülés irányába, és hogy nem volt az annyira egysíkú, statikus, mint sokan elképzelik. A kötet tárgya tehát érzékletes lenyomata a hidegháborús folyamatoknak és a német államok ambivalens viszonyának.

A könyv egészére vonatkozóan elmondható, hogy komoly munka áll mögötte, hiszen a levéltári dokumentumokon túl személyes források (például memoárok) is felhasználásra kerültek. A lábjegyzetelés szakszerű, a kötetben olykor előkerülnek képek, bár ezekből több is elfért volna, főleg az olyan illusztrációkért kiáltó témáknál, mint a lezárt berlini metróállomások esete. Két térképet találunk a kötet végén, de ezeket (vagy inkább nagyobb méretarányú térképeket) is célszerű lett volna a szövegbe ágyazva elhelyezni a releváns fejezetekben, hiszen nem szerencsés földrajzi vonatkozású témákról úgy írni, hogy nem látja az olvasó, miről is van szó.

Összességépp kijelenthető, hogy a forráskiadvány érdekes témákat vet fel, és bizonyára további publikációk megírására ösztönzi a kutatókat. Még az is előfordulhat, hogy egy, a pályája elején lévő olvasó éppen e műből inspirálódva kezd a kelet-német határátkelőhelyek történetét feldolgozó átfogó kötet megírásába.

= = = = Hivatkozott irodalom = = = =

Boeger, 2011

Boeger, Peter: Die Grenzübergänge. In *Die Baugeschichte der Berliner Mauer*. Michael Imhof Verlag, Berliner Beiträge zur Bauforschung und Denkmalpflege, Petersberg, 175–218.

Boeger, 2024

Boeger, Peter: *Die Stasi und die innerdeutschen Grenzübergangsstellen 1961–1989*. Bundesarchiv/Stasi-Unterlagen-Archiv, Berlin.

Boeger–Catrain, 2017

Stasi in Sachsen: Die DDR-Geheimpolizei in den Bezirken Dresden, Karl-Marx-Stadt und Leipzig. Editors: Peter Boeger – Elise Catrain. Bundesarchiv/Stasi-Unterlagen-Archiv, Berlin.

Boeger–Catrain, 2018

Stasi in Thüringen. Die DDR-Geheimpolizei in den Bezirken Erfurt, Gera und Suhl. Editors: Peter Boeger – Elise Catrain. Bundesarchiv/Stasi-Unterlagen-Archiv, Berlin.

Boeger–Dollmann, 2011

Boeger, Peter – Dollmann, Lydia: *Freundwärts – Feindwärts. Die deutsch-deutsche Grenzübergangsstelle Drewitz/Dreilinden*. Verlag Willmuth Arenhövel, Berlin.

Delius–Lapp, 2000

Delius, Friedrich Christian – Lapp, Peter Joachim: *Transit Westberlin. Erlebnisse im Zwischenraum*. Ch. Links Verlag, Berlin.

Müller-Enbergs, 2008

Müller-Enbergs, Helmut: *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit*. Bd. 3: *Statistiken*. Ch. Links Verlag, Berlin.

Slachta, 2014

Slachta Krisztina: A Stasi iratok helye a német nemzeti emlékezetben.

In *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*.

Szerkesztette: Horváth Sándor. Libri, Budapest. 169–187.

Slachta, 2016

Slachta Krisztina: A múlt jövője. A berlini Stasi-iratokat őrző levéltár, a BStU

jövőjére vonatkozó tervek, elképzelések, viták. In *Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére*. Szerkesztette: Slachta Krisztina – Bánkuti Gábor – Vonyó József. Kronosz, Pécs. 385–395.

Springer, 2013

Springer, Philipp: *Bahnhof der Tränen. Die Grenzübergangsstelle Berlin-Friedrichstraße*. Ch. Links Verlag, Berlin.

Tantzsch, 1995

Tantzsch, Monika: *Hauptabteilung VI. Grenzkontrollen, Reise- und Touristenverkehr*. BStU, Berlin.

Wiedmann, 2012

Wiedmann, Roland: *Die Diensteinheiten des MfS 1950–1989. Eine organisatorische Übersicht*. BStU, Berlin.

Wiedmann–Erdmann, 2018

Wiedmann, Roland – Erdmann, Martin: *Die Organisationsstruktur des Ministeriums für Staatssicherheit 1989*. BStU, Berlin.

Kulcsszavak

=====

NDK, recenzió, Stasi

Kelet-Berlin, a felvétel a berlini fal építéskor,
a Potsdamer Platz irányából északkelet felé készült.
Háttérben a Behrenstrasse eleje látható, 1961.

Fortepan / UWM Libraries
Harrison Forman fényképe

= Cross-Border Cases =

/// A BOOKREVIEW ON

Peter Boeger: *Die Stasi und die innerdeutschen Grenzübergangsstellen 1961–1989. Eine kommentierte Edition ausgewählter Dokumente*
[The Stasi and the Inner-German Border Crossing Points 1961–1989: An Annotated Edition of Selected Documents].

Berlin, Bundesarchiv/Stasi-Unterlagen-Archiv, 2024. 276 p.

The aim of the book is to shed light on various aspects of the complex relationship between East German border crossings and the Stasi through a deeper analysis of primary sources. The author follows a chronological order, covering the decades between 1961 and 1989, and examines only the GDR crossings to the FRG and West Berlin, whether by road, rail, or inland waterways. All the sources are from the Stasi-Unterlagen-Archiv, the majority are MfS orders, with a smaller number of documents from the Tax and Customs Administration and the Council of Ministers. The eight topics cover a very wide range, from what is considered “traditional” Stasi activities, through garbage collection to anti-terrorist operations. Peter Boeger’s choice of topics thus illustrates how the relationship of the two German states changed, and shows that it was not as static as many people imagine.

Berettyóújfalu, Honvéd utca, igazoltatás a 47-es főúton, 1969.

Fortepan / Magyar Rendőr

/// Főcze János

=== Hogyan nem lett Berettyóújfaluból Berettyóújváros? =

Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő:
Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásáig (1944–1979).

Berettyóújfalu, Bihari Múzeum, 2024. 340 oldal

A recenzió címében feltett kérdésre a választ a 2024-ben megjelent és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárának munkatársai, Husvéth András és Kovács Gergely főlevéltárosok, illetve Szikla Gergő főlevéltáros, igazgatóhelyettes által jegyzett, tekintélyes és mutatós kötetben találjuk meg.¹ A könyv egy még be nem fejezett sorozat második kötete, az első Bocsi Zsófia és Gulyás László Szabolcs írták Berettyóújfalu középkori településtörténetéről.²

A kötet tanulmányaiban alkalmazott megközelítést értelemszerűen a lokalitás határozza meg. Vizsgálata tárgya egy különös múltú, faluból Nagyvárad Romániához kerülése miatt a csonka Bihar vármegye Trianon utáni központjává vált, majd a második vi-

lágháborút követően folyamatosan fejlődő nagyközségként az iparosítással, illetve Berettyószentmárton magába olvasztásával mintegy tizennégy ezer főre duzzasztott

1 == Husvéth–Kovács–Szikla, 2024a.

2 == Bocsi–Gulyás, 2023.

város. A szerzők érdeme, hogy ezt a sajátos történetet a maga egyediségével együtt jól érthetően tárták az olvasók elé.

A kötet szerzői szerencsére nem hiába dolgoznak a levéltár falain belül, a leírt sorok mögött alapos kutatás áll, és a felhasznált szakirodalom mellett nagymértékben hagyatkoztak a kötetben felvonultatott bőséges levéltári forrásra. Nem tudni viszont, hogy miért hagyták ki az ilyen típusú kutatásokban oly gyümölcsözőn hasznosítható *oral history* alkalmazásának a lehetőségét, hiszen a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején született generáció is a hetvenes éveinek a végén jár, hosszabb életű képviselői még megkérdezhetők. A biológia törvényeiből adódik, hogy ebből a szempontból mindjárt éjfél üt az óra, és a fel sem tett kérdésekre el nem mondott válaszaik velük szállnak majd a sírba. A sajtó használatával is lehetnek volna talán bátrabbak a szerzők.

Mindezen kritika azonban könnyedén feloldható, amennyiben a szerzők befejezik azt, amit elkezdtek, és amire a kutatások állása alapján minden jel szerint komoly lehetőség mutatkozik: elkészítik Berettyóújfalu 1945–1979 (vagy akár 1989) közötti monográfiáját. Mint maguk írják, e kötetrel azonban nem ez volt a céljuk: „A feltárt források sajátosságaiból adódóan a cél nem egy monografikus mű elkészítése volt, hanem az általunk meghatározónak tekintett mozzanatok, események önálló tanulmányokban történő feldolgozása, ezáltal sokkal inkább szerepet kapott a szerzők kutatási szakterülete, egyéni érdeklődése is.”³

A szerzők vállalása mindenestre közelítette azt, ami egy monográfia elkészítéséhez szükséges lenne: „Tanulmánykötetünk objektivitásra törekedve, az azóta feltárt, és ami még fontosabb, most már nyilvánosan elbeszélhető rendszerhibákkal, bűnökkel, titkokkal, féligazságokkal együtt, ugyanakkor a korabeli pozitív fényben való megvilágítást mellőzve, egy tematikus struktúrát követve igyekszik áttekinteni azt az időszakot, amikor a település egy hosszú fejlődési út betetőzéseként nemcsak funkciójában, hanem rangjában is várossá vált.”⁴

A szerzők így érdeklődésüknek megfelelően (és több esetben korábbi írásait is felhasználva) három 1944 utáni sorstragédiát vizsgáltak meg: a berettyóújfalui holokausztot, a parasztság felszámolását és az 1956-os helyi események, illetve az azt követő megtorlás történetét. A kötetet ezek mellett általános helyi politikatörténet vezeti be, illetve külön tanulmányban dolgozták fel a társadalom átalakulását 1956 után, és hasonlóképpen az iparosítást és a várossá fejlesztést is. A következőkben röviden bemutatom a kötetben közölt írásokat, illetve valamivel részletesebben Kovács Gergelynek az agrárium átalakításáról készült írását.

A kötet legelső tanulmányában Szikla Gergő vizsgálta meg Berettyóújfalu közigazgatás- és politikatörténetét a szovjet megszállástól a tanácsrendszer kialakításáig,

3 = = Husvéth–Kovács–Szikla, 2024a: 10.

4 = = Husvéth–Kovács–Szikla, 2024a: 9.

azaz 1944–1950 között.⁵ A képviselőtestület összetételéről, az eljárók személyéről pontos képet nyújtó alapos elemzésben végigkövethető, ahogy a testület jelentősége a kezdeti lelkesedést követően folyamatosan csökkent, majd teljesen kiüresedett. Talán jót tett volna a szöveg olvashatóságának és érthetőségének, ha struktúráját nem határozzák meg ilyen mértékben a feldolgozott forrástípusok – vagy legalábbis alcímek tagolnák az egyes részeket.

Szikla szövegét Kovács Gergely tanulmánya követi, aki a berettyóújfalui zsidóság 1944–1956 közötti történetét dolgozta fel. Kovács szakszerű, pontosan elmagyarázott, kontrollforrást használó módszertannal operáló szövegének több korábbi adatot pontosító megállapítást is köszönhetünk. Ilyen, egyebek mellett, a Nesher Dávid- és a Halmos Sándor-féle listák összevetése és kritikája.⁶ Kovács a berettyóújfalui holokauszt állomásainak és történetének a szakszerű bemutatásán túl a tragikus történet személyes megélésébe a gyerekkorát Berettyóújfaluban töltő Konrád György író életén keresztül ad betekintést.

A visszatért zsidók közül sokan a faji alapú diszkrimináció után osztályalapúval kellett hogy szembesüljenek. Mint írja, előfordult, hogy az 1944-ben elkobozott állami vagyont a burzsoá ellenségként azonosított zsidó származásúaktól ismételten államosították a visszaszolgáltatás után,⁷ és a vállalkozások felszámolása is súlyosan érintette őket. Kovács megállapítja: „A zsidóságra, mint hivatkozási alapra a rendszernek addig volt szüksége, amíg le nem számolt a hatalom megszerzése szempontjából veszélyesnek tartott antiszemita vagy annak bélyegzett politikai szereplőkkel. A háború után a zsidó állampolgárok többsége nem eszmélt rá azonnal, hogy az ő kapitalizmusra szabott világnézetük nem illeszkedik a népi demokráciához.”⁸

A fellépésnek ennek megfelelően nem annyira a zsidóellenesség adta az élt, hanem az, hogy sem a kis-, sem a nagypolgári életvitelt űzők nem fértek bele a szovjet típusú rendszer kívánatos társadalomképébe. Ráadásul a felgyorsítani szándékozott átalakuláshoz kellett az ingatlanjaik. Megjelenik azonban az is, hogy a hatalom számukra is betagozódási lehetőséget kínált, miközben sokan inkább elhagyták az országot: „A zsidóságnak újabb túlélési stratégiák után kellett néznie, ami igen sok esetben a vallásosság elhagyásával járt együtt. Többen ekkor, vagy már 1945 táján felhagytak családjuk – vagy saját korábbi – foglalkozásával. Volt, aki a háború után újonnan létrejött rendőrség, vagy az államvédelmi szervezetek személyi állományában helyezkedett el. Sokan beléptek a kommunista pártba, és funkcionáriusként vagy a kiépülő nomenklátúra rendszer segítségével különféle közigazgatási, intézmény- vagy vállalatirányítási pozícióba kerültek. [...] Egy másik stratégiát jelen-

5 = Szikla, 2024.

6 = Kovács, 2024a: 41.

7 = Uo. 47.

8 = Uo. 45.

tett az el- és a kivándorlás. Utóbbi fő célpontja a majdani Izrael volt, bár legálisan ezt csak 1949-ig lehetett megvalósítani. Újabb tömeges kivándorlásra aztán csak 1956-ban nyílt lehetőség, amelynek nyomán sok vidéki városhoz hasonlóan Berettyóújfalu zsidó közössége a helyi hitélettel együtt gyakorlatilag megszűnt.”⁹

A Kovács tanulmányát követő írásban Husvéth András Berettyóújfalu az 1956-os forradalom idején és az azt követő megtorlás időszakában vizsgálja.¹⁰ Mint Husvéth megállapítja, Berettyóújfalu példája a szakirodalomban jelentősnek számító értelmezést erősíti, mely 1956-ot vidéken „rendpárti forradalomként” értelmezi,¹¹ ahol az események leginkább a rend helyreállítására, megőrzésére törekedtek. Berettyóújfaluban a forradalom leverése is vértelenül történt. Külön izgalmas Rohács József berettyóújfalui járási párttitkár története, aki mind a tüntetéseken, mind a községi forradalmi bizottmány munkálataiban részt vett, de ennek ellenére nem érte később komolyabb retorzió. Ennek hátterében az állhatott, hogy a forradalom alatti működése során végig kapcsolatban állt a párthoz hűséges feletteseivel, és a párton belüli támogatói is kitartottak mellette. Husvéth sorra veszi azokat az ismert berettyóújfalui ötvenhatosokat (például Gaál „Gaszti” János, Gál Lajos vagy Kovács Sándor), akiket a megtorlás idején meghurcoltak, vagy akik az életükkel fizettek a forradalomban vállalt szerepükért.

Az ekkor megalakult munkástanácsok követeléseinek vizsgálata amiatt izgalmas, mert tulajdonképpen a berettyóújfaluiak korabeli mindennapi problémáit olvashatjuk ki belőlük – és ezek korántsem voltak csak erre a térségre jellemzők. A Kossuth Tsz tagsága például hétpontos követeléscsomagot fogalmazott meg. Kérték a szovjet csapatok kivonulását, de ugyanakkor azt is, hogy a beadási kötelezettséget töröljék el, ahogyan a fedezet nélküli hiteleket és adósságokat is. Ezekhez társult még a térszövből kilépni szándékozók gazdálkodásának megkezdéséhez nyújtandó állami segítség, állataik és eszközeik visszaszolgáltatása és a tagosítással kapcsolatos sérelmeik orvoslása.¹² Nem csoda, hogy később a megtorlás mellett bér- és nyugdíjemelésekkel, jóléti intézkedésekkel igyekeztek kifogni a társadalmi elégedetlenség vitorlájából a szelet.

Kovács Gergely a berettyóújfalui agrárium szocialista átalakítását is külön tanulmányban vizsgálta meg, egyben bemutatva a községben működött termelőszövetkezeteket.¹³ Mint megállapítja, Berettyóújfalu gazdasága a második világháborúig döntően a mezőgazdasági termelésre, valamint a termények és állatok értékesítésére támaszkodott. Érthető tehát, hogy 1945-ig a Kiszgazdapárt volt helyben a legnépszerűbb. A kollektív gazdálkodás szovjet ihletésű modellje nem volt vonzó

9 = Uo. 52.

10 = Husvéth, 2024a.

11 = Ständeisky, 2010.

12 = Husvéth, 2024a: 65.

13 = Kovács, 2024b.

a magyar parasztság számára, ezért a szovjet típusú rendszer működtetői közigazgatási nyomásgyakorlást alkalmaztak, hogy a beszolgáltatásokkal és az adókkal kivéreztesék a tehetősebb paraszti rétegeket, valamint kulákellenes és tagosítási kampányokkal igyekeztek az ellenállást megtörni.

Kovács sorra vette, hogy milyen érvekkel indokolták a téészesítést, és három fő tényezőt azonosított. Az első érv ideológiai jellegű volt: a szovjetrendszerben megkérdőjelezhetetlen volt, hogy a kollektív termelés szükségszerűen hatékonyabb és társadalmilag hasznosabb az egyéni gazdálkodásnál. Volt azonban az ország gazdaságának átszervezésével összefüggő magyarázat is: égető szükség volt az egyéni gazdálkodásokból felszabaduló munkaerőre az iparosítás első időszakában. A harmadik szintén a társadalom szocialista átalakításával függött össze: a paraszti függetlenség és önellátás alapját is meg akarták szüntetni.

Ennek megfelelően „az életképtelen kisbirtok és a működésképtelen kollektív termelőszövetkezetek közt álló középparasztoakat adminisztratív eszközökkel igyekeztek ellehetetleníteni”.¹⁴ Ezzel magyarázható, hogy a kizsákmányolóként, kulákként azonosított középparasztság felszámolása a kollektivizálás szerves részét képezte. Kovács itt két célt azonosított: „egyrészt megfosztani az utolsó önálló gazdasági alapokon létező társadalmi csoportot, a parasztságot a létalapjától, vagyis a földtől; illetve folyamatos forrást tudott biztosítani a szocialista eredeti tőkefelhalmozáshoz azáltal, hogy mezőgazdaságban megtermelt jövedelmet minimális visszaforgatás nélkül a nehézipar fejlesztésére fordították.”¹⁵ A kulákküldözés Kovács adatai alapján mintegy 150 berettyóújfaluit és berettyószentmártonit érintett. Ők fontos szerepet tölthettek be a település életében, és munkájuk ellehetetlenítése egyben a földdel ápoltt kapcsolatukból táplálkozó kultúrájuk, illetve a műveléséhez szükséges tudásuk elvesztését hozta magával.

A szövetkezesítés első nagy hulláma 1949–1953 között zajlott, a második pedig 1956 után. A mezőgazdasági nagyüzemi termelésre való áttérés középtávon ugyanakkor meglepően jó eredményeket hozott, amiben nagy szerepe volt az ipari és a mezőgazdasági termelők közötti, az országos tervezés szorgalmazta összefonódásoknak. A szükségszerűnek ítélt átalakulások a termelés majdnem minden mérhető mutatójának lényeges javulásával jártak. Sőt, a nyugati mintákat és a hatékonyságot is szem előtt tartó döntéshozók a hetvenes években a termelőszövetkezetek között még egyfajta konszolidációs eljárásokat is szorgalmaztak, azaz a sikeres téészek magukba olvasztották a kevésbé működőket, amit újabb termelési technológiákat érintő, a hatékonyságot tovább növelő beruházások követtek. Kitéűnik a tanulmányból, hogy a professzionalizálódó, modernizálódó és gépekkel egyre ellátottabb mezőgazdasági termelés a korábbi időszaktól lényegesen külön-

¹⁴ = Uo. 98.

¹⁵ = Uo. 99.

bőző módon történt. Ami előbb a paraszt élete volt, a szocializmusban egy munkahelyé vált a sok közül.

A Rákosi-érát követő időszak egyben a begyűjtések és padlássöprés idejének az alkonyát is elhozta, ahogy a koncepciós perek sem voltak jellemzőek már. A téveszkebe való belépést szentesítő nyilatkozatok megszerzéséért azonban a lelki nyomást és a fizikai megtörést továbbra is alkalmazták. A kényszerítő eszközök mellett nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a belépés komoly előnyökkel is járt: társadalombiztosítás, az emelkedő életszínvonal ígérete stb.

Itt azonban jelentkezik és nehezen megkerülhető a szocialista modernizáció *kétarcúságának* a kérdése, amit a szerző egy lábjegyzettel intéz el: „Az ötvenes évek katasztrofális munkaszervezési és termelési jellemzőihez képest valóban jelentős elmozdulás történt a korszakban, a hatékonyság növekedése azonban csak ebben a relációban ilyen szembetűnő, nyugati összevetésben már kevésbé állja meg a helyét.”¹⁶ Mint látni fogjuk, a kötet szerzői hasonló megoldásokkal válaszoltak, ha az írásukban nekiütköztek ennek a rendkívül izgalmas kérdésnek.

Husvéth András Berettyóújfalu Kádár-kori társadalmával foglalkozó írásában is előjön a szocialista modernizáció kétarcúságának a kérdése, amikor a lakosság életszínvonalának javulását mutatja be, amihez egy lábjegyzetet fűz: „A gyors emelkedést árnyalja, hogy rendkívül alacsony bázisról történt a növekedés, és az 1970-es évek második felétől az árak emelkedése erősen csökkentette a hatását.”¹⁷

„A faluvárosból nagyon rövid idő alatt iparvárossá váló Berettyóújfalu nemcsak városképében és gazdaságát tekintve változott meg gyökeresen, hanem az itt élő emberek élete is jobban átalakult 1–2 generáció alatt, mint azelőtt évszázadokon át. Az 1980-as években Magyarországot jellemző társadalmi szerkezet már szinte semmiben nem hasonlított az 1945-ös struktúrára. A paraszti népesség átalakulása iparivá a 20. században általánosan lejátszódó modernizáció és urbanizáció révén valószínűleg nagyrészt mindenképpen lezajlott volna, a szocialista rendszer révén azonban a nyugat-európai államokhoz képest megkésve meginduló átalakulás gyorsabban, nem fokozatosan, hanem nagy ugrásokkal következett be, annak összes előnyével és hátrányával együtt” – összegez Husvéth, egyben érintve a szocialista modernizáció kérdését.¹⁸ A társadalom átalakulása a munka megváltozását is magával hozta. Számos évszázados múltú, főként a mezőgazdasághoz kötődő iparág (kovácsok, kerékgyártók, kádárok, szíjgyártók stb.) nyomtalanul eltűnt.

A könyvben közölt írások sorát Husvéth, Kovács és Szikla közös tanulmánya zárja, amelyben Berettyóújfalu iparosítását és várossá fejlődését mutatják be 1950–1979 között.¹⁹ Soraikból egyértelműen kirajzolódik, hogy a nagyközség jelentős

16 = = Uo. 118.

17 = = Husvéth, 2024b: 125.

18 = = Husvéth, 2024b: 163.

19 = = Husvéth–Kovács–Szikla, 2024b.

várossá válásának folyamata nagymértékben függött a korabeli döntéshozóktól, és ehhez újabb löketet adott a Rákosi-korszak iparosítási politikája.

Nemcsak döntéshozói akarat azonban, hanem adottságok sora is hozzájárult a település felemelkedéséhez: „Berettyóújfalu térségi vezető szerepe a nagyobb városoktól való viszonylagosan nagy távolsága mellett azon alapult, hogy a környéken csupán jóval kisebb lélekszámú falvak sokasága helyezkedik el, így ez a helyzet Berettyóújfalu irányító, központi jellegét eleve kijelölte, tehát ez a szerepkör nem a szocialista korszak eredménye. A trianoni békeszerződés következtében egy harmadik tényező, Nagyvárad Romániához kerülése, ezáltal a térség számára jelentett központi funkciójának elvesztése után a város évtizedekre megyeszékhellyé vált, amely helyzet a település arculatán, építészeti emlékein is nyomot hagyott. A megyeháza, a laktanya és a tisztviselőtelep mellett a legjelentősebb új intézmény a kórház létrejötte volt, ami nem csak a város, hanem a környék lakosságának ellátását is szolgálta, ezáltal a térségben betöltött szerepének egyik alapvető, máig meghatározó elemévé vált.”²⁰

Az iparvárossá válás folyamatában az egyik legfontosabb tényezőt az ELZETT gyár hetvenes évekbeli odatelepítése képezte. A gyár ugyanis valóságos város volt a városban, és a mindennapi élet megszervezésének is keretet adott. „Egy olyan gyár, mint az ELZETT, nem csupán pénzkereseti lehetőséget biztosított, hanem sokaknak belépőt jelentett a városias életforma felé. Például ekkor még sok család élt fürdőszoba nélküli házban, így a munkahelyen történő melegvizes zuhanyozás lehetősége is fontos volt sokak számára. Hasonlóképpen, a dolgozóknak biztosított meleg étkezés is sokban segítette a háztartást is vezető dolgozó nők életét, különösen, mivel vacsorát is lehetett hazavinni. A vállalati büfé a reggeli és tízórai gondját is megoldotta sokak számára. Az üzemi orvosi rendelő is jelentős előnyt biztosított, a dolgozók panaszainak nagy részét »házon belül« is elintézhették. Az üzemorvosi szolgálat 1974. január 1-től működött az ELZETT-ben. A gyár tervezte szakrendelések, például fogászati rendelés vagy nőgyógyászat beindítását is.”²¹

Végül az iparosodással járó folyamatok betetőzéseként az Elnöki Tanács 1978. szeptemberi határozatában Berettyóújfalut várossá nyilvánította. Azt azonban, hogy végül miért nem Berettyóújváros lett Berettyóújfaluból, nem árulom el ebben a recenzióban. A kötetet ugyanis ez és számos más ehhez hasonlóan érdekes történet megismertetése miatt bátran tudom ajánlani a történészek és az érdeklődő közönség számára egyaránt.

A kötet utolsó részét függelék foglalja el. Elsőnek a tárgyalta időszak berettyóújfalui előjáróit, vezetőit és irányítóit bemutató adattárát találunk, amit az 1945–1949 között internáltakat, az államosítások elszenvédőit, valamint a kuláklistára vett személyeket összesítő jegyzékek követnek. Az adattár forrásközlés követi,

²⁰ == Uo. 229.

²¹ == Uo. 187.

amelyben kifejezetten érdekes dokumentumokat közöl Szikla Gergő – például a berettyóújfalui utcanevek változásairól vagy a helyi ELZETT Művek fejlődéséről. Érthetetlen azonban, hogy az itt közölt dokumentumok címei miért nem kerültek be a kötet tartalomjegyzékébe, hiszen így sem könnyen megtalálni, sem áttekinteni nem lehet őket. A kötetet mutatók, képjegyzék és angol nyelvű összefoglaló zárja.

Végezetül még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy szerintem érdemes lett volna a szocialista modernizáció kétarcúságának a recenzióban bemutatott módon lényegében csak érintett kérdését alaposabban körüljárni. Talán éppen egy ilyen város példáján és az esetleges tapasztalattörténeti kutatásból felmutatható, egymás mellé állítható sorsokon keresztül lehetne a legjobban a kérdés megértéséhez közelebb kerülni. Reméljük, hogy tényleg beteljesül a monográfia kimondatlan ígérete, és akkor erre a kérdésre is alaposabb választ kaphatunk.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bocsi–Gulyás, 2023

Bocsi Zsófia – Gulyás László Szabolcs: *Berettyóújfalu településtörténete a középkorban*. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu.

Husvéth, 2024a

Husvéth András: Berettyóújfalu az 1956-os forradalom időszakában.

In *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásáig (1944–1979)*. Szerkesztette: Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu. 53–92.

Husvéth, 2024b

Husvéth András: A társadalom átalakulása a Kádár-kori Berettyóújfaluban.

In *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásáig (1944–1979)*. Szerkesztette: Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu. 125–231.

Husvéth–Kovács–Szikla, 2024a

Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő: *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásáig (1944–1979)*. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu.

Husvéth–Kovács–Szikla, 2024b

Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő: Iparosodás és várossá fejlődés (1950–1979). In *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától*

a várossá válásáig (1944–1979). Szerkesztette: Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu. 165–232.

Kovács, 2024a

Kovács Gergely: A berettyóújfalui zsidóság a vészkorszakban és azután (1944–1956). In *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásáig (1944–1979)*. Szerkesztette: Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu. 35–52.

Kovács, 2024b

Kovács Gergely: Az agrárium szocialista átalakítása Berettyóújfaluban. In *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásáig (1944–1979)*. Szerkesztette: Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu. 93–124.

Standeisky, 2010

Standeisky Éva: *Népuralom ötvenhatban*. Pozsony–Budapest.

Szikla, 2024

Szikla Gergő: Berettyóújfalu közigazgatás és politika története a szovjet megszállástól a tanácsrendszer kialakításáig (1944–1950). In *Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától a várossá válásáig (1944–1979)*. Szerkesztette: Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő. Bihari Múzeum, Berettyóújfalu. 19–34.

Kulcsszavak

=====

ipar, Kádár-rendszer, recenzió, társadalomtörténet

Budapest XIV., Ötvenhatosok tere (Felvonulási tér),
május 1-i felvonulás, 1961.

Fortepan / Magyar Rendőr

= The History of Berettyóújfalu Becoming an Industrialised City =

/// A BOOKREVIEW ON

Husvéth András – Kovács Gergely – Szikla Gergő:
Az iparosított faluváros. Berettyóújfalu szovjetizálásától
a várossá válásáig (1944–1979) [The Industrialized
Rural Town. Berettyóújfalu's History from Sovietization
to Becoming a Town, 1944–1979].

Berettyóújfalu, Bihari Múzeum, 2024. 340 p.

In their recently published book, András Husvéth, Gergely Kovács and Gergő Szikla analysed different aspects of the history of Berettyóújfalu between 1944 and 1979. In separate studies, they deal with the political transition after the Second World War, the fate of the Jews during and after the war, the local events of the 1956 Hungarian Revolution and the 1956 reprisals, the socialist transformation of society, agriculture and industry, and the process of the settlement's urbanisation. Although they stressed that it was not their aim to write a monograph of Berettyóújfalu between the Second World War and 1979, they certainly laid the foundations for such a work. The problem of the duality of socialist modernisation (on the one hand, the system eliminated the middle peasantry, but on the other hand, it created a more efficient agricultural production system) was also raised in the studies. Perhaps it is precisely the meticulous, source-based historiography that characterises this book, and the locality of the story that can bring us closer to a better understanding of this particular issue and of the period as well.

= = = E számunk szerzői = = =

FŐCZE JÁNOS: történész, főlevéltáros, MNL Országos Levéltára, 1945 utáni
Politikai Kormánysszervek és Pártiratok Osztálya

HEVŐ PÉTER: történész, egyetemi adjunktus, ELTE TÁTK, Politikai és Nemzetközi
Tanulmányok Intézete, Nemzetközi és Európai tanulmányok Tanszék

KRAHULCSÁN ZSOLT: történész, ÁBTL

KRAJCSÍR LUKÁCS: történész, ÁBTL

MÜLLER ROLF: történész, ÁBTL

SEMSEI FERENC: történész, ÁBTL

TAKÁCS TIBOR: történész, ÁBTL

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.